

3163 (063)
1110

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА
ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПЕРЕХІДНОГО
СУСПІЛЬСТВА*

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
ДРУГОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
24-26 листопада 2003 року

394029

2 кр 463

Україна
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІБЛІОТЕКА
Читальний зал № 4

Суми – 2004

Сумський державний
університет
БІБЛІОТЕКА

1105

Ю. М. Дмитрієнко
(Харківський університет мислі
ім. Н. П. Дмитрієнко - О. Є. Уколової)

Орієнтири удосконалення перехідного українського суспільства: соціальна держава і соціальна правосвідомість

Сьогодення негломонно вимагає активного застосування історичних традицій державотворення як істинного орієнтира метального саморозвитку, які актуально ідентифіковані у намаганнях української спільноти здавна рухатись у напрямку до створення справжньої соціальної держави де, за нашим контекстом, існує соціальна справедливість та високий цикл соціальної активності традиційної, ментально структурованої правової свідомості.

Зазначимо, що поняття "соціальна держава" є надзвичайно багатогранним. Воно розглядається, насамперед, як правова категорія та філософсько-правова (методологічно-правова) категорія. У нашому контексті поняття "соціальна держава" є статичною якістю процесуального права - правової свідомості як різновиду соціального відбиття (В.О.Чефранов), з високим циклом соціальної активності правової свідомості та її спадкоємності, яка, в свою чергу, є соціологічною властивістю статичного права, а девіантна правосвідомість - суспільною його властивістю, що зберігають у вітчизняній правовій традиції сталі структурні архетипи україноментальної етнотрадиції (= національної самосвідомості) як активні зони розвиткового тяжіння трансгресивних трансформацій правових рефлексій як рефлексій правової свідомості - аттрактори синергетичного розвитку соціальної держави. Поняття "соціальна держава" було запроваджено до наукового обігу Л. Штайном у 1850 р., проте активна теоретична розробка цієї проблеми розпочалася в першій половині ХХ ст. Ідеологічною основою "соціальної держави" стали погляди англійського правознавця і економіста Дж. Кейнса,

який обґрунтував необхідність державного **втручання** в соціально-економічну сферу з метою запобігання економічним кризам, безробіттю, підвищення добробуту населення через перерозподіл доходів між різними соціальними групами, правового захисту соціально незахищених верств населення.

Великий внесок у розробку проблеми соціальної держави як статичного змісту високого циклу соціальної активності правової має зробили зарубіжні вчені Дж. Гелбрейт, Д. Белл, Р. Дарендорф, Дж. Ролс, Е. Хармс, Ф. Нойман, Г. Еренберг, К. Еспін-Андерсен, Е. Хубер, Г. Цахсер, В. Цаф, А.Фукс, М.Спикер, Ф. Шміттер, С. Козловські, Д. Катрайт, Ф. Костле, Р. Тітмус, Ч.Лебо, Г. Хартвіг, М. Ніхаус, Г. Хаферкамп, В. Абендрот, К.Ленк, Г.Браун та ін. Дослідженню політико-правових чинників формування соціальної держави присвятили свої праці А. Хікс, Дж.Місра, Танг Нах Нг та ін. Вплив соціально-економічного розвитку на політико-правову систему став предметом дослідження Д. Істон, Х.Лінц, М. Доган, С. Ліпсет. У російській політико-правовій та методологічно-правовій науці пострадянського періоду теоретичні аспекти проблеми соціальної держави розглядають Г. Авінцова, С.Алексєєв, К. Гаджієв, Б.Краснов, Е. Лукашова, Т. Мацонашвілі, В. Мілецький, Н. Римашевська та ін. Формальний аналіз функцій соціальної держави у контексті форми правової свідомості здійснювали такі українські дослідники як В. Аверьянова, В. Бабкіна, М. Михальченко, А. Пойченко, М. Орзіх, П. Рабінович, Ю. Римаренко, Ю. Шемшученко, Ю.М. Дмитрієнко, І.В. Дмитрієнко, М. Шульга та ін. У той самий час слід визнати, що якщо з різних теоретичних формулюваннях громадянського суспільства і правової держави у вітчизняній літературі є багато досліджень, що заслуговують на увагу, то концепції соціальної держави розроблені явно недостатньо. Наприклад, дослідження правової держави не враховують виникнення поліджерельних передумов трансформації ліберальної правової держави в соціальну, правову. Ми принципово пов'язуємо ці переумови з концептуальними функціями, роллю та значенням української правової свідомості, яка є девіантною, яка здавна приречена створювати власну конкретно-історичну спадкоємність як

спадкоємність конкретно-історичного процесуального права, створюючого конкретно-історичну специфіку праворефлексивного руху української спільноти до справжньої соціальної держави.

Т.В.Іванова
Сумський державний університет

Національна та гендерна ідентифікація

Ідентифікація є важливим механізмом формування особистості. В ідентифікаційному процесі тісно пов'язані образні та когнітивні компоненти. Ідентифікація може здійснюватись як процес приписування самому собі рис даної соціальної групи (когнітивний аспект) або в ототожненні з суб'єктивними образами зовнішнього світу (образна ідентифікація).

Релігійно-філософська форма ідентифікації передбачає засвоєння особистісного образу "ідеальної людини", яка широко представлена в міфології, етичних трактатах, художній літературі тощо. Релігійно-філософські образи мають стабільний, нормативний та повчальний характер. Це образи богів, героїв епосу, балад, казок, які орієнтовані на те, щоб бути об'єктом захоплення та наслідування. Крім того, в релігійно-філософських образах втілені етнокультурні традиції та загально-людські цінності. Таким чином, в результаті релігійно-філософської ідентифікації у людини формуються загальні смисложиттєві та національно-культурні орієнтації.

Ідеологічна форма ідентифікації представлена у вигляді сукупності соціальних ідей, теорій та поглядів, що формують канон "суспільно-позитивної" людини, виходячи з інтересів певних класів та соціальних груп. Ідеологічні образи формуються шляхом цілеспрямованої реконструкції соціальної дійсності та наділення реальних історичних суб'єктів міфологічними рисами.

Психологічно-побутова форма ідентифікації здійснюється в процесі повсякденного життя. Вона відбувається в процесі

наслідування людиною форм поведінки, що демонструє, перш за все, її найближче соціальне оточення. Крім того, на рівні масової свідомості існують певні поведінкові еталони, під впливом яких відбуваються ідентифікаційні процеси.

Етнічна ідентифікація передбачає орієнтацію на образ типового представника даної національності, що існує на рівні суспільної свідомості. До найголовніших рис національної ідентичності можна віднести міфологічну та історичну складові, масову та громадську культуру, соціально-економічні умови існування етносу.

Всі вищезгадані форми ідентифікації взаємопов'язані. Зокрема, при зміні соціонормативного канону людини в них відбуваються співпадаючі зміни, коли на перший план починають виходити конкретні риси, образи або особливості, що є актуальними в даний момент. Розрізнитись може лише форма представлення образу (від структурно-оформленого до канонічного та діяльнісно-побутового).

Слід зазначити, що етнічна ідентифікація є важливим опосередковуючим чинником, що об'єднує інші різні форми ідентифікації. Зокрема, це положення відноситься і до процесу гендерної ідентифікації. Зрозуміло, що процес формування статевої ролі відбувається в умовах виховних впливів родини, масової культури, соціальних відносин. З іншого боку, система відносин в сім'ї, яка, в свою чергу, засновує фундамент особистості, в значній мірі опосередкована національними особливостями. Це знаходить відображення в системі виховання, ставленні до жінки, тощо. Таким чином, при аналізі особливостей гендерної ідентифікації важливо приймати до уваги етнічну складову.

Розглядаючи сучасні особливості зміни гендерних стереотипів, слід зазначити, що вони в значній мірі залежать від існуючих національно-специфічних видів ролі взаємодії. Тобто, гендерні відносини формуються на базі національних архетипів. Зокрема, розглянемо зв'язок між особливостями статевих національних образів та сучасними тенденціями розвитку гендерних відносин на прикладі українського етносу.

Аналіз літератури, присвяченій опису психологічних особливостей чоловіків та жінок в українському етносі, показує існування певної егалітарності в міжстатевих відносинах, культ жіночого начала, його паритетність з чоловічим. В українській національній свідомості відсутні ригідні стереотипи щодо маскулінності-фемінності, дихотомічність яких притамана більшості етносів, що приводить до взаємних переходів чоловічого-жіночого в поведінці особистості. Серед представників українського етносу має місце, з одного боку, м'якість чоловіків, з іншого – активність і незалежність жінок.

Специфічну роль у ментальності українців відіграє архетип Матері. Емоційна залежність від матері, незаперечне прийняття її настанов, розпоряджень зберігається впродовж всього життя людини і характеризує не тільки жіночі, але й чоловічі установки. Досить типовим для української народної творчості є звертання за порадою до матері вже дорослих дітей. З цього можна зробити висновок про наявність в структурі національної ідентифікації сильного комплексу матері.

Таким чином, можна стверджувати, що гендерна ідентифікація, характерна для українського етносу, відбувається в більшій мірі по фемінному типові. Втім, це твердження ще не означає існування реальної домінантності жінок в українському суспільстві. Відносно даного твердження існують досить протилежні точки зору. З одного боку, вважається, що жінка в українському суспільстві більш незалежна, порівняно з ситуацією в інших країнах. З іншого боку, справедливими є твердження, що реально в суспільстві жінка має менше прав, менше залучена до суспільно-політичного життя порівняно з чоловіками. Наведені точки зору можна зробити менш протилежними, якщо зазначити, що в сімейно-побутових відносинах жінки дійсно більш незалежні, з іншого боку, погляд на суспільно-політичне життя відразу показує беззаперечний пріоритет чоловічої статі.

Таким чином, аналіз українського національного характеру показує досить значне переважання рис, які традиційно вважаються жіночими (мрійливість, чуттєвість, іраціональність тощо). При вихованні як дівчаток, так і хлопчиків значну роль

відіграє мати, що згодом трансформується у архетипові уявлення про безумовний авторитет Матері, Землі, Неньки. З іншого боку, в сучасному українському суспільстві домінуюче положення займають чоловіки.

Таким чином, під впливом національних архетипів формується досить своєрідна структура гендерної ідентифікації як у чоловіків, так і у жінок. Чоловіки зазнають значного впливу фемінних архетипів. Це спричиняє досить своєрідні поведінкові стратегії чоловіків, тобто їх досить значну залежність від жінки у родинному житті, яка ідентифікується з впливовим образом архетипу Матері. З іншого боку, в суспільно-політичному житті чоловіки реалізують типово-фемінні поведінкові стратегії, що знаходять відображення в своєрідних суспільних процесах, що відбуваються в теперішній час в Україні.

А. Ю. Матвеев
(Хмельницький інститут бізнесу)

Аналіз ролі лідера у політичній системі України

В колишньому СРСР керівною і направляючою силою була комуністична партія, яка визначала генеральну перспективу розвитку суспільства, його внутрішню і зовнішню політику [3.–Ст.6]. Але час показав, що КПРС в дійсності не стала виразником інтересів робітничого класу і, тим більше, всього народу.

Що стосується сьогодення, Конституція незалежної України визначає, що “народ здійснює владу безпосередньо через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами” [4. – Ст.5]. Не згадується тут ні про які партії і, можливо, це правильно.

Кілька тисячоліть історії цивілізованого суспільства свідчать, що виживають тільки ті партії, ті організації та рухи, за основу в яких взято конкретні змістовні ідеї. Якщо, наприклад,

людина вірить у щось, то її важко позбавити цієї віри, особливо якщо вона бачить зовнішнє вираження ідеї у вигляді вчення, яке проповідують конкретні особи, допомагаючи іншим “не збитися на манівці”. І можна лише дивуватися недалекоглядності державних діячів, що намагаються бездумно переслідувати і публічно таврувати своїх опонентів і цим самим досягають зовсім протилежного результату. Так і в Україні – ті, кого переслідує держава, неодмінно користуються підтримкою народу. Давно варто збагнути, що ідеї самі по собі – незнищенні. Поки живуть люди – живуть і ідеї.

Тоді виникає питання: проти кого ж боролись і борються державні діячі? А відповідь проста – вони боролись із відображенням ідей, з “вітряками”. До прикладу можна взяти релігію. Понад тисячу років наш народ сповідує християнство, але залишки язичництва ще й досі присутні в звичаях, обрядах, прикметах українців. Тому що вони тримаються на, нехай і, давній, але вірі [1. – С. 510].

Віра – це духовний світ людини. Спроба довести, що твоє розуміння віри є більш досконалішим ніж інші, вже не належать до духовності. Це вже із сфери раціонального. Таким чином, “розуміння” ідеї вже не є сама ідея, а лише суб’єктивне її відображення. Чого можна було чекати від боротьби між православним розумінням Бога і якимось іншим, крім сліз, крові і страждань. Адже це боротьба з Богом, а не з людьми. Віра в Бога, як і колись, так і тепер, сприймається людиною на підсвідомому рівні [5. – С. 1-5].

Звідси висновок – довіряти можна лише носіям ідей. Але як переконатись в щирості намірів цих носіїв, гуманності ідей і засобів їх реалізації? І як збагнути, носієм якої ідеї є ти сам і яка ідея є “твоя” більше за інші?

Звернемось до недавнього минулого України.

Незважаючи на зародження на початку ХХ століття великої кількості партій, рухів і течій, у них чітко простежується два політичних напрямки: зміна режиму (всі про українські і великодержавницькі партії) та створення нового державного ладу (більшовики). І перемогли не ті, хто хотів “підправити” існуючий

усталений лад, а ті, хто приніс ідею зміни існуючого державного устрою на інший.

І це не дивно, адже в суспільстві, де більшість населення жило за межею бідності, мало лише змінити назву – Російську імперію на Українську Народну Республіку чи, ще простіше, – монархію на республіку. Потрібні були докорінні зміни. Нечисленна група людей (більшовики), що запропонувала несправедливо влаштованому суспільству ілюзорну ідею рівності, перемогла. Ідея більшовиків була дуже простою і зрозумілою.

Адже революції із зміною державного ладу просто так не відбуваються. Якби людям жилось добре, то ніяка, нехай і найбільша, чи найсильніша партія не змогла б повести за собою мільйони. Більшовики ж до 1917 року були в абсолютній меншості. В чому ж тоді причина їх перемоги? А в тому, що більшовики запропонували людям просту і зрозумілу річ – “жити за справедливістю”. Саме справедливість була і є для багатьох людей бажаною мрією, саме вона дає надію слабким, бідним, необлаштованим. Зроблено це було геніально – нездійснену і неперевірену мрію про рай небесний замінили на цілком реальну ідею “раю на землі”, коли б ще за життя можна було жити в справедливому суспільстві. Але від щирого бажання до реального результату дорога довга і не завжди пряма [9. – С. 574]. Чи ж справедливо добиватись справедливості несправедливо? Чи є прийнятними будь-які методи і засоби для досягнення поставленої мети?

Будь-яка найгуманніша ідея втрачає свою актуальність, якщо досягається нелюдяними методами. Помилка багатьох політичних ідеологів – щастя одних вони намагаються побудувати на нещасті інших. Практика панування комуністичної партії визначалась гаслами вирваними з контексту теорії, а сама теорія перетворилась у мертву догму. Історія свідчить, що штучне перенесення позитивного чужого досвіду природним способом не приживається. Численні реформи радянських правителів в намаганні якщо не “перегнати”, то хоча б досягти чужого, “західного” рівня життя, завжди закінчувались провалом, оскільки здійснювались на примітивному рівні – переносились готові

результати чужої діяльності, що були створені на ґрунті іншої історичної традиції.

І деякі політики нинішнього часу не лише не є носіями гуманістичних ідей, не лише самі не є лідерами, за якими можна йти, а й навіть на словах не намагаються виглядати такими. Ось чому стали з'являтися численні монстри, що називають себе партіями, рухами, блоками і т. п., які визначають свою політичну платформу "лівіше", "правіше" від чогось чи когось, або ж взагалі "центріше" від усіх. Люди, що приходили на вибори, віддавали свої голоси за того, хто їм близький ідеологічно, а не за партію.

Навіть церква все більше включається у політичне життя в Україні. Спільні політичні та релігійні інтереси проявились під час виборів до Верховної Ради України й органів місцевого самоврядування у 1998 році. Глава Української Православної церкви – Київського патріархату, патріарх Філарет (Денисенко) напередодні виборів заявив, що його церква підтримуватиме центристські і праві партії, а патріарх УАПЦ Димитрій (Ярема) – сподвижників української ідеї державності і церковності, митрополит Володимир (Сабодан) і УПЦ відмежувались від політичних симпатій партіям. Прихильники Української греко-католицької церкви активно-підтримували Народний рух України. Але партії християнського спрямування набрали лише 3,5 відсотка голосів, що свідчить про їх недостатній вплив на населення.

Виборча кампанія 1998 р. показала, що українська церква має ще недостатній вплив на суспільство, не займає вирішальних духовних висот в процесах українізації політичної влади в Україні, а також в утвердженні державності і протистоянні антиукраїнським, антинаціональним силам, які гальмують державотворчі та національно-прогресивні явища [8. – С. 184].

Під час останніх парламентських виборів програми партій і блоків "За єдину Україну!", "Батьківщина", "Яблуко", "Жінки за майбутнє", СДПУ(о), КПУ, "Наша Україна" носили конкретний і багатообіцяючий характер. В кожній з них обіцянки, пов'язані з вирішенням питання безробіття, реалізацією молодіжних програм, розв'язанням проблем у промисловості і сільському господарстві, виправленням помилок, допущених під час приватизації і, нарешті

- покінчити з бідністю. Різниця ж вбачалась тільки у ставленні до Президента та його оточення. Одним він доподобив, а іншим - наче кістка в горлі. Всі вони, як молитву, повторювали: "До старої системи повернення не буде!"

Тим часом вибори відбулись. І можна із впевненістю стверджувати, що ті партії і блоки, що подолали 4% бар'єр, перемогли тільки завдяки своїм лідерам. Багатьом виборцям важко було розібратись у назвах численних партій, тим більше, в їх програмах. Вони, скоріше орієнтувались на лідера, вірили йому, віддавали свої голоси.

Виборцям імпонували ті лідери, які визнавали, що в країні система державної влади недосконала, ті, що пропонували внести зміни до Конституції з питання взаємовідносин Президента і Верховної Ради.

Потрібно відмітити, що останнім часом зросла роль жінки в українській політиці. Особливо це стало помітно під час тих же останніх виборів. Навіть не відкидалась можливість обрання Президентом України жінки. В історії нашої країни вже є яскраві приклади такого правління. Серед них чільне місце займає княгиня Ольга [2. - С. 8].

Дані, отримані внаслідок соціологічного опитування, проведеного Центром економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова, чітко, наче барометр, вказують на зміну суспільного клімату. Більшість дорослого населення (54%) готова довірити керівництво країною жінці (27,2 % - ні; 11,8 % - так, але з часом; 7% - важко відповісти). Така позиція потенційних виборців обумовлена природним бажанням відчувати впевненість і спокій, що пов'язані із загальноновизнаними уявленнями про жіночий характер, а не партійною приналежністю.

У країнах Європи вже давно стала нормою присутність жінок в органах законодавчої і виконавчої влади, тому немає нічого дивного в тому, що за десять років існування України, як незалежної держави, у людей виробились стереотипи суспільної поведінки, про які в азіатчині радянської імперії не можна було й помислити [6. - С. 14].

Відомо, що справжня демократія ґрунтується на протидії і критиці влади. Опозиція в демократичному суспільстві була і буде, але чільне місце в ній будуть відігравати не партії чи блоки, а лідери суспільства. Політики старого типу, що обтяжені стереотипами віджилої системи повинні поступитись місцем молодим, не закомплексованим. Не партіям, а їм – мислячим і прогресивним – належить майбутнє.

На думку голови Української республіканської партії “Собор” Анатолія Матвієнка “майбутня коаліція під вибори – 2004 повинна формуватись на основі “Нашої України”, БЮТ та СПУ. Лише наявність у ній всіх трьох перелічених складників дає шанс перемогти вже в першому турі не наражаючись на страшний ризик боротьби з усією потугою неправової державної машини в другому турі. ...І я переконаний: шанси цього об'єднання стануть набагато вагомішими, коли в знаменнику ми напишемо не прізвище якогось одного політика, а слово “Україна” [7. – С. 2].

Партії і блоки, створені “під лідерів і вибори”, без чітких програм, перестануть функціонувати. Партії лівого спрямування відходять від дій революційного характеру. Праві ліберали, які обіцяли провести реформи за своїми схемами, дискредитували себе. Націоналістичні партії, через свої деструктивні дії втратили підтримку народу.

Україна повільно, але впевнено наближається до європейських політичних стандартів. І немає сумніву в тому, що вона ввійде до числа процвітаючих демократичних держав, а не буде останньою серед цивілізованих країн.

Джерела:

1. Атеистический словарь. – М., 1985. – С. 510.
2. Козуля О. Жінки в історії України. – К., 1991. – С. 8.
3. Конституція (Основний закон) Союзу Радянських Соціалістичних республік. – К., 1977. – Ст. 6.
4. Конституція України. – К., 1997. – Ст. 5.
5. О религии вообще и о христианстве в частности. – М., Типографія В. Готьє, 1875. – С. 1-5.
6. Патріот України, № 47. – 2002. – С. 14.
7. Персонал Плюс, № 29 (30), 25-31 серпня 2003 року. – С. 2.

8. Слободянюк Петро. Українська церква: історія руїни і відродження. – Хмельницький, 2000. – С. 184.
9. Философский энциклопедический словарь. - М., 1983. – С. 574.

А.І. Панченко

(Сумський державний університет)

Глобалізація і демократичні орієнтири України

Процес глобалізації, що відбувається в сучасному світі, характеризується кількісним зростанням, інтенсифікацією політичних, економічних, соціальних, культурних зв'язків, стосунків різних країн світу, посилюються інтеграційні процеси в житті людства, підвищується взаємозалежність і заємопов'язаність членів людського співтовариства.

Залишаючи поза межами розгляд проблем, що торкаються наслідків глобалізації в економіці, комунікаційних технологіях, в соціальному і культурному житті, розглянемо деякі аспекти впливу глобалізації на поширення демократії в сучасному світі і в Україні зокрема.

Коли зникають перешкоди на шляху розповсюдження інформації і посилюється взаємозв'язок між різними державами, виникають сприятливі умови для поширення демократичних цінностей, зростає можливість міжнародного співтовариства отримувати інформацію стосовно певних стандартів суспільного життя в тій чи іншій країні, здійснювати моніторинг просування до демократії, яка, на думку політологів, найбільш відповідає самій природі людини.

Водночас глобалізація в значній мірі нівелює відмінності країн, їх історичні і національні особливості, нав'язує певні стандарти суспільного життя, стверджує погляд, далеко не безсумнівний, на демократичні цінності, посилює тиск – не тільки економічний, але й політичний – транснаціональних корпорацій на уряди національних держав, які не завжди здатні розв'язати як внутрішні, так і зовнішні проблеми.

Становлення демократичної політичної системи в Україні, що йде досить повільними темпами, гальмується проблемами, які носять комплексний характер і торкаються водночас політичних, економічних, соціальних сфер життя. Трансформація України в демократичну державу вимагає багатомірного здійснення інституційних перетворень. Політолог з Великої Британії Тарас Кузьо відносно України ввів термін "почетвірна трансформація". Як країна постколоніальна, стверджує він, Україна мусить будувати не тільки державу, а й політичну націю. В значній мірі гальмує цей процес відсутність національного досвіду державотворення.

Розбудова демократичного суспільства нагально потребує кардинальних перетворень економіки, в основі котрої лежить приватна власність, формування ставлення до неї як до ознаки цивілізованості. В Україні навички вести приватний бізнес знаходяться в зародковому стані.

Повільно і болісно відбувається перетворення і в політичній системі. Якщо формування політичних державних інституцій проходить, хоч і формально, більш-менш швидкими темпами, політична свідомість громадян суспільства, політична культура змінюється поволі. Цьому сприяє і владна поведінка певної частини владної еліти. З 90-х років ХХ ст. розпочалося формування нового класу власників з колишньої компартійної еліти, яка зуміла здійснити перерозподіл державної власності на свою користь і, більше того, залишитися при владі. Нові реалії зумовили і новий світогляд. Невисокі моральні якості правлячого класу, низький професійний рівень роблять створені демократичні інститути в значній мірі формальними. Громадяни країни, які очікували швидкого покращення економічного і соціального життя, все більше виявляють розчарування.

На демократичне просування України впливають і зовнішні чинники, хоча вони і не відіграють вирішальної ролі. Відсутність достатніх західних інвестицій, дистанціювання від Росії для збереження незалежності призвело до стійкого і глибокого падіння виробництва і соціального зuboжіння, і з такого становища Україна виходить дуже поволі.

Взагалі перехід до демократії виявляється не таким легким і безболісним, як здавалося на початку цього шляху. Політичну систему, що існує в Україні, можна розглядати лише як формально демократичну. Вчені не виключають, що в майбутньому можуть бути знайдені нові форми політичних взаємодій в суспільстві, які відрізнятимуться від тих, що вже існують в країнах Західної Європи та США.

Н. В. Рыбалко
(Донецкий институт управления)

Формирование гражданской и политической активности современной украинской молодежи

Процесс активного развития украинского общества, его интеграции в мировое сообщество имеет сложный и противоречивый характер. С возрождением национальной культуры, установлением новых общественных приоритетов, наиболее острой в настоящее время является проблема более детального изучения характера и содержания понятия «трансформация» (трансформация как перестройка, преобразование и изменение структур, идей, ценностей в общественной и личной сфере). Одним из основных аспектов этой перестройки является процесс глобализации, который за последнее десятилетие переходного периода охватил все сферы и уровни человеческой жизнедеятельности. Но более глубоко глобализация коснулась личностного сознания и отразилась на процессах возрождения ценностных ориентаций и характере адаптации молодежи в условиях трансформации социума.

На современном этапе развития общества параллельно с государственной программой формирования национально-гражданских ценностей можно увидеть и массовое приобщение молодежи к объектам западной культуры как в материальной, так и духовных сферах жизни. В тоже время это не самые лучшие объекты, содержание которых формирует нигилизм, индивидуализм, эгоизм и эгоцентризм, насилие как способ решения всех жизненных проблем.

Современная молодежь в таких условиях случайно подпадает под подобное давление, где в основе действует заложенное еще с детства что-то светлое, родное (семейные ценности) в сочетании с наследием прошлой общественной идеологии. Причем материальные потребности, подкрепленные бездуховностью массовой культуры, являются доминирующими среди определенной части молодежи.

Поэтому изучение ценностных ориентаций и жизненных приоритетов современной молодежи очень актуально: с точки зрения будущего, т.к. формируется новое поколение Украины XXI столетия.

Общеизвестно, что ключевое место в обществе принадлежит молодежи. Это та социальная группа, которая со временем займет ведущие позиции в экономике и политике, социальной и духовной сферах общества, а в новом столетии будет решать принципиально сложные, и неординарные задачи.

Зависимость между разными объектами, которые входят в сферу ценностной ориентации молодежи позволяет определить некоторые их общие тенденции формирования, установить влияние факторов, определяющих их поведение. Некоторые ценностные ориентации личности обусловлены тем, что приоритеты современной молодежи как субъекта общественного поведения находятся в тесной связи с многогранной социальной деятельностью, а также, установками, которыми она руководствуется, ценностями, на которые направлена ее деятельность.

Значительное внимание молодому поколению уделяют многие страны мира, государственные, общественные, частные структуры и институты, международные организации. Сегодня среди молодежи нет жесткого разграничения ценностей, и аполитичность выступает существенной чертой, характеризующей молодое поколение. Разуверившись во всех властных структурах, большинство молодых людей индифферентно относится к любым формам социально-политической деятельности. Сегодня молодежь раздроблена по возрастным и социальным группам, сильно отличающимся по своим интересам.

Некоторые молодежные структуры не сумели завоевать ни признания, ни авторитета у широких слоев подрастающего поколения. Примерно около половины молодых людей считают целесообразным существование молодежных организаций. Лишь немногие сами готовы вступить в них. С точки зрения программной деятельности, чаще всего, молодежные союзы идут по пути ухода от политики в сторону выражения профессиональных интересов различных категорий молодого поколения. Можно выделить две условные категории молодых людей: к одной из них относятся те, кого можно признать политически пассивными. Эта категория предпочитает конвенциональные формы политического участия (голосование). Не конвенциональные виды политической активности оказываются практически неприемлемыми. Вторая категория включает тех, кто склонен к активному политическому участию. Зачастую эта категория в большей мере склонна к не конвенциональным действиям, считая, что они могут быть вполне эффективными. Правда, таких меньшинство.

Учитывая социальные реалии нашего государства, и, в частности, смену ценностных ориентаций не только в государственной политике, но и в системе социализации подрастающего поколения, приоритетным представляется феномен этнического сознания молодежи, так как именно этноустановки и этностереотипы молодого поколения в наибольшей мере обуславливают направленность межэтнического взаимодействия.

С начала 90-х годов обозначенный тип молодежного сознания и поведения сохранился, главным образом, в младших возрастных группах с низким образовательным цензом, проживающих на периферии. В крупных городах, наряду с типом так называемых «новых русских», с отчетливо выраженным вестернизированным сознанием, распространился и тип этноцентристски ориентированных молодых людей, пополняющих ряды радикальных партий и движений. В этноконфликтных регионах молодые люди этого типа все активнее включаются в политическую деятельность, нередко представляя собой наиболее

ревностных адептов национальной идеи в ее искаженном виде, отстаивая ее подчас с оружием в руках.

Состояния политической культуры молодежи, так же как и общества в целом, в достаточно высокой степени фрагментировано. Отдельные группы молодежи отличаются друг от друга уровнем интереса к политике, степенью участия в политической жизни, ориентацией на различные идейно-политические течения современного государства. Молодежь существенно отличается от старших поколений тем, что она практически лишена иллюзий о том, что кто-то может за них решить их собственные проблемы.

Таким образом, молодое поколение относится к политике и власти как к некоторым реалиям, которые не вызывают ни восторга, ни особо резких отрицательных эмоций. Это, прежде всего, проявляется в отстранении весьма значительной части молодежи от политической жизни страны. В какой-то степени, апатия молодежи обусловлена, прежде всего, тем, что осуществляемые социально-экономические реформы больше всего ударили именно по ней, и тем, что в стране на протяжении последних лет отсутствует какая-либо осмысленная политика в отношении молодежи как самостоятельной социально-демографической группы. В результате — следствие в виде тотального отчуждения молодежи от власти, способного в любой момент перерасти в активное ее неприятие.

В качестве методологической основы жизненных приоритетов можно использовать такие виды показателей: показатели фактического участия в той или иной деятельности, показатели внутренних ценностей и показатели соотношения ценностных ориентаций и реального поведения молодежи.

Их использование даст возможность установить различия внутренней (существенной) и внешней (определяется целями приспособления и адаптации) характеристик, а также обосновать с научной точки зрения поиск путей формирования активной гражданской и политической позиции молодежи.

Радикальные изменения, происходящие в обществе, характеризуются гуманистическими и демократическими

изменениями в мировоззрении, идеологии, науке и культуре и требуют формирования и внедрения новой универсальной системы ценностей, которая определит содержание современного воспитания и образования, на основе которых и будет осуществляться подготовка молодежи к самостоятельной, активной и творческой деятельности в новых социальных, экономических и культурных условиях, когда воспитание, станет важным фактором формирования личности новой генерации, сознательного гражданина Украины, патриота независимого государства.

Сукачов В.В.

Соціальний капітал, “Мережеві” стратегії та прозорість політичного процесу в Україні.

Неефективність української політичної системи вже стала загальним місцем в суспільствознавчих дискусіях, для її характеристики часто використовуються терміни “тіньова політика”, “телефонне право” й т. ін. Всі ці терміни чи метафори вказують на “непрозорість” процесу прийняття та імплементації політичних рішень, неможливість громадського контролю за ефективністю та законністю політичного процесу. Місце формальних процедур займають міжособові консультації та переговори. Ось як характеризує сучасну ситуацію Володимир Золотарьов. “Більшість українців живе відповідно до принципу васалітету, тобто договірних відносин. Найбільш важливими соціальними структурами є утворення, що базуються на відносинах лояльності різної ступіні – групи родичів, друзів, знайомих або земляків. Відносини саме в межах цих груп є соціально важливими для українців. Тобто ми маємо майже класичну феодальну систему з надзвичайно складною мережею взаємовідносин. Зрозуміло, що ця система суперечить традиційному державно-суспільному договору і в 21 столітті є цілком неадекватною”¹.

Таку соціальну структуру цілком логічно вважають однією з головних перешкод на шляху демократичних перетворень. Завдання проте стоїть в тому, щоб, перефразовуючи Маркса, пояснити світ перш ніж змінити його. Традиційні посилання на “менталітет” навряд чи адекватно пояснюють сучасний стан речей. Необхідним є науковий аналіз процес міжособової кооперації в українському суспільстві.

В рамках соціальних наук ця проблема досліджується в межах численних “теорій колективної дії” (theories of collective action). На сьогоднішній день найбільш багатообіцяючою з них є теорія соціального капіталу. Термін “соціальний капітал” вперше був впроваджений в обіг П'єром Бурд'є в 1985 році. Відповідно до визначення Бурд'є, соціальний капітал є сукупністю реальних та потенційних ресурсів, доступ до яких обумовлюється членством у стабільній мережі відносно інституалізованих відносин взаємного знайомства та визнання².

Наголос, таким чином, робиться на ситуації, коли належність до певної мережі відносин, спільноти чи інституції полегшує взаємодію акторів. Для того, щоб співпраця була можливою необхідна певність у тому, що партнер буде чітко дотримуватися попередніх зобов'язань, необхідна довіра. Якщо її немає, виникає необхідність у механізмі який би здійснював моніторинг процесу виконання домовленостей та мав можливість покарання порушника. «Вартість» такого механізму є свого роду податком, що мають платити недовірливі партнери. Належність до згаданої мережі відносин забезпечує необхідний рівень довіри відповідно зменьшуючи «трансакційні витрати». Увага фокусується на взаємовідносинах актор-актор, актор-група, група-група, які відбуваються в рамках відносно малочисельних, локальних спільнот. Для таких відносин характерна “залежність від контексту” (context dependency) – від конкретних умов проживання спільноти, історичного підґрунтя і т. ін. В такому вигляді концепція соціального капіталу розвивалася в межах соціології. Спеціалісти в галузі політичних наук “звернули увагу” на проблему соціального капіталу значною мірою завдяки дослідженням Роберта Д. Патнама. Його книга «Творення

демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії»³ викликала неабиякий резонанс в науковому товаристві. Він першим спробував застосувати цю методологію для суспільства в цілому. Більше того, було змінено акценти. Якщо в ранніх версіях теорії наголос робився на утилітарному розрахунку, то для Патнама соціальний капітал це перш за все система норм, що врегульовують питання міжособової кооперації, відповідаючи на запитання, кому можна вірити, і, відповідно, з ким можна співпрацювати: “соціальний капітал характеризує ті особливості соціальної організації – як-от довіра, норми та мережа громадської активності – що підвищують ефективність суспільства, полегшуючи координацію дій...”⁴

Здатність людей до співпраці не є, таким чином, якістю, що властива всім і однаковою мірою. В суспільствах з низьким рівнем соціального капіталу кооперація можлива лише між родичами, близькими друзями або членами вузької локальної спільноти. Якщо ресурсів, що ними володіє така відносно не чисельна група недостатньо, проблеми можна вирішити лише за умов зовнішнього втручання. Лише наявність інституцій, що можуть здійснювати нагляд та покарання гарантують, що партнери не порушать домовленості та діятимуть чесно. Це можуть бути як державні структури (в першу чергу органи правопорядку) так і недержавні організації, від охоронної фірми чи адвокатського бюро до різноманітних мафіозних структур. В суспільствах де рівень соціального капіталу є високим об'єднувати зусилля можна з значно більшою кількістю людей і для цього не потрібні зовнішні гарантії. Якщо для економічного життя такі обмеження не надто важливі, політичне життя в двох типах суспільств дуже різниться. На основі родинних/дружніх зв'язків ефективну та демократичну політичну систему побудувати неможливо.

Спробуємо подивитися на історію українського суспільства з точки зору цього підходу. Враховуючи той факт, що більшість населення Російської імперії становили селяни, головною формою соціальної організації була селянська громада (в російському варіанті “мир”) - своєрідна система взаємодопомоги та захисту від зазіхань державних органів, аналогічна середньовічній селянській

громаді Західної Європи. Рівень соціального капіталу в рамках локальної спільноти був досить високим, адже лише тісна співпраця всіх членів забезпечувала виживання колективу.

Природні та соціальні умови залишали мало шансів для виживання як атомізованому індивіду так і окремій родині. Проте радіус довіри в такому суспільстві обмежується членами конкретної спільноти і не поширюється на чужинців. Цей елемент середньовічного суспільства, зрозуміло, мав змінитися в умовах розвитку індустріалізму. Масштабний кооперативний селянський рух початку 20-го століття свідчив про те, що процес «розширення» соціальних зв'язків почався без активного державного втручання. Теоретично можна припустити, що поступово кооперативи замінили б громаду в ролі головного «організатора» співпраці. Радянський уряд, проте, вирішив «випередити паровоза». Програма колективізації, що була запропонована в принципі суперечила традиційним суспільним нормам. Інститути, що виникали як альтернатива державі, стали елементом державного апарату. Тим не менше радянське суспільство не могло існувати без певних неформальних зв'язків, які б компенсували вади централізованого планування та розподілу. Соціальні мережі, які існують в будь-якому суспільстві, від традиційного до постмодерного, силоміць заганяли в «тінь», криміналізувалася. Виникла дивна ситуація, коли «блат» був конче необхідним, і при тому цілком незаконним. Зрозуміло, що в таких умовах зв'язки в рамках соціальної мережі могли існувати лише серед добре перевірених осіб, щоб уникнути витоку інформації до правоохоронних органів.

Така політика, зрештою, призвела до ситуації, коли персоналізовані зв'язки стали єдиним культурно санкціонованим видом координації між особових стосунків. Зрозуміло, такі стосунки в принципі не можуть бути прозорими. Інші форми суспільної самоорганізації просто ігноруються. Вже стало загальним місцем твердження, що громадянське суспільство в Україні формується повільно та важко. Здобутки дванадцяти років незалежності не надто переконливі – кількість недержавних організацій, здебільшого фінансованих іноземними державами

невелика, а їх діяльність в багатьох випадках не знаходить розуміння та підтримки “в масах”.

Третяк О.А.

Теоретичні підходи до визначення політичної аргументації як передумови демократизації перехідного суспільства.

На сучасному етапі розвитку політичної науки, коли дослідження проблем перехідних суспільств здійснює спеціально сформована комплексна дисципліна - транзитологія – осмислення трансформаційних процесів відбувається на якісно новому теоретичному рівні. Одержані результати досить повно відображують картину перебудови інституційного дизайну політичних систем, якісних змін у політичній участі та поведінці, співвідношення соціально-економічного прогресу та політичної модернізації. Наявні дослідження дозволяють простежити вплив на трансформаційні процеси культурних та духовних проблем розвитку суспільств у різних регіонах планети. Проте, поза увагою вчених залишається сутнісно важливий аспект еволюції політичних систем від тоталітарно-авторитарних форм функціонування до демократичних – аспект політичної комунікації як середовища спілкування діючих осіб політики, демонстрування та відстоювання політичних позицій. Однією з причин такого стану справ є початковий етап становлення дослідження комунікаційних процесів як предмету дослідницьких інтересів політології.

Наявною реальністю сучасної політичної теорії, що здійснює аналіз політичної комунікації, є пріоритетна увага дослідників до проблем масової комунікації, невід'ємно пов'язаних із функціонуванням ЗМІ. Відображення сутності процесів масового інформування у політичному сегменті здійснюється переважно під "технологічним" кутом зору, який має на меті теоретичне узагальнення практики політичного маркетингу та менеджменту. Проте, на сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що у

вітчизняній політичній науці відсутнє належне осмислення "субстанційних" засад політичної комунікації, тобто ключових рис та особливостей, які притаманні їй як явищу політики як окремої сфери людського існування, а не як аспекту процесу масової комунікації загалом. Зосередження на суто технічних особливостях передавання інформації, яку за різними критеріями відносять до політичної, залишає осторонь логіку, мету та умови формування політичних повідомлень, які далеко не завжди цілком обумовлені природою та особливостями засобів передавання інформації.

Політологічне дослідження проблем аргументації в цьому контексті спирається на необхідність теоретичної розробки концепції політичної комунікації з якісно нової точки зору: розгляду елементарного, суб'єкт-суб'єктного рівня спілкування у сфері політики. Даний ракурс дає змогу подолати однобічний погляд на проблематику політичної комунікації, зумовлений "інформаційною парадигмою".

Важливою частиною виявлення сутнісних ознак раціонального спілкування у соціально-політичній сфері виступає встановлення нормативних засад аргументування як ключового процесу мовленнєвої комунікації між учасниками публічної сфери. Виокремлення правил ведення аргументативних дискусій дає змогу побудувати перспективну модель політичної комунікації, яка стане основою відновлення первісного, що веде свій родовід з античності, сенсу політики як „сфери вирішення спільних питань”. Розробка практичних засад політичної аргументації є суттєвим кроком вперед у теоретичному осмисленні процесів політичної трансформації та утворення в Україні демократичного суспільства, вагомою сутнісною засадою якого є вільне та позбавлене примусу та маніпуляцій обговорення суспільно-значущих питань.

Оскільки граничним виявом логічної обумовленості та розумової обґрунтованості у мовленнєвій взаємодії суб'єктів публічної сфери виступає аргументація, то проблема відчуженості громадян від публічного обговорення політичних питань стає проблемою визначення процедур та моделей обґрунтування власних позицій учасниками дискусій.

У дослідженні політичної аргументації як базової умови функціонування демократії можна виділити два основних типи підходів: контекстно-ситуативний, який аналізує конкретні випадки аргументативної практики, узагальнює прийоми та методи аргументування, пов'язує аргументативний процес із метою та завданнями політичних акторів та фундаментально – теоретичний, який розглядає глибинну обумовленість практики аргументативного спілкування у сфері політики з точки зору етико-моральних засад буття соціуму.

В межах першого підходу проблема політичної аргументації як засобу спілкування громадянських спільнот - суб'єктів політичної діяльності, відродження публічної сфери за умов технізованого суспільства, зміни змісту сучасної політики на засадах міжособового обговорення є досить розробленою як у північноамериканській теорії аргументації. Зокрема, Дуглас Волтон, професор філософії Вінніпезького університету (Канада) у праці „Переконувальні дефініції та суспільно-політичні аргументи” ставить питання про необхідність обережного ставлення до перейменування поширених у політичній мові термінів, а також наголошує на відмінності політичного перековувального діалогу від такого самого діалогу у правовій та науковій сферах. Канадський вчений також вказує на важливість застосування редефініції у конкретних випадках дискусій громадських груп, зокрема, під час відомої у США дискусії щодо дозволу чи заборони абортів, яка триває багато років.

Німецький вчений Райнер Форст, у статті „Базове право на обґрунтування: до конструктивістської концепції прав людини” зазначає, що однією з базових засад розуміння прав людини як універсальної міжкультурної цінності повинне стати надання змоги індивідам та групам аргументовано викладати позицію стосовно своїх прав та свобод.

Дослідниця з Канади Ангелія Мінз у праці „Наративна аргументація: розмова із етнічними меншинами” стверджує, що під час теоретичного визначення аргументативної взаємодії між громадськими групами слід звернути увагу на способи аргументування, властиві етнічним меншинам, які не належать до

західноєвропейської етнічної більшості у північноамериканських мультикультурних демократіях (аборигени-індіанці, афро-американці) та дискримінуються з боку правової системи та судочинства, які не приймають у якості свідчень наративні розповіді. Мінз вважає, що сучасна конституційна система потребує корекції в бік толерантного ставлення і визнання способів обґрунтування етнокультурних меншин, культурна спадщина яких не має у своєму складі західної аргументативної традиції.

Фундаментальні засади аргументування як найбільш поширеної в людському суспільстві практики соціальної взаємодії викладені у комунікативній філософії К.-О. Апеля та Ю. Габермаса. Першим це було зроблено у праці „Трансформація трансцендентальної філософії: апіорі комунікативної спільноти” (1970-1972), а другим - у „Теорії комунікативної дії” (1981 -1982).

Розуміння комунікативних інтеракцій у політиці на засадах етики дискурсу, де аргументації відводиться провідна роль, експлікує той факт, що позбавлене морального змісту спілкування у сфері політики приречене на відтворення неконструктивних рис політичного дискурсу: упередженості, конфліктності та контрпродуктивної змагальності. Зважене та неупереджене аргументування, навпаки, сприяє налагодженню стабільного консенсусу та запобіганню руйнівним (з можливим застосуванням насильства) конфліктам на ґрунті нерозуміння сторін. Утвердження аргументативних стандартів (зрозумілості, вільності та невимушеності) та процедур забезпечує стабільне існування демократичної публічності як умови існування демократичної суспільства.

Проблематика раціональної комунікативної взаємодії як засадничого поняття демократичної політичної практики була також розроблена у працях теоретиків сучасного лібералізму – К.Р. Поппера та Дж. Ролза. Їх наукова орієнтованість набагато перевищує можливе публіцистичне навантаження у контексті глобального історичного протистояння ідеологій.

У працях „Утопія та розум” (К.Поппер) та „Політичний лібералізм” (Дж. Ролз) в межах обґрунтування ліберальної доктрини як провідного концептуального бачення політичної

організації сучасного суспільства ґрунтовно розроблені вимоги раціональності до суджень громадян під час комунікативних взаємин. Поппер, зокрема, ставить питання про раціональну аргументацію у сфері політики як про своєрідний „індикатор” демократичності та відкритості організації суспільства. Дж. Ролз пояснює толерантне поводження громадян та викладення своїх позицій за допомогою раціональних аргументів під час дискусій органічною властивістю, притаманною членам ліберального суспільства, як „розумовим та розсудковим особам”.

З наведеного ясно, що однією з принципових позицій ліберальної теорії політичного спілкування є постулювання дискусії вільних та неупереджених громадян як граничного прояву застосування розуму у політиці.

Таким чином, теоретичні дослідження проблем політичної аргументації стверджують належність даного виду мовленнєвої взаємодії до демократичного ладу у якості його характерної ознаки. Контекстно-ситуативний підхід фіксує конкретні випадки аргументування у політичній сфері у практиці рутинного функціонування налагоджених механізмів західних демократій. У дослідженнях подібного типу експлікуються конкретні методи та систематизується тематика дискусій. Такі результати є зразками для перехідного суспільства, яким є сучасна Україна, так би мовити, у режимі реального часу. Одночасно, роль фундаментально-теоретичного підходу полягає у створенні ідеально-нормативної моделі, досягнення якої має стати орієнтиром як для транзитних суспільств, так і для розвинених демократій.

Контрфактичний характер проекту утвердження політичного аргументування за умов сучасної України стає чинником формування ідеального образу демократичного суспільства. Разом з тим, процес відновлення публічної сфери (public sphere), який на Заході здійснюється на засадах комунікативної етики, дає шанс нашій державі зробити новий якісний крок у „наздоганяючій” модернізації та побудові демократії, у випадку сприйняття та впровадження нових етичних стандартів.

Особливості трансформації суспільства, як соціальної системи

Будь-яке суспільство може бути розглянуто, як соціальна система, яка являє собою сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих між собою елементів (у якості яких розглядаються індивіди), процеси функціонування яких спрямовані на досягнення спільної мети [8, 17]. Для соціальної системи, згідно з І.С.Туровим, характерною є наявність п'яти основних параметрів (саморегуляція, відкритість (здатність до взаємодії із зовнішнім середовищем), інформаційність, детермінованість (наявність зв'язку між кожним наступним станом системи і її попереднім станом), ієрархічність), які властиві і суспільству [Див.: 10, 156].

Суспільство, як соціальна система, має два основні режими функціонування: гомеостаз (тобто перебування у стані рівноваги) і гомеорез (тобто розвиток, вихід з рівноважного стану і перехід до стану нової рівноваги). Соціальна система, яка перейшла до нового рівноважного стану, характеризується зміненою структурою (яка забезпечує поєднання елементів в системі, їхню взаємодію та взаємовплив), отже і сам процес розвитку полягає у трансформації вихідної структури соціальної системи. Про це, зокрема писав Г. Греєф, автор праці "Суспільний прогрес і регрес", розглядаючи окремий випадок процесу розвитку соціальної системи – прогрес: "Прогрес вдосконалює (а отже, змінює – І.Ч.) одночасно структуру і життєдіяльність суспільств, встановлюючи більш повну відповідність між внутрішнім їх середовищем і оточуючими умовами" [7,224].

Висуваються різні думки щодо структури соціальної системи. В.Г.Афанасьєв, розглядаючи особливості соціальних систем, стверджує, що структура – „це внутрішня організація системи, що являє собою специфічний спосіб взаємозв'язку, взаємодії компонентів, що його складають" [2, 107]. Інший дослідник І.Ніколов вважає, що "під структурою звичайно

розуміється якісно визначений, відносно усталений порядок внутрішніх зв'язків між елементами системи, так що поняття структури дає важливу якісну характеристику зв'язків. Її можна розуміти і як особливу впорядкованість елементів системи" [Цит. за: 2, 107]. І.В.Блауберг та Е.Г.Юдін також акцентують увагу на тому, що саме внутрішньосистемні зв'язки утворюють структуру системи: "Сукупність зв'язків і їхня типологічна характеристика призводять до понять структури і організації системи. Більшість дослідників виражають через них впорядкованість системи, що визначається усталеними зв'язками, а іноді – і спрямованість цієї усталеності" [3, 62].

Таким чином, основна маса дослідників схиляється до думки, що структура соціальної системи являє собою впорядкованість елементів системи, яка забезпечується наявністю взаємозв'язків елементів та їхньої взаємодії. Аналізуючи структуру соціальної системи з цієї точки зору, необхідно зазначити, що як ситуація взаємодії елементів системи може породжувати їхній взаємозв'язок, так і наявність взаємозв'язку може призводити до взаємодії. Зв'язки між елементами системи визначають характер їхніх взаємовідносин – підпорядкування чи співробітництва; форми протікання взаємодії елементів; ситуацію виникнення взаємодії. Тобто зв'язки між елементами соціальної системи постають у нормативно-регулятивній формі, визначаючи перебіг взаємодії. З іншого боку, необхідність задоволення потреб, що виникають у елементів системи, які прагнуть досягнення певної мети, яка узгоджується з кінцевою метою збереження та забезпечення розвитку системи, призводить до нових форм взаємодії, повторення і закріплення яких відбувається завдяки виникненню регулюючих зв'язків.

Отже, структуру соціальної системи можна тлумачити, як впорядковану сукупність взаємодій, що пов'язує індивідів, як елементи системи, і регламентується нормами взаємодії (регулюючими взаємозв'язками). Однак, не можна не зважати на те, що умовою вступу до взаємодії є наявність у її учасників спільної мети, необхідність досягнення якої є усвідомленою та

осмисленою (тобто наділена певним смислом для учасників взаємодії).

М. Мерло-Понті писав: "В силу того, що ми знаходимося у світі, ми приречені до смислів" [4]. Підтвердженням цього є концепція "презумпції мови та осмисленості", сформульована Ю. Лотманом и Б. Успенським, яка передбачає, що у людських колективах діє тенденція сприймати будь-яку подію, вираз, як апіорі осмислену, тобто таку, що щось означає для кого-небудь [Див.: 4]. С.В. Бородавкін вважає, що смисли реалізуються у вигляді діяльності (поведінки), а отже будь-який акт діяльності є осмисленим.

Таким чином, індивіди, як елементи соціальної системи (суспільства) взаємодіють, перебуваючи у регулюючому зв'язку (орієнтуючись на норми взаємодії) та вбачаючи смисл у своїй діяльності. Сукупність норм взаємодії (регулюючих взаємозв'язків), що регламентують окремі різновиди взаємодії, можна визначити як інститути. Такий висновок дозволяє зробити аналіз деяких визначень поняття "інститут" у західній та вітчизняній соціології (концепції Т.Веблена [5, 202], С.С. Фролова [11, 328-329], тощо). Ефективність функціонування суспільних інститутів визначається тим, чи сприймаються норми, які складають їхню сутність, індивідом. як такі, що мають для нього смисл явний, усвідомлений, чи смисл прихований підсвідомий (коли індивід дотримується певних норм за традицією).

Отже, по суті, структура суспільства, як соціальної системи включає три основні підструктури: підструктуру матеріальної взаємодії, інституційну підструктуру, яка регулює взаємодію, та смисловою підструктуру, що забезпечує осмислений характер взаємодії, її спрямованість на досягнення певної мети.

Отже, з огляду на наведене вище розуміння проблеми структури соціальної системи, можна розглянути особливості розвитку соціальної системи (трансформації структури соціальної системи).

Якщо згадати, що однією з основних характеристик суспільства як соціальної системи є наявність у нього мети функціонування, можна припустити, що саме зміна мети

функціонування системи стає поштовхом до порушення стану її рівноваги. Важливі зміни відбуваються перш за все у смисловій підструктурі соціальної системи, в якій мета функціонування системи відображається у формі смислів взаємодії членів суспільства. Звичайно, що індивіди будуть здійснювати діяльність, спрямовану на реалізацію мети системи лише у випадку усвідомлення смислу своїх дій. Ця діяльність регулюється відповідними нормами, що складають інституційну підструктуру соціальної системи. Отже, і ця підструктура має трансформуватися, оскільки нові ситуації взаємодії вимагають нових регулюючих впливів.

Трансформація структури соціальної системи може відбуватися двома способами в залежності від того, де міститься джерело формування нової мети її функціонування. Якщо ініціатором змін виступає управлінська підсистема соціальної системи, то зміни починаються з формування проекту реформи та його впровадження: реалізацію через формування сукупності відповідних правил і норм (цей процес може бути визначений як “штучна інституалізація” (за термінологією Г.В. Пушкаревої [Див.: 9, 87-88])). Варто зазначити, що у такому випадку перехід до нового стану у розвитковій системі не може бути гарантованим, оскільки неможливо передбачити, чи буде сприйнятий населенням цей проект, як такий, що відповідає його внутрішнім прагненням.

Отже, важливою умовою проведення “штучної інституалізації” є забезпечення реформування смислової підструктури соціальної системи, що, по суті, означає певний вплив на стан суспільної свідомості. Суспільна свідомість, у відповідності до концепції, запропонованої В.П. Андрущенко та М.І. Михальченко, включає такі основні елементи, як теоретична та емпірична свідомість, суспільна психологія та ідеологія [Див.: 1, 300-302]. Ідеологія може бути визначена, як “усвідомлена мета суспільної діяльності” [6, 238].

Таким чином, саме через реформування теоретичних засад ідеології та впровадження її у суспільну свідомість з метою реконструкції смислів та формування позитивного ставлення громадян до реформ, що здійснюються, і готовності до дій, що

передбачаються та регулюються нормами, що складають інституційну підструктуру, і починається процес трансформації структури соціальної системи, ініційований управлінською підсистемою. Другим етапом цього процесу є впровадження інституційних норм. На третьому етапі відбувається практична діяльність членів суспільства із реалізації мети функціонування суспільства.

Можна розглянути інший варіант розвитку соціальної системи. Якщо у соціальній системі управлінська підсистема не вважає за необхідне здійснювати зміни, вдаючись заради збереження існуючого стану до обмежувальних дій, що регулюються відповідними заборонювальними нормами, то процес формування мети суспільного розвитку переміщується до керованої підсистеми. В такому випадку можуть бути сформовані декілька цілей суспільного розвитку. Та з них, яка отримує підтримку більшості членів суспільства, реалізується ними у безпосередніх діях, які не врегульовуються відповідними інституційними нормами, оскільки норми, розроблені управлінською підсистемою не є прийнятними, а нові ще не сформовані. У такій ситуації управлінська підсистема має або здійснити заходи щодо нормативного врегулювання новоутворених відносин, або спробувати застосувати силові заходи, припинити взаємодію, що спрямована на зруйнування старої структури. Другий варіант не є ефективним, оскільки, навіть позбавившись зовнішніх проявів смислової невідповідності, управлінська підсистема не може змінити вже сформоване прагнення керованої підсистеми до змін.

Таким чином, розвиток суспільства як соціальної системи відбувається через трансформацію її структури. Структура соціальної системи може бути розглянута, як така, що складається з смислової підструктури, інституційної підструктури та підструктури матеріальної взаємодії. Трансформація структури соціальної системи починається із змін у смисловій підструктурі, у якій відображається змінена мета функціонування системи. Якщо зміни у соціальній системі ініціюються її управлінською підсистемою, то трансформація смислової підструктури

відбувається шляхом впровадження у суспільну свідомість ідеології, що містить теоретично обґрунтовану мету функціонування суспільства. Подальші зміни відбуваються у інституційній підструктурі та підструктурі матеріальної взаємодії. Якщо ж джерело змін міститься у керованій підсистемі, то метою функціонування соціальної системи стає одна з конкуруючих цілей, яку підтримує більшість членів суспільства і втілює її у своїх практичних діях. Роль управлінської підсистеми у цьому випадку полягає у трансформації інституційної підструктури у відповідності до здійснених змін.

Список літератури

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. - К.: Генеза, 1996.- 368с.
2. Афанасьев В.Г. Системность и общество. – М.: Политиздат, 1980. – 368с.
3. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. – М.: Наука, 1973. – 272 с.
4. Бородавкин С. В. Смысл как системообразующее понятие культуры // www.library.by
5. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – 367с.
6. Введение в политологию / Под общ. ред. Н.И.Горлача, Г.Т.Головченко. – Харьков: Харьковский коллегіум, 1995. – т.2. – 464с.
7. Греефъ Г. Общественный прогрессъ и регрессъ. – СПб.: Типографія Ю.Н. Эрліхъ, Садовая, №9, 1896. – 336с.
8. Морозов Е.И. Теория социальных систем // Вестник МГУ. – серия 18 ("Социология и политология"). – 1996. - № 2. – С.14-24.
9. Пушкарева Г.В. Общество: механизмы функционирования и развития // Социально-политический журнал. – 1998. - № 1. – С.82-96.
10. Туров И.С. Общество как социальная система // Социально-политический журнал. – 1994. - № 7-8. – С.155-158.
11. Фролов С.С. Основы социологии. – М.: Юристъ, 1997. – 344 с.

Інфляція та безробіття в економіці України

Залежність між інфляцією та безробіттям описується кривою Філіпса. Її рівняння можна вивести із зв'язку обсягу випуску та рівня цін шляхом модифікації кривої сукупної пропозиції. Рівня сукупної пропозиції $Y = Y^* + \alpha (P - P^e)$, представимо у вигляді $P = P^e + 1/\alpha (Y - Y^*)$. Відрахуємо з обох рівнянь рівень цін попереднього періоду P_{-1} , а різницю рівня цін замінимо показником темпу інфляції $P - P_{-1} = \pi$, $P^e - P_{-1} = \pi^e$ і

Використовуючи закон А. Оукена, відхилення фактичного рівня випуску від потенційного замінено відхиленням фактичного рівня безробіття від його природного рівня, тобто замість підставимо $-\beta (u - u^*)$. Додамо в рівняння параметр ε , який відображає вплив на рівень цін шоків пропозиції, і отримаємо :

$$\pi = \pi^e - \beta (u - u^*) + \varepsilon.$$

За кривою Філіпса рівень інфляції залежить від трьох чинників:

- 1) очікуваної інфляції (передбачуваної) ;
- 2) циклічного безробіття ;
- 3) шоків змін пропозиції. Зміна очікуваного рівня інфляції π^e та шоки пропозиції ε є чинниками зсуву кривої Філіпса.

Можна назвати такі причини існування кривої Філіпса.

- 1) Незбалансованість ринку праці, бо ринки праці відрізняються один від одного структурою зайнятості та географічно і тому зі зростанням економіки не можна досягти одночасно повної зайнятості на кожному окремому ринку праці ;
- 2) Профспілки та великий бізнес володіють значною ринковою владою для підвищення цін та заробітної плати.

Статистичні дані і досвід багатьох країн світу дедалі свідчать про відсутність явного зв'язку між темпами інфляції та рівнем безробіття. Спостерігається одночасне зростання інфляції та безробіття, тобто стагфляція. В таких умовах крива Філіпса

зміщується праворуч у бік зменшення безробіття. У довгостроковому періоді незалежно від темпів зростання цін безробіття прямує до свого природного рівня; у результаті довгострокова крива Філіпса має вигляд вертикальної прямої.

В якій мірі такі теоретичні міркування можна використати для аналізу економіки України?

По-перше. Однією з рис розвитку української економіки є непропорційне скорочення зайнятості відносно темпів падіння ВВП. При зниженні ВВП протягом 1991- 1995 рр. на 52 % зайнятість зменшилась всього на 6,7 % (по офіційним даним). Процес скорочення ВВП тривав ще чотири роки і призупинився у 1999р. (- 0, 4%), а у 2000, 2001 та 2002 рр. збільшився відповідно на 5,9, 9,1 та 4,1%. Статистичні органи показують зростання рівня безробіття до початку 2001р.(1999р.- 3,7%, 2000р.- 4,3, 2001р.- 4,2%, і на 1 січня 2003 р. склав 3.8 %), а тоді почав скорочуватися до рівня нижче 4 %). В той же час по даним щоквартальних вибіркового обстежень за методологією МОП він виглядав десь втричі вищим – 11 – 12 % (2002р.-10,1%).

Можна уточнити рівень фактичного безробіття, використавши правило (закон) А.Оукена : $Y - Y^* / Y^* = -\beta (u - u^*)$, якщо коефіцієнт β прийняти рівним 2,5 (найчастіше він має значення від 2 до 3), а природний рівень безробіття зафіксувати (5,5 %) то фактичний рівень безробіття у 1999р. (найнижча точка у динаміці ВВП) становив 28,5 % . Для порівняння : у 1993р. розрахунки по цій методиці дають 12,6 % . Але яка достовірність вибору рівня коефіцієнта А. Оукена?

Спроби його розрахунку при використанні іншої формули :

$Y_1 - Y_0 / Y_0 = 3 \% - 2 (u_1 - u_0)$ не дають однозначних результатів, показуючи коливання цього коефіцієнта від 1,9 до 53,0. Це пояснюється різними чинниками (як трансформаційним характером економічної системи України – перехід від планової до ринкової економіки, так і наявністю прихованого безробіття, яке досягає значних обсягів. Також треба мати на увазі значну частку ВВП, яка виробляється в тіньовому секторі нашої економіки; значними міграційними потоками робочої сили.

З іншого боку інфляція під тиском рестриктивної монетарної та фіскальної політики різко обмежувалася. Починаючи з 1995р. (в 1994р. інфляція досягла максимальної позначки – 10256 %) вона різко зменшувалася до стану дефляції (точніше – дезінфляції), яка становила (2002р.) за індексом споживчих цін 0,6 %. Зазначимо, що в макроекономічних показниках на цей рік очікувалося, що інфляція буде складати 9 %.

Слід зазначити, що дефляція не мала в нашій державі монетарної основи, бо за цей рік зросли як монетарна (грошова) база (33,6 %), так і грошова маса (41,6%).

По-друге. Виникнення дефляції пов'язано з перенасиченням ринку товарами (переважно продовольчими, внаслідок зростання обсягів виробництва у сільському господарстві). Ця товарна група займає біля 2/3 у споживчому кошику. Тобто споживчий попит був недостатнім, хоча офіційно реальні доходи населення зростають на протязі останніх років.

По - третє. На протязі останніх двох-трьох років спостерігається активізація процесу заощаджень населення у комерційних банках, тобто MPS підвищується, а MPC- знижується. В поточному році за перші декілька місяців інфляція перевищила 4 % і є тенденція до досягнення 9-10 % рівня. І це є, з одного боку, результатом економічної політики уряду (і НБУ, який впливає на грошову масу), так і прогнозами сільськогосподарського року (врожай очікується значно нижчий, ніж попередні два роки), що формує надлишковий попит.

Таким чином, безумовно є зв'язок між динамікою інфляції та безробіття. Так, проведення жорсткої антиінфляційної політики в умовах гіперінфляції призводить до стискування АД та зменшення обсягів ВВП, і відповідно, зростання рівня безробіття. Це підтверджується і сумним досвідом України. Але тінізація економіки, наявність значного сектору “натуральної економіки”, вплив трудових ресурсів закордон (частково – нелегально), свідоме перекручення статистичних даних, надмірне втручання держави чи непродуманий підхід до регулювання окремих процесів (прикладом є приватизація, яка дестимулює інвестиційні процеси).

Ці чинники не дають можливості зафіксувати (формалізувати) відповідні тенденції, зокрема взаємозв'язок інфляції та безробіття.

В.А. Касьяненко, М.Н. Журавлев
(Сумской государственной университет)

Роль человеческого капитала в условиях перехода к информационному обществу

Современная социально-экономическая ситуация в мире характеризуется изменением экономических парадигм, при которых в центр анализа социально-экономического развития ставится человеческий капитал. Это форма капитала является частью человека, и несмотря на то, что теорией данного понятия начали заниматься еще в XIX веке, сегодня, в условиях перехода к новой социально-экономической формации, резко возрос интерес экономической науки к «миру» человека, к путям становления и развития его творческих и созидательных способностей.

В процессе эволюции информационного обмена в обществе и формирования нового вида общественного ресурса – информационного, человеческий капитал является главным фактором экономического роста, поскольку «в нем и заложена способность экономики к эффективным, качественным и структурным изменениям». Действительно, информация сама по себе, не преобразованная человеческим мышлением, сознанием и эмоциональностью, не способствует ни развитию человеческой культуры, ни экономическому развитию. Информация, соприкасаясь с интеллектом человека, трансформируется в знания последнего. Соответственно, в информационной экономике знания становятся не только самостоятельным фактором, но и главным во всей системе факторов производства, поскольку позволяют сделать формы производства более эффективными и тем самым создать больше материального богатства.

Несмотря на это, некоторые исследователи (Дятлов С., Бородина О. и др.) утверждают, что становление информационного

общества усложняет понятие концепции человеческого капитала, имея в виду анализ эффекта от инвестиций в человеческий капитал, и подчеркивают тот факт, что личность человека в информационном обществе все меньше является носителем человеческого капитала и все больше – носителем человеческих информационных ресурсов. Если на начальном этапе перехода от общества потребителей природных ресурсов к информационному и делалась ставка на человеческие ресурсы, то сегодня экономическая категория человеческого капитала интенсивнее используется мировой наукой и занимает центральную роль в современном экономическом анализе. Ведь, как правило, понятие «человеческие ресурсы» определяется и измеряется приобретенными знаниями и способностями, в то время как более широкое понятие «человеческий капитал» адекватнее показывает, как разнообразные знания и умения участвуют в создании благосостояния. Причем сами знания могут видоизменяться под влиянием окружающей среды, включая информационный ресурс, образование и знания, получаемые в процессе жизнедеятельности человека. Таким образом, лишь в процессе преобразования знаний в практические трудовые и жизненные навыки, они становятся экономически эффективными и позволяют человеческим ресурсам приносить реальный доход, тем самым трансформируясь в человеческий капитал.

В процессе формирования ресурсов и трансформации их в человеческий капитал условно можно выделить несколько стадий: начальную, основную и завершающую, каждая из которых переплетается с периодами жизни человека.

Повышение эффективности трансформационных процессов обусловлено влиянием различного рода факторов, таких как материальные, социальные и семейные. Так начальная стадия подразумевает обучение в семье (период раннего детства) и в школе. Инвестиции в человеческий капитал на уровне семьи имеют большое значение, и определяется набором образуемых семьей ресурсов: образование родителей, социальное происхождение, семейные обычаи и традиции. Таким образом, происходит накопление интеллектуальных и психофизиологических

способностей человека, которые являются фундаментом для дальнейшего развития человеческого капитала индивида.

В общеобразовательной школе, помимо формирования отношения к обучению (восприятию информации), происходит развитие начального уровня мышления и выработка простейших практических навыков, которые совершенствуются с переходом человека в начальную или профессиональную среднюю школу. Формирование человеческого капитала происходит по средством разработанного базового учебного плана, который заключается в последовательном включении в образовательный процесс необходимых предметов, последовательных и логически взаимосвязанных, а также учитывающих национальную и культурную традицию. Основным критерием завершения начальной стадии является приобретение учащимся знаний, которые являются основой для дальнейшего образования и обуславливают выбор будущей профессии.

Образование в высшем учебном заведении или в профессиональной высшей школе лежит в основе основной стадии. На данном этапе наличие вышеперечисленных факторов (материальных, социальных и семейных) оказывается недостаточным. Многое зависит от умения взаимодействовать и использовать предоставленные ресурсы. Главной целью становится не только развитие интеллектуальных способностей, но и раскрытие индивидуальных возможностей человека.

В новых условиях рыночной экономики завершающей стадией является система профессионального дополнительного образования. Переподготовка и повышение квалификации осуществляется путем получения дополнительной специальности или увеличения объема знаний по основной. Спрос на продолжение обучения обусловлен привычками и потребностями, приобретенными в юном возрасте, а также самим возрастом человека. Согласно проведенным исследованиям, желание продлить образование выше среди работников молодого и среднего возраста.

К формальным программам, по которым ведется дальнейшее образование специалистов, применяются разнообразные методики,

поскольку требования к обучению со стороны слушателей различны. Поэтому наблюдается переход к менее формальным типам обучения, которые ориентировались бы в большей степени на интересы и потребности индивидуального слушателя, чем на преодоление недостатка в профессиональных навыках. При профессиональном обучении наиболее успешными оказываются программы, осуществляемые совместно образовательными центрами и работодателями.

Человеческий капитал многообразен по природе. Навыки и компетенции индивида могут быть общими, специфическими, более или менее пригодными для разных сфер деятельности. В условиях формирования информационного общества мы рассматриваем человеческий капитал, как наиболее ценный ресурс и в одном его проявлении – образовании. Концепция современного обучения подразумевает формирование такого человеческого капитала, который необходим в условиях формирования нового этапа экономического развития – информационного общества.

Экономическая оценка роли интеллектуальной деятельности и применения понятия человеческого капитала дает новые возможности для анализа экономического роста, эффективного распределения доходов, определения места и роли образования в общественном производстве и в жизни человека.

В.А. Касьяненко Л.В. Старченко
(Сумський державний університет)

Роль информатизации в процессе социально-экономической трансформации общества

Технологическая революция последних столетий далеко отодвинула пределы исчерпания органичных природных ресурсов и энергии. В первую очередь, это произошло, благодаря новым способам преодоления ранее существующей потребности в постоянном росте их потребления, поставив на первое место информацию и знание как неиссякаемые ресурсы. Следовательно,

все более и более очевидным становился факт вступления в новую информационную эру, которая повлекла за собой развитие процесса социально-экономических трансформаций всего общества в целом и его отдельных составляющих.

На современном этапе экономических преобразований информационные технологии активно проникают во все области общественной жизни. Компьютерная техника быстро развивается и становится более доступной широким слоям населения. Информация и знания приобретают статус общественного блага. При этом знания по мере их использования не убывают, они не отчуждаемы и на их стоимость не влияет количество людей, которое будет ими пользоваться в последствии. В тоже время цена и стоимость информации как продукта, очень отличается от соответствующих показателей промышленных товаров, причем достоверность и оперативность прямо пропорциональны цене информации. Используя, чью либо информацию в целях трудовой деятельности, необходимо обеспечить (при необходимости) предоставление своей взамен. Таким образом, в то время как сделки по поводу материальных ценностей ведут к конкуренции, информационный обмен является основой сотрудничества. При этом информация увеличивает знания человека (их качество и объем) способствуя повышению организованности в окружающей среде. Вследствие повышения в общественной жизни роли информации в процессе социально-экономического развития под действием изменения психофизических потребностей индивидуума наблюдается трансформация основных стимулов трудовой деятельности (рис. 1).

В информационном обществе особое внимание уделяется получению элитного образования, поскольку, от тех знаний и умений, которые приобретет выпускник вуза за время обучения, зависит как его судьба (место работы, заработная плата, общественное признание и т.д.), так и благосостояние общества (научные открытия, воздействие на экономическую политику государства и т.п.).

Рисунок 1 Схема трансформации основных стимулов трудовой деятельности.

В настоящее время в Украине наблюдается переход на путь интенсивного внедрения и использования передовых информационных технологий на основе современных компьютерных и телекоммуникационных средств, создание сетей с компьютерными базами данных (например, региональных), развитие информационной индустрии. Государственная политика информатизации формируется как «составная часть социально-экономической политики государства в целом и направляется на рациональное использование промышленного и научно-технического потенциала, материально-технических и финансовых ресурсов для создания современной информационной инфраструктуры в интересах решения комплекса текущих и перспективных задач развития Украины как независимого демократического государства с рыночной экономикой.

На современном этапе социально-экономического развития к приоритетным направления информатизации следует отнести следующие (на рис. 2):

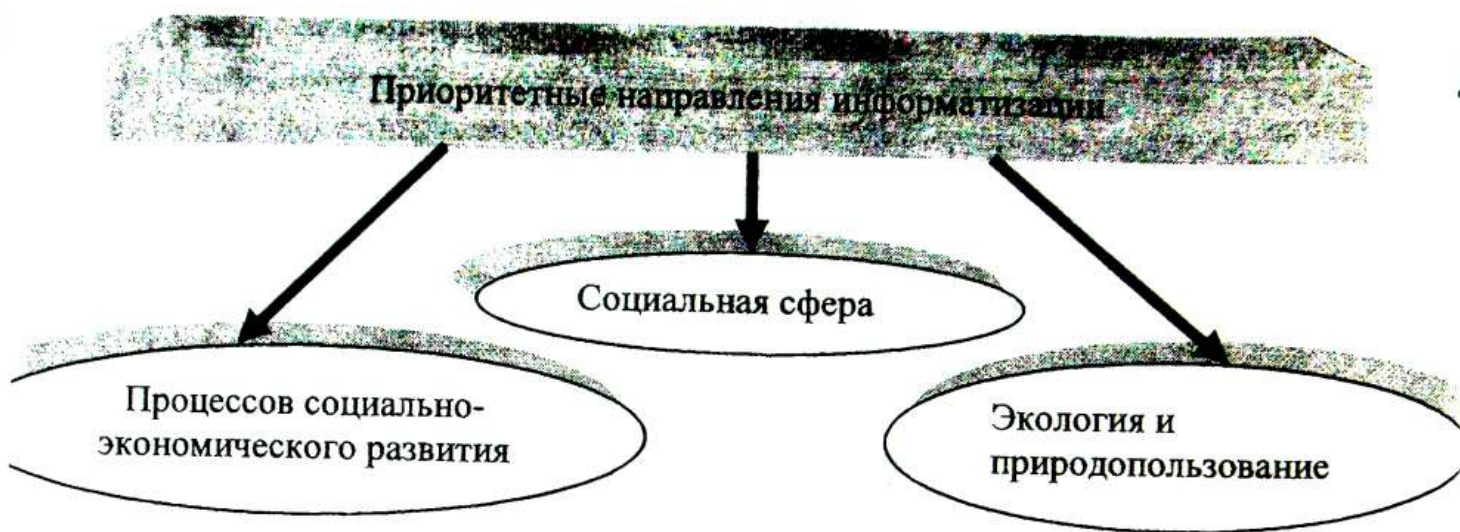

Рисунок 2 Схематическое изображение приоритетных сфер информатизации.

Под информатизацией социально-экономического развития следует понимать:

- повышение эффективности функционирования приоритетных отраслей экономики;
- оптимизацию структуры производства;
- координацию работы всех управленческих подразделений;
- создание информационно-справочной системы рынка труда, товаров и услуг, а также системы государственной статистики и др.;
- обеспечение условий для поддержки внешней и внутренней торговли, по средствам подключения Украины к системе электронной коммерции;
- обеспечение информационной поддержки функционирования государственного сектора экономики;
- развитие украинского сегмента Интернет.

Информатизация социальной сферы представлена созданием единой системы учета состояния здоровья населения, посредством автоматизированной регистрации пациентов в лечебных заведениях, а также обеспечение создания системы дистанционного консультирования и диагностики больных. Информатизация науки, образования и культуры. Создание

глобальной компьютерной сети образования и науки, развитие системы индивидуального непрерывного обучения посредством автоматизированных учебных курсов и систем, интеллектуального компьютерного обучения.

Следующее приоритетное направление – информатизация области экологии и природных ресурсов. Речь идет о создании многоцелевой информационно-технологической базы с использованием геоинформационных технологий сбора, хранения, анализа всех совокупных сведений для моделирования и прогнозирования состояния отдельных территорий.

Анализируя ситуацию, сложившуюся в Украине, следует отметить, что на пути процесса информатизации общества встречаются некоторые барьеры, негативно влияющие на уровень эффективности данного процесса (рис. 3).

1. Неопределенность нормативно-правовой базы информатизации не позволяет эффективно защищать право собственности на информационные ресурсы, регламентировать обмен и коммерческое использование данных. Международной организацией по стандартизации (ISO) разработано и принято более 1400 международных стандартов по информационным технологиям, в то время как в Украине с 1992-1997 г.г. разработано и введено лишь 100 национальных стандартов, преимущественно терминологических.

2. Наличие межведомственных барьеров, с учетом недостаточного развития сетей сбора данных об объектах управления, приводит к неэффективному использованию продуцируемой органами власти информации. Ведомства только в исключительных случаях (разработка регламентирующих документов (предельно допустимых выбросов, сбросов и т.д.), чрезвычайные ситуации техногенно-экологического характера и другие) обмениваются первичными данными. Во всех остальных случаях потребление информации осуществляется в обобщенном виде, что затрудняет получение реальных оценочных показателей.

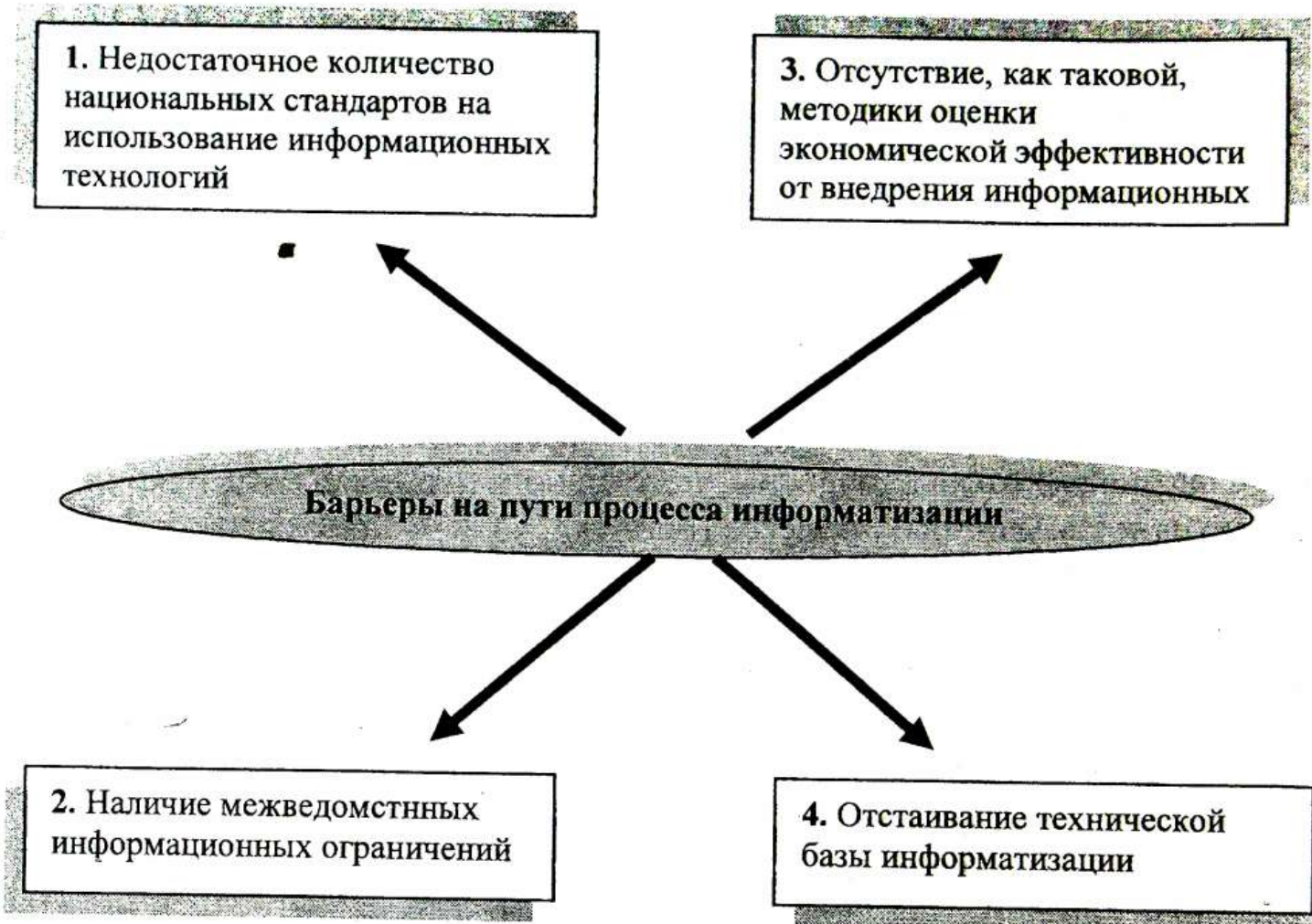

Рисунок 3. Некоторые барьеры экономического развития, тормозящие процесс информатизации.

3. Важное место в процессе информатизации должен занимать анализ экономической эффективности внедрения и самоокупаемости новых технологий. Однако все программы информатизации, как на региональном, так и на национальном уровне выполняются в условиях ограниченности финансовых ресурсов.

4. Отставание технической базы информатизации обусловлено низкими техническими возможностями и качеством сетей передачи информации, а также недостаточным количеством

контрольно-измерительных приборов, учитывающих использование различных видов ресурсов.

Таким образом, с революцией в информационных технологиях различные черты структурных экономических преобразований стали более взаимосвязанными друг с другом. По сути, они объединяются для формирования нового типа экономики – «информационной экономики» - суть которой состоит в том, что основным источником богатства поколения является возможность приумножения знаний и возможность их применения во всех сферах человеческой деятельности при использовании технологических и организационных процессов обработки информации. Информационная экономика, в основу которой положен процесс информатизации (информация и информационные технологии), по существу, имеет тенденцию стать одной из глобальных составляющих процесса социально-экономической трансформации общества.

Кравчуку І.В.

(Сумський державний університет)

Institutional Resources in the New Paradigm

From the beginning of the Industrial Revolution to the present, capitalism has gone through extended periods in which our institutions have not been adequate for our technology. One of the most fundamental trends in the world economy over the last decades has been the accelerating rate of innovation and change, driven by intensified global competition in many product and service markets. And one of the most dramatic changes in the world economy is the growing importance of networking and inter-firm co-operation in connection with innovation.

The challenges posed by the globalisation need policy responses that are based on an understanding of the emergence of this new socio-economic and organisational context in the world economy (defined by some researchers as “new economy”). In the recent past the western

countries national governments, regional and local authorities have developed new policy instruments and reused old ones to tackle these emerging new challenges. However, in most cases this amounts to incremental adaptation of old policy instruments rather than the introduction of radically new mechanisms, and the response to the new trends is implicit and partial. It is useful, therefore, to try to provide a more comprehensive picture of what is going on in the field of economic theory.

In this new context economic, social and cultural progress is increasingly dependent on the development of science, as a leading institute of modern knowledge society. For it exerts a direct influence on the production forces, stimulates all their components, not only technology, but also the human element, production and social relations. The main objective of the modern economic science are to provide policy-makers with a reasonably coherent "new economy" view and with basic principles for policy-making on innovation.

Under these conditions, the central problem of the transition economy of Ukraine is not only market transformations, but inadequacy of institutions for mentioned above new economic context. Other basic institutional problem in Ukraine is the state of economic thought system that suffering from the historical drama. The main theme of this drama is the transition from Marxian to neo-classical economics. Like Marxism neo-classical economics presents a vision of an ideal economic agents.

So, we cannot begin to do "new economics" without complex vision of institutions behaviour, and without using of some philosophy, politology, and psychology concepts. In general this means that the solving of current problem of Ukraine economy in new context increasingly depends on the expansion of the interdisciplinary approach into education and scientific research as well as into all fields of policy and socio-economic activity.

The agenda for the new theoretical developments has been presented already by outlining the characteristics of the innovation economy and the difficulties in understanding these through a neo-classical approach. The relevant contributions to a new theoretical

understanding in this field are heterogeneous and come from different strands of thought.

Major contributions to the understanding of new economy have come from: evolutionary economics, institutional economics, economics of innovation and others.

Evolutionary economics has been helpful in emphasising the importance of diversity as a source of innovation and in modelling the innovation process as both cumulative and stochastic. It also helps to understand processes that include reproduction and transformation as well as selection. In relation to innovation policy it gives the policy-maker a less ambitious role than the optimising one implicit in neo-classical analysis. Institutional economics places itself at the border between theory and history, and offers a conceptual framework to encompassing the regularities in behaviour that characterise an economy where change and uncertainty is the rule rather than the exception. In relation to innovation policy this approach points to the opportunities and limitations of institutional learning, e.g. across national systems of innovation. Economics of innovation has developed into a field of research which uses different theoretical tools often combined with historical analysis, and was central to the theoretical problems discussed here. Major contributions to innovation policy have been the analytical studies on national systems of innovation.

Each field has contributed in its own way to the formation of the new theoretical paradigm. A new policy paradigm takes into account both the characteristics of the "new economy" and new theoretical developments. This new paradigm is oriented towards shaping an efficient innovation system that can adapt to rapid change.

Major findings of this "new economics" are following. Modern technical solutions are characterised by an increased interrelations between heterogeneous actors and knowledge. Just as enterprise do not conduct business in isolation, they do not innovate in isolation. No single firm can keep pace with the development of all relevant technologies. Firms seek access to external knowledge sources. In this respect innovation networks have gained significant importance as a mean of co-ordination of industrial research and development (R&D) process and become a persistent institutional and organisational

phenomenon in industrial innovation process. However, in economics they were considered in the first place only as a temporary phenomenon between markets and hierarchical organisation within a single firm. The main focus of traditional neo-classical analysis simply was on cost reduction of R&D within a network.

In modern innovation theory the strategic behaviour and alliances of firms, as well as the interaction between firms, research institutes, universities and other institutions, are at the heart of the analysis of innovation process. Innovation and the upgrading productive capacity is seen as a dynamic social process that evolves most successfully in a network in which intensive interaction exist between those 'producing' resources.

One common characteristic of the new approaches is that innovation is perceived as a complex, interactive and open-ended process, with a collective dimension. So, the evolutionary and systemic approach to the innovation process provides a new understanding of the role of policy action, and its rationale.

The formation of networks of firms and expert or learning institutions may be encouraged at different levels. At regional level, the formation of knowledge-intensive networks is a key to regional development. At national level, the formation of networks and consortia may help to create a more interdependent and coherent innovation system and make national industry more competitive. At both regional and national levels, external networking may be crucial in order to stay ahead in the innovation race. This implies a role for public policy in promoting the internationalisation of firms and the positioning of big national firms in global networks.

In general, new principles for a policy aimed at keeping abreast in the innovation race. The most basic principle is to create a new economy that can cope with rapid change and be successful in developing new products and services. In a wider perspective public policy to innovation ability involves the complex of policies aimed at human resource development, creating new forms of organisation, building innovative networks, redirecting innovation policy towards service sectors, involving universities in the innovation process and others.

Формирование способностей к творчеству: проблема гендерных различий

Проблема гендерных различий одна из наименее исследованных областей современной психологии. Современная отечественная психология, очнувшись от наваждения «бесполости» и «декларации равенства полов», признает существование индивидуальных психических различий на основании половой принадлежности.

Вопрос взаимосвязи формирования специальных творческих способностей, развития творческой личности и гендерных различий на сегодняшний день остается открытым для дискуссий.

Использование биографического метода психологического исследования уже в первом приближении позволяет сделать некоторые предположения относительно влияния гендерных различий на формирование способностей к литературному творчеству.

Анализ четырех основных групп литературно одаренных личностей (каждая состояла из 12 респондентов) позволил получить количественные данные по указанным выборкам (см. Табл. 1.):

1) Сумские писатели прошлых лет («классики»); 2) современные писатели Сумщины (официально признанные, известные широкому кругу читателей, члены союза писателей Украины); 3) студенты гуманитарного факультета, отделение журналистика - редакторское дело, (профессионально ориентированные на развитие способностей к литературному творчеству); 4) литературно одаренные учащиеся классической гимназии (имеющие продукты творческой деятельности).

Таблица 1.

Группы Кол-во рас- пределений по половому признаку	Писатели «классики»		Писатели «современные»		Студенты университета		Ученики гимназии	
	М. р.	Ж.р.	М.р.	Ж.р.	М.р.	Ж.р.	М.р.	Ж.р.
	12	-	12	-	-	12	-	12

Приведенные в таблице данные красноречиво указывают на наличие проблемы т.н. «исчезающей одаренности» девочек.

По данным исследователей [2] рождается равное количество одаренных мальчиков и девочек, но с возрастом количество одаренных девочек постепенно превращается в миф или исключение из правил.

Проблема реализации способностей женщин была поставлена (в 30 е. годы 20в.) Л.Холлингуорт, которая начала исследование уровня умственного развития девочек и мальчиков. Проведенный ею и Л.Терменом анализ данных показал отсутствие значимых различий в интеллекте представителей разных полов. Более того, наивысшие баллы в этом исследовании принадлежали девочкам.

Согласно данным Барбары Кларк (1988г.) по меньшей мере половину всех одаренных детей, выявленных в начальной школе, составляют девочки. Девочки опережают мальчиков в речевом развитии, что является показателем уровня развития вербальных способностей. К моменту перехода в старшие классы одаренных девочек оказывается меньше четверти.

Известно, что девочки на ранних этапах онтогенеза (до 7 лет) обычно опережают мальчиков в интеллектуальном созревании. По результатам диагностики общей креативности (тесты Дж. Гилфорда и Э. Торренса), а именно по параметрам продуктивности, оригинальности, беглости, спонтанности и гибкости – половых различий обнаружить не удалось.

Закономерна постановка вопроса: «куда исчезает женская одаренность?», если в детстве и ранней юности девочки не уступают мальчикам в интеллекте и креативности.

По данным многочисленных исследований [1] у женщины более развиты перцептивные и вербальные способности, у мужчин – зрительно-пространственные. Речь девочек богаче, они раньше овладевают навыками чтения. Эти различия проявляются уже к 10-11 годам и сохраняются до старости.

По мнению Уабера Д.П. различия в развитии пространственных и вербальных способностей мужчины и женщины определяются не полом, а индивидуальной скоростью созревания, находящейся под контролем гормонов. Из этого следует, что все индивиды, опережающие в своем развитии сверстников, лучше выполняют тесты вербальных способностей. Так как девочки опережают мальчиков в развитии, их речевые навыки доминируют над пространственными. Соответственно исследовательница высказывает предположение о взаимодействии двух факторов: индивидуального темпа общего развития и пола [Waber D. 1976].

Здесь мы вплотную подходим к анализу факторов, влияющих на формирование интеллекта, креативности, специальных способностей. На современном этапе развития психологии особенно значимым является аспект, связанный с анализом динамики и количественных соотношений в системе «наследственность - среда». При этом исследователи не исключают влияния ни одного из указанных факторов.

Наиболее продуктивным, с точки зрения изучения способностей к литературному творчеству, является подход В.Н.Дружинина, связывающего интенсивность влияния генетико-средовых факторов с мерой обобщенности способностей. С его точки зрения чем более общей, латентной, генерализированной является способность, тем в большей степени уровень ее развития зависит от генетической детерминации и биологических факторов [1]. Наоборот различия в уровне развития способностей специальных, связанных с оперированием определенным материалом и функционированием систем, которые обеспечивают

контакт с внешним миром, определяются преимущественно средой. К микрофакторам, или факторам ближайшего окружения, которые влияют на формирования способностей к творчеству исследователи, как известно, относят: существующие установки и условия семьи, в которых формируется личность.

В исследовании Д. Саймонтон [Simonton, 1978] направленном на изучение социокультурного контекста развития одаренных личностей, были выделены макрофакторы: традиционное образование и наличие ролевой модели одаренного человека. Кроме того, было установлено, что внешние влияния на начальных этапах развития одаренной личности значительно более важны, чем все воздействия оказываемые всей последующей жизнью. Изучение талантливых людей показывает, что складывается или ломается в детстве, подростковом возрасте или ранней юности [3].

Исследования последних лет раскрыли роль социально-психологических факторов в не реализации женской одаренности. Прежде всего, это относится к существующим установкам, поведенческим моделям, полоролевым стереотипам, устоявшимся представлениям, жестким предписаниям и соответствующим ожиданиям по отношению к мужчинам и женщинам.

По данным американских исследователей ожидания различны с самого рождения ребенка. В два раза чаще родители называют предпочтительным появление мальчика, чем девочек, среди отцов эта цифра равна четырем. Детская комната мальчика богаче, шире по представленности окружающего мира. В детской комнате мальчика в среднем в 3 раза больше разнообразных игрушек (в том числе дидактические игры, конструкторы и т.п.), чем у сверстниц. В то время как некоторые категории игрушек вообще не представлены в комнате девочек [2]. В целом, различна практика воспитания: девочкам неосознанно внушают зависимость от других, невозможность справиться, практически учат быть пассивными. В тоже время необходимым условием формирования высокого уровня способностей к творчеству является активность и самостоятельность как личностные качества.

Различия в отношении учителей к учащимся разных полов является еще более выраженными. В ходе экспериментальных исследований было обнаружено, что некоторые учителя имеют тенденцию занижать оценки тем ученицам, которые проявляют способности к аналитическому мышлению, к выдвиганию оригинальных идей, оказывают сопротивлением традиционным условиям. В то же время мальчики с подобными личностными характеристиками имеют высокий рейтинг у учителей.

Даже школьные учебники полны проявлений полоролевых стереотипов и мальчики в них - главные действующие герои, соответственно - смелые, независимые, способные, а девочки - второстепенные персонажи, пассивные, ожидающие помощи и поддержки. Анализ учебников для начальной и средней школы, проведенный Л.В.Поповой, показал, что действительно в них преобладают в качестве действующих лиц мальчики и мужчины. Что это? - спрашивают психологи: закономерность или случайность? Исследователи делают следующие выводы: полоролевые стереотипы закрепляют различные формы поведения, способствуют формированию различных личностных характеристик у мужчин и женщин. Женщины часто отрицают свою одаренность, не верят в собственные возможности и высокие способности, склонны объяснять свои успехи внешними условиями. Кроме того, у них формируется способность к социальной адаптации, которая маскирует специальную одаренность.

Таким образом, бесчисленные соприкосновения, взаимодействия личности и социума могут, как способствовать, так и тормозить развитие одаренности в детском и юношеском возрасте как основы возрастного творчества. Только небольшой % литературно одаренных женщин достигают вершин творческой самореализации, когда приближается к себе самому «каким тебя задумал Бог, но не осуществили родители», - по выражению М.Цветаевой.

От ближайшего окружения, родителей, учителей зависит: спрячут ли стыдливо талант сегодняшние школьницы и студентки или разовьют его максимально, ни в чем не уступая мужчинам.

Литература.

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей.- М.: Латерна Вита, 1995.
2. Психология одаренности детей и подростков/Под ред. Н.С.Лейтеса. – М.: Академия, 1996.
3. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования.- Москва-Томск., 1997.

В.А. Павлова
Дніпропетровський університет
економіки та права)

Оцінка конкурентоспроможності підприємств за методом аналізу ієрархій.

Проблема конкурентоспроможності в умовах трансформації ринкових відносин постає як практичне завдання для обґрунтування окремих напрямів розвитку підприємств. Їх необхідно озброїти методикою комплексної оцінки конкурентоспроможності продукції (товару, послуги) та самого підприємства. Далі мова може йти про конкурентоспроможність як об'єкт дослідження на рівні галузі, регіону.

Одним з методів оцінки досліджуваної категорії є метод аналізу ієрархій. Сутність його полягає в тому, що проблема представлена у вигляді різномірної ієрархії. [1, с. 158, 2, с. 88]. Перший рівень показує мету дослідження, тобто конкурентоспроможність підприємств. На другому рівні складається матриця попарних порівнянь критеріїв конкурентоспроможності з метою встановлення коефіцієнта вагомості кожного критерію. На третьому рівні розробляється матриця попарних порівнянь для досліджуваних підприємств. В результаті розрахунків на четвертому рівні одержують узагальнюючі критерії конкурентоспроможності.

Застосування такого методу на практиці більш доступне, ніж інших, оскільки практичні працівники можуть самі виступати у ролі експертів.

Дослідження проводилося у трьох торговельних підприємствах різних організаційно-правових форм м. Дніпропетровська, а саме у: магазині № 35 мережі продуктових магазинів "АТБ-Маркет" (далі № 1), магазині "Продукти" ТОВ "Український торговельний будинок" (№ 2), магазині "Продукти" ПП "Ліга" (№ 3). Підприємства розташовані в одному районі діяльності, мають відносно однакові загальні характеристики та фінансово-господарські показники.

Шкала відносної важливості включає інтенсивність критеріїв від 1 до 9, а також обернені величини приведених чисел. Інтенсивність визначається як рівна важливість, помірна перевага одного критерію над іншим, вагома, значна, дуже велика перевага та проміжне рішення між сусідніми думками.

Для розробки матриці порівнянь було взято такі критерії: якість товарів, які реалізуються на конкретному підприємстві (А), асортимент товарів (В), культура обслуговування (С), умови обслуговування покупців (D). Після визначення коефіцієнтів вагомості критеріїв експерти порівнюють відносну важливість вертикальних та горизонтальних елементів матриці, і, таким чином визначаються результати суб'єктивних парних думок експертів.

Після цього проводиться розрахунок векторів-пріоритетів, які відображають відносний вплив критерію на конкурентоспроможність. Значення векторів визначаються шляхом перемножування чисел кожного рядка, а з підсумку добувається корінь (у нашому випадку дослідження проводилося з чотирма критеріями А, В, С, D, $n=4$), далі знаходиться сума компонентів та розраховуються відповідні вектори пріоритетів.

Паралельно визначається індекс узгодженості (ІУ) і відношення узгодженості (ВУ).

За такою ж методикою проводяться розрахунки для складання матриці попарних порівнянь самих підприємств відносно критеріїв другого рівня. Локальні пріоритети підприємств

(третій рівень) перемножаються на пріоритет відповідного критерію (другий рівень).

Значення узагальнюючих критеріїв конкурентоспроможності подано у табл.

Таблиця 1

Узагальнення локальних пріоритетів торговельних підприємств

Величини локальних пріоритетів					Узагальнені пріоритети
Підприємства	Якість товарів	Асортимент товарів	Культура обслуговування	Умови обслуговування	
№ 1	0,535	0,616	0,600	0,722	0,590
№ 2	0,233	0,134	0,199	0,072	0,174
№ 3	0,233	0,250	0,199	0,205	0,241

З таблиці видно, що найбільшу конкурентоспроможність має магазин № 35 мережі "АТБ-Маркет", що підтверджується його іміджем та сегментом ринку у районі обслуговування. Для інших підприємств одержані розрахунки стають підставою для перегляду стратегії діяльності.

Оскільки підприємства є первинною ланкою економіки, то, виходячи з їх конкурентоспроможності, можна дійти висновку про конкурентоспроможність галузі і господарського комплексу регіону в цілому.

Таким чином, теорія і практика визначення конкурентоспроможності підприємства стає важливим напрямком

стратегічного планування його розвитку як невід'ємної складової регіональних програм.

Література:

1. Лифиц И.М. Теория и практика оценки конкурентоспособности товаров и услуг. – М.: Юрайт-М, 2001. – 224 с.
2. Кныш М.И. Конкурентные стратегии. – Санкт-Петербург: СПб, 2000. – 284 с.

Ю. М. Петрушенко
(Сумський державний університет)

Місце і роль державного регулювання фондового ринку в структурі промислової політики в умовах ринкової трансформації економіки

Проблема взаємозв'язку фінансової стабілізації із розвитком національного виробництва залишається актуальною і після десятиріччя розвитку трансформаційної економіки в Україні. Майже одностайною є точка зору про безальтернативність фінансової стабілізації й антиінфляційної політики, але дискусії щодо конкретних засобів фінансової стабілізації тривають. На думку проф. В.Д.Лагутіна, теорія і практика придушення інфляції лише монетарними методами вичерпала себе. Внаслідок їх застосування фінанси виявилися відірваними від процесу виробництва [1, 10]. Потрібна зміна цільової орієнтації державної економічної політики, приведення в дію ефективних фінансових стимулів економічного розвитку, піднесення фінансів промислових підприємств, як головних чинників зміцнення фінансової та загальноекономічної стабілізації.

Для цього слід теоретично обґрунтувати необхідність змін у фінансовій політиці і всіх її складових з метою посилення стимулюючого впливу на відродження національного виробництва, а також визначити пріоритетні напрямки впливу цієї політики.

Розв'язання поставленої проблеми невіддільне від наукового аналізу структурних взаємозв'язків між складовими елементами вітчизняної фінансової системи і виробничим процесом, пошуку дієвих форм стимулювання господарської діяльності товаровиробників у реальному секторі національної економіки. Важлива роль в цьому процесі належить державному регулюванню фондового ринку з метою забезпечення ефективної реалізації задач *промислової політики*. Промислову політику не можна розглядати як самостійну систему заходів, а тільки в її тісному взаємозв'язку (інтердепенденції) з іншими видами економічної політики, в тому числі і з *фондовою політикою*.

Концепція необхідності системного взаємозв'язку різних видів економічної політики ґрунтується на важливих положеннях концепції ордолібералізму, методологією, і одночасно методом якого є метод **інтердепенденції порядків** (В.Ойкен), який, зважаючи на його сутність, можна було б назвати *методом органічного взаємозв'язку порядків*.

На нашу думку, в умовах перехідної економіки значно зростає роль системності економічної політики, тому методологія її розробки повинна відштовхуватись від методу інтердепенденції порядків, запропонованого ордолібералами. Згідно з цим підходом не може існувати внутрішньо самодостатньої промислової чи фондової політики. Економічна ефективність вимагає їх взаємної обумовленості.

Виходячи з цих положень, в системі державного регулювання фондового ринку необхідно виділити загальні та специфічні заходи його впливу на розвиток реального сектору трансформаційної економіки. Так, *загальні заходи* повинні бути направлені на створення умов для розвитку ринкових відносин і реального сектору в цілому.

Зважаючи на це, ми вважаємо, що система пріоритетів державного регулювання фондового ринку повинна базуватись на основі виділення різних рівнів пріоритетності промислової політики. Фондовий ринок повинен забезпечувати і контролювати ефективність проведення заходів промислової політики.

Ми погоджуємось з думкою Л.І.Яковенка, який пропонує при аналізі розвитку реального сектору в трансформаційній економіці враховувати специфіку сучасного економічного розвитку, яку в економічній науці в значній мірі відображає інституціональна теорія конкурентоспроможності національної економіки М.Портера [2, 14].

Відповідно до цієї теорії проводиться наступна класифікація стадій економічного розвитку національної економіки країни:

- перша стадія - конкуренція на основі факторів виробництва, для якої характерна пряма економія витрат;
- друга стадія - конкуренція на основі інвестицій, основу якої складає відносна сукупна економія;
- третя стадія - конкуренція на основі інновацій, яка приводить до абсолютної економії за рахунок зниження сукупних витрат, підвищення якості тощо;
- четверта стадія - конкуренція на основі багатства [3, 800].

Критерієм віднесення національної економіки до тієї чи іншої стадії виступають специфічні джерела досягнення конкурентоспроможності на світовому ринку, а також види та ступінь розвитку галузей, які успішно функціонують. Відповідно до такого поділу розвинуті країни, в першу чергу США та Японія, перебувають на стадії нововведень і наближаються до конкуренції на основі багатства; основою розвитку економічної системи Південної Кореї, Тайваню, Китаю виступають інвестиції; економічні системи ряду країн із перехідною економікою, в тому числі й України, функціонують на основі факторів виробництва. Конкуренція на основі факторів виробництва характеризується застосуванням основних ресурсів, які є у розпорядженні країни, в тому числі природних ресурсів, виробничих потужностей, робочої сили, технологій, географічного розташування.

На основі врахування стадії розвитку економічної системи країни та обсягу наявних інвестиційних ресурсів, при розробці промислової політики в Україні Л.І. Яковенко пропонує виділити три рівні пріоритетів (рис. 1).

Перший рівень пріоритетів відповідає стадії конкуренції на основі факторів виробництва, тобто початковому стану перехідної

економічної системи і може бути пов'язаний з припиненням падіння виробництва та забезпеченням мінімальних соціальних гарантій населенню країни. В цьому плані пріоритетними можуть бути визнані всі галузі, здатні функціонувати, здійснювати просте відтворення, відновити свій відтворювальний контур, приносити доходи, забезпечувати зайнятість і постачання населення необхідними товарами. У зв'язку з цим пріоритетного характеру набуває процес модернізації економіки реального сектора. При мінімальних інвестиціях забезпечити максимально високий, швидкий і збалансований виробничий ефект можна за рахунок інвестувань не в нові об'єкти, а в такі, що пов'язані з модернізацією діючих потужностей.

Другий рівень - пріоритети середньострокові - пов'язаний із переходом до стадії конкуренції на основі інвестицій і полягає в підтримці конкурентноспроможних на світовому ринку виробництв. Вибір сфер і галузей, що мають переконливі конкурентні переваги й розвиток яких дозволить стабілізувати ситуацію в реальному секторі та забезпечити можливості його стабільного розвитку. Цей рівень пріоритетів пов'язаний зі стадією конкуренції на основі інвестицій. Остання базується на основі спроможності національних суб'єктів господарювання до активного інвестування в сучасне обладнання і технології, застосування розробок інноваційного характеру, вдосконалення застосовуваних технологічних процесів.

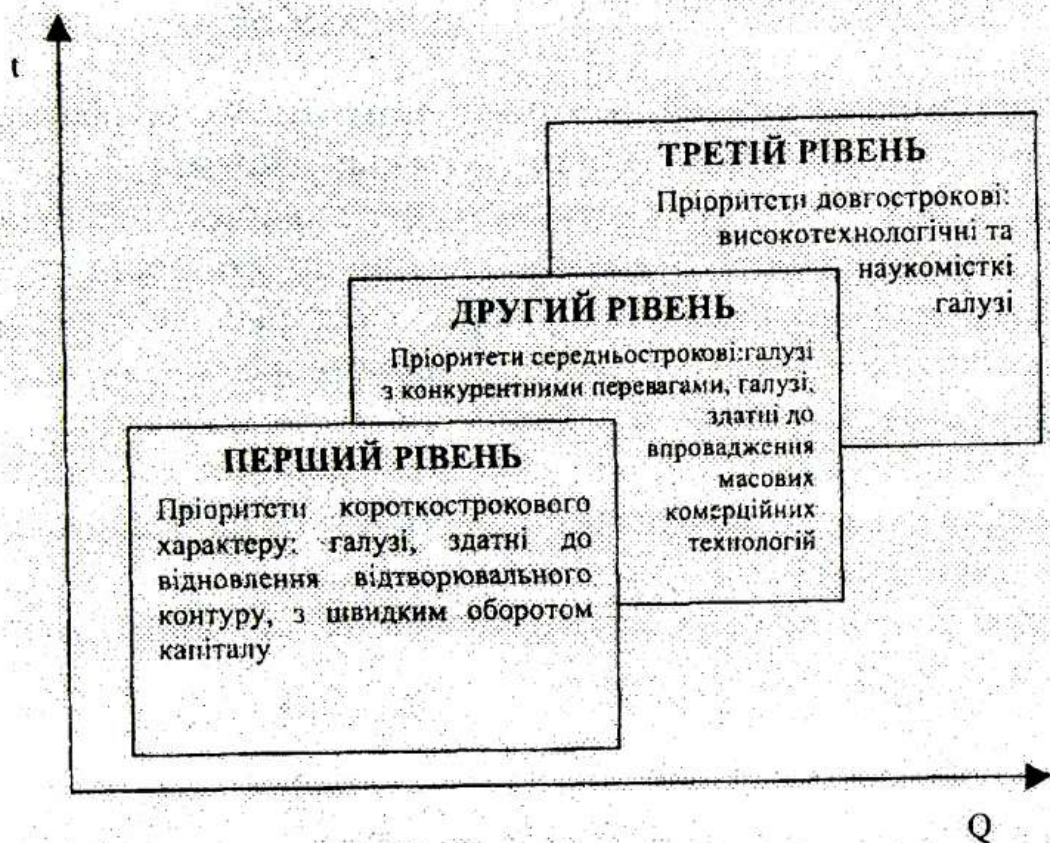

Рисунок 1 - Пріоритети промислової політики.

Третій рівень пріоритетів пов'язаний з формуванням сучасного образу економічної системи, включенням економіки в міжнародні коопераційні зв'язки. Мова йде про підтримку найсучасніших наукомістких галузей. Це пов'язано з перспективами довгострокового характеру й вимагає значних інвестицій. Цей рівень пріоритетів відповідає стадії формування конкуренції на основі інновацій.

Реалізація пріоритетів того чи іншого рівня в промисловій політиці може відбуватися не послідовно, а одночасно, в міру формування інвестиційних ресурсів у тих чи інших сферах і в економіці в цілому. Такий підхід дозволяє поетапно реалізувати обрані пріоритети і може дати результати вже на початкових етапах реалізації при досить обмежених інвестиційних можливостях, якими характеризується перехідна економіка.

Специфічні заходи державного регулювання фондового ринку зводяться до особливостей функціонування реального сектору економіки на різних стадіях трансформаційного розвитку

перехідної економіки і узгодження з відповідними пріоритетами промислової політики.

Так, *на першій стадії* - конкуренції на основі факторів виробництва – регулюючий вплив держави спрямовується на формування нормального конкурентного середовища і створення передумов для економічного зростання. Для цього перш за все необхідно створити законодавче і інфраструктурне забезпечення функціонування фондового ринку, перетворити його на ефективний інститут ринкової економіки і дієвий інструмент державної політики. На цій стадії держава повинна забезпечити проведення ефективної приватизації і реструктуризації державних підприємств через механізми фондового ринку.

Створення передумов для залучення значних коштів населення, які вони зберігають в валюті, є одним з головних завдань на цьому етапі. Його розв'язання може відбуватись як мінімум за двома напрямками: надання гарантій надійності вкладень і створення системи інституціональних інвесторів.

При відповідній державній політиці (наприклад, забезпеченні державних гарантій) емісія цінних паперів може стати ефективним джерелом залучення коштів для підприємств в умовах високої вартості банківських кредитних ресурсів.

Механізми фондового ринку можуть також використовуватися для підтримки національних товаровиробників, проведення антиінфляційної політики, обслуговування дефіциту бюджету і державного боргу, залучення іноземних інвестицій, зміцнення соціальної стабільності в суспільстві. За допомогою всіх цих заходів закладаються основи для переходу до наступної стадії – конкуренції на основі інвестицій.

На другій стадії – конкуренції на основі інвестицій – державне регулювання фондового ринку займає одне з провідних місць в структурі промислової політики. До його пріоритетів належить сприяння залученню як вітчизняного, так і іноземного капіталу в певні виробництва і галузі, підтримка підприємств та видів діяльності, які мають конкурентні переваги, захист внутрішніх товаровиробників, стимулювання придбання та створення передових технологій. Особливе місце займає створення

сприятливого інвестиційного клімату, в тому числі й для іноземних інвестицій. Для цього необхідно запроваджувати міжнародні стандарти, інтегруватися в міжнародні фінансові ринки, підвищувати міжнародний кредитний рейтинг.

Одна з ознак переходу до другого етапу – активне й ефективне функціонування інституціональних інвесторів (пенсійних і страхових фондів) на фондовому ринку, виникнення різних фінансово-промислових об'єднань.

На третій стадії – в умовах конкуренції, що базується на інноваціях – державне регулювання зводиться в основному до створення нових механізмів і інструментів фондового ринку, які б здатні були підтримувати розвиток конкурентоспроможності економіки непрямыми методами: пільгова підтримка експортерів, стимулювання застосування сучасних факторів виробництва, збільшення добробуту і соціальної стабільності в суспільстві, забезпечення охорони навколишнього середовища та екологізація виробництва (наприклад, впровадження екоакцій та екооблігацій), підвищення якості продукції.

На думку Л.І.Яковенка, структурні зрушення в перехідній економіці можуть відбуватись тільки на третьому етапі [2, 19]. Задачею державного регулювання фондового ринку є створення сприятливих умов для забезпечення значних інвестиційних надходжень в передові галузі і сфери.

В цей період має відбутися поступове скорочення сфери адміністративного впливу та зростання значення економічних методів регулювання.

Таким чином, по мірі переходу трансформаційної економіки до наступної стадії конкурентного розвитку відбувається поступове становлення і фондового ринку як частини інституціонального середовища, скорочується сфера впливу адміністративних і розширюється поле економічних методів його впливу на розвиток реального сектора, при цьому застосовуються різні критерії: економічні, соціальні, екологічні. Такий підхід дозволяє ефективніше вирішувати завдання відродження та ефективного функціонування реального сектора як основи економічної системи.

Література

1. Лагутін В.Д. Фінанси і виробництво: структурні взаємозв'язки, суперечності стимули // Фінанси України. – 2000.- №2. - с. 10-19.
2. Яковенко Л.І. Промислова політика в трансформаційній економіці: інвестиційний аспект // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.01.01 – Економічна теорія. - Київський університет ім. Тараса Шевченка, Київ, 2001.
3. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ./Под ред. и с предисловием В.Д.Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.

Радева М.М.

Гуманітарний університет «ЗИГМУ»

м. Мелітополь

Стратегічний напрямок розвитку організації в перехідному суспільстві

Перехід до ринкових умов господарювання за відсутності досвіду та чітких рекомендацій щодо вибору підприємством його організаційних форм є складним та суперечливим процесом. В цій ситуації виникає життєва необхідність визначити можливий стратегічний напрямок розвитку, який надасть можливість досягти довгострокових і короткострокових цілей організації.

Згідно з думкою Г. Мінцберга залежно від ситуаційних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, визначаються базові виміри організації або “конфігурації”. Організація відображається не у вигляді структурних схем та інформаційних потоків, і у формі візуальної комбінації важливіших компонентів,

які об'єднуються у конфігурації [3, с.255]. Г.Мінцберг виділив п'ять основних, найбільш розповсюджених конфігурацій: підприємницька (антрепренерська) організація, механістична організація (машинна бюрократія), диверсифікована організація, професіональна організація (професійна бюрократія), інноваційна організація (адхократія).

Більшість компаній починають свою діяльність в якості вузькоспеціалізованих підприємств з обмеженим асортиментом продукції [2, с.189]. Метою компанії є збільшення обсягу продаж, збільшення долі ринку, завоювання стійких конкурентних позицій. На початковому етапі ріст компанії здійснюється за рахунок внутрішніх резервів: розширюється асортимент продукції та сервісні послуги для задоволення різноманітних потреб споживачів. У подальшому, збільшення обсягів продажу відбувається за рахунок географічної експансії у такій послідовності: місцевий – регіональний – національний – міжнародний ринок. Наступним етапом підвищення ефективності діяльності компанії є диверсифікація в інші галузі.

Дослідження, які проводилися у різні роки в США, показують, що рентабельність активів та акціонерного капіталу диверсифікованих компаній у середньому нижча ніж інших компаній. Хоча результати досліджень неоднозначні, існують важливі організаційні та управлінські переваги концентрації зусиль на одній сфері діяльності. По-перше, увага менеджменту цілком концентрується на досягненні постійної відповідності стратегії фірми будь-яким змінам в галузі. По-друге, бізнес в одній сфері стимулює посилення конкурентних переваг компанії для забезпечення виживання у довгостроковій перспективі. Водночас існує ризик концентрації зусиль на одному виді діяльності, у випадку, якщо галузь з якихось причин перестає бути привабливою, наприклад, внаслідок зміни потреб споживачів, появи товарів-субститутів в інших галузях, появи нових технологій. Це є мотивом впровадження стратегії диверсифікації, навіть при успішному розвитку основного виду діяльності компанії. Вирішення питання коли розпочинати диверсифікацію залежить від конкурентної позиції фірми на ринку та від

можливостей фірми у традиційній галузі. Першими кандидатами на диверсифікацію являються компанії, які мають сильні конкурентні позиції в галузі з повільними темпами росту.

Економічне реформування на початку 90-х років висунуло на перший план малі, незначні за розмірами підприємства[1]. Гнучкі та необтяжені зобов'язаннями минулих років, ці організації стали найбільш конкурентоспроможними, випередивши компанії-гіганти, розраховані на значні обсяги виробництва і масовий збут. Лібералізація цін 1992 року потягла за собою зниження платоспроможного попиту населення, знецінення обігових грошових коштів, спад виробництва. Найбільш постраждали підприємства важкої, хімічної та легкої промисловості. Поряд з цим, повністю монополізовані підприємства цих галузей отримали можливість компенсувати спад виробництва ростом цін. Отже, найбільш відчутно криза вдарила по диверсифікованим підприємствам, які мали широке коло суміжних виробництв. Падіння виробництва в цих галузях призвело до пригнічення ділової активності, а єдиною можливістю існування став перехід до більш простих форм організації виробництва. Подальша трансформація економіки викриває та загострює недоліки малих підприємств: обмежені фінансові ресурси, неможливість інвестування, поєднання в одній особі власника та керівника, ігнорування необхідності планування; стимулює підприємства до збільшення, поєднання виробничої, збутової та фінансової діяльності, знову зумовлює необхідність появи на ринку диверсифікованих компаній.

Спираючись на дослідження Чандлера і Мінцберга, з деякою умовністю, це можна пояснити перетвореннями трьох базових конфігурацій організації (підприємницької, механістичної, диверсифікованої), які замінюють одна одну у часі, створюючи підґрунтя для цієї заміни.

Підприємницька організація дуже часто досить молода і організаційно виключно проста. Це пояснюється тим, що з часом вона або перетвориться на складнішу бюрократичну організацію, або простота структури зробить її уразливою і призведе до розпаду. Класичний варіант такої конфігурації – невелика

підприємницька фірма, керована і контрольована особисто власником. Пік розвитку антрепренерських організацій у західному суспільстві прийшовся на кінець XIX століття – становлення американських трестів. В Україні вони досі залишаються вельми важливою конфігурацією. До життя їх кличуть умови, які склалися у сучасному українському суспільстві: вигоди підприємницької ініціативи; потреби у невеликих, неформальних організаціях; потреба в оновленні всіх організацій, які проходять через кризи.

Механістична організація отримала життя завдяки спеціалізації, стандартизації технологій і праці. Невід'ємною частиною механістичної організації є крупна техноструктура на функціональній основі, яка тяжіє до високої вертикальної інтеграції. Прикладом механістичної структури є масові виробництва або масовий сервіс.

Диверсифікована організація може розглядатися як множина автономних утворень, зібраних під дахом єдиної структури. Причиною диверсифікації компанії Мінцберг називає різницю у виробничих лініях, які є причиною реорганізації підприємства, коли місце функціональних підрозділів займають ринкові підрозділи кожної товарної лінії. Можна виділити кілька важливих характеристик диверсифікованої організації:

1. Має набір автономних одиниць – підрозділів.
2. Контроль за результатами діяльності підрозділів і компанії загалом здійснює центральна адміністрація.
3. Розробка корпоративної стратегії спрямована на формування бізнес-портфелю.
4. Делегування влади на рівень бізнес-одиниць відбувається одночасно з централізацією влади всередині підрозділу. Це означає механістичну бюрократію в суборганізаціях.
5. Розвиток диверсифікаційної структури відбувається внаслідок розширення кола товарів та послуг або ринків збуту, яке мотивує організацію до створення багатопрофільної конфігурації.

6. Підприємство має значні розміри. Зі збільшенням масштабів підприємства розширюються сфери діяльності.

7. Має феномен самопідживлення. Диверсифікація формує кадрову основу агресивних менеджерів бізнес-підрозділів, які сприяють випуску нових продуктів та ще більшому ступеню диверсифікованості підприємства.

8. Вік компанії аналогічний масштабам підприємства. На традиційних ринках з часом посилюється конкуренція, що примушує керівництво шукати нові ринки збуту для нових товарів.

Перетворення функціональної організації в диверсифіковану проходить у чотири етапи. На початковому етапі організація має вигляд безперервного ланцюжка, який з'єднує три етапи технологічного процесу: постачання сировини, виробництво одного виду продукції, реалізацію. Організація має механістичну конфігурацію. Наявність незавантажених ресурсів створює передумови для виробництва побічного продукту. Виникає форма виробництва побічного продукту, при якій використовується вертикальна інтеграція, в більшості випадків зворотна, тобто побудована на використанні одного виду сировини. Диверсифікація ринків побічної продукції призводить до збільшення обсягів виробництва, підвищення значення неосновних підрозділів. В момент коли обсяг виробництва побічної продукції стає не меншим обсягу виробництва основної продукції, компанія знаходить форму взаємопов'язаних продуктів. Збільшення обсягів продукції, захват нових ринків зумовлюють перетворення компанії у чисто диверсифіковану.

Можна стверджувати, що існує тенденція до шаблонного структурного розвитку успішних компаній на ринку. Еволюція розглядається як реакція на ускладнення управлінських завдань у зв'язку з ростом та розширенням організації. Багато фірм не потребують радикальних змін стратегій, але ймовірно, вони не зможуть досягти поставлених цілей. Факт існування компанії на ринку вже є доказом правильності її стратегії, але успішність фірми відрізняється від простого виживання. Значною мірою компанії схильні працювати стабільно та без змін. Це явище

отримало назву поступового руху. Концепція поступового руху передбачає, що організації тягнуться до збереження своєї організаційної структури, доки вони справляються із завданнями і знаходяться у гармонії з зовнішнім оточенням. Розширення перспектив і горизонтів існування організації створює підґрунтя до утворення складніших структур. Вороже середовище, незалежно від виду проявів ворожості, примушує організацію тимчасово переходити до простіших структур. Професором Гарвардського університету Кантером запропонована ідея використання паралельних організацій. Застосування ієрархічної системи для виконання поточних задач і гнучкої системи для успішної адаптації до зовнішнього середовища, дозволить використати спеціалізації, уникаючи її недоліків: сталості та неузгодженості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зозулев А., Длигач А., Писаренко Н. Современные проблемы менеджмента украинских предприятий // Экономика Украины, 2002, №6. – с.41-46.
2. Зуб А.Т. Стратегический менеджмент: Теория и практика. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 415с.
3. Минцберг Г., Куинн Дж.Б., Гошал С. Стратегический процес. – СПб.: Питер, 2001. – 688с.

Старостенко Ганна Григорівна
Питак Андрій Андрійович,
(Київський національний
економічний університет)

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ

Становлення ринку праці потребує глибоких досліджень комплексу проблем у сфері зайнятості, обумовлених специфікою перехідного періоду від командно-адміністративної до ринкової економіки. Реструктуризація економіки, зміна форм власності,

неготовність працювати у нових економічних умовах, банкрутство та закриття підприємств, вимушені тривалі адміністративні відпустки та затримки виплат заробітної плати призвели до зменшення кількості робочих місць, масових звільнень, незадоволення працівників своєю роботою та оплатою праці

Причинами збільшення незайнятості серед випускників шкіл, ПТУ, вузів є загальне зменшення кількості робочих місць та невідповідність між рівнем їх кваліфікації та потребами суспільного виробництва. Проблем незайнятості осіб, що були звільнені з установ, що виконують примусове покарання або лікування, завжди залишалася гострою і не може бути пов'язана із змінами на ринку праці.

Кількість випускників навчальних закладів у складі
безробітних Тернопільської області

Показник	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Випускники середніх шкіл, (осіб)	0	189		0	0	0	27	46	145
Частка у структурі безробітних (%)	0	4,6		0	0	0	0,13	0,14	0,5
Випускники Т, (осіб)	39	194	329	269	329	579	1344	1294	1421
Частка у структурі безробітних (%)	6,4	4,8	6	8,2	6,9	5,2	6,4	3,9	4,7
Випускники вузів, (осіб)	51	335	706	283	444	850	1456	1495	1552

Частка у структурі безробітних, (%)	8,3	8,2	13	8,6	9,3	7,7	6,9	4,56	5,2
-------------------------------------	-----	-----	----	-----	-----	-----	-----	------	-----

Звільнення робітників є одним із основних джерел формування незайнятого населення України. Частина звертається до служб зайнятості і формує категорію “працівники, що звернулися по питанню працевлаштування”. Але не всі незайняті громадяни реєструються. Тому ця кількість менша, ніж загальна кількість незайнятих.

У структурі безробітних за спеціальностями упродовж 1990-х років зменшувалася частка службовців (від 74,6% у 1992 році до 35,7-у 1999-му). Серед безробітних на кінець 1996 року не було осіб без професії, та в 1998 році їх частка склала 6,2% загальної кількості безробітних, тобто 2025 осіб. 18552 звільнених особи володіють робітничими спеціальностями (56,6%). У порівнянні із 1995 роком їх кількість виросла у 8,5 разів.

Динаміка структури безробітних за спеціальностями в Тернопільській області

Показник	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Кількість безробітних, які займали робочі місця, (осіб)	1034	1656	1337	2162	5766	11973	18552	22536
Частка в структурі безробітних, (%)	25,4	30,4	40,7	45,3	52,3	56,9	56,6	57,4

Кількість безробітних, які займали посади службовців, (осіб)	3034	3787	1950	2607	5266	8545	12229	1400
Частка в структурі безробітних, (%)	74,6	69,6	59,3	54,7	47,7	40,6	37,3	35,7
Кількість безробітних без професії (осіб)		0	0	0	0	525	2025	
Частка в структурі безробітних		0	0	0	0	2,5	6,2	6,9

Деяко змінилися тенденції у статевому складі безробітних. Аналіз динаміки зміни чисельності незайнятих жінок свідчить, що до 1996 року переважна більшість безробітних були жінки. Високого значення темпи приросту кількості безробітних жінок набрали у 1996 році, і становили 109,8%. Далі темпи деяко знижуються, хоча абсолютні показники незайнятості серед жінок зростають. Змінюється і співвідношення між чоловіками та жінками. Якщо у 1995 році 69,6% безробітних були жінки, то надалі їх частка деяко зменшувалася і становила у 1999 році 59,6%. Максимального значення частка жінок у структурі безробітних набрала у 1991 році – 81,7%.

Реформування в економіці відбилося на зайнятості жінок сильніше, ніж чоловіків. За причинами звільнення у зв'язку із змінами в організації процесу виробництва жінки займають більше 70% упродовж усього десятиріччя. У 1999 році ця цифра склала 74,2%. Тоді як у серед звільнених за власним бажанням кількість звільнених чоловіків і жінок приблизно однакова. Це свідчить про деяку дискримінацію жінок у питаннях звільнення, меншу мобільність в пошуку нової роботи, зміни професії. Жінки більш терпимі до умов праці та рівня оплати праці.

Кількість безробітних жінок та молоді та їх частка у структурі
безробітних
Тернопільської області

Показник	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Кількість жінок, зареєстрованих у СЗ, (осіб)	501	2794	3581	2288	3550	7449	13269	19375	23392
Частка в структурі безробітних, (%)	81,7	68,7	65,8	69,6	74,4	67,5	63	59	59,6
% приросту кількості жінок у порівнянні із попереднім роком		557,7	128,2	63,9	55,2	109,8	78,1	46	20,7
Кількість молоді віком до 28 років, зареєстрованих у СЗ, (осіб)					2475	4669	8645	12329	14568
Частка в структурі безробітних, (%)					51,9	42,3	41	37,6	37,1
% приросту кількості молоді у порівнянні із попереднім роком						88,6	85,2	42,6	18,2

Однією із вразливих груп населення є молодь. Так, у 1995 році 51,9% від загальної кількості безробітних складала молодь. У 1996-1999 роках частка молоді знизилася і склала 37,1%, та все ж це досить вагомий показник. Хотілося б зауважити, що серед будь-якої категорії безробітних молодь займає третину.

Важливим питанням аналізу складу безробітних є оцінка їх рівня освіти. До 1994 року структура безробітних за освітою зазнавала значних коливань. Кількість безробітних, що мали повну вищу та базову вищу освіту, змінювалась від 53,7% у 1991 році до 37,6 у 1993, безробітні, що мали професійно-технічну освіту, склали приблизно 39%, особи, що мали повну загальну середню освіту, склали від 7,5% у 1991 році до 22,5 у 1993. У 1991-1993 роках не зареєстровано громадян, що мали б початкову освіту. У 1994 році 50,7% безробітних мали вищу або базову вищу освіту (1668 осіб), 1093 осіб або 33,3% безробітних отримали середню спеціальну освіту, 21,3% (524 особи) отримали повну чи базову загальну освіту. В подальшому спостерігається абсолютне збільшення осіб, що мають повну або базову вищу освіту, хоч темпи приросту їх чисельності поступово зменшуються. У 1999 році чисельність безробітних, що мали вищу освіту склала 13503 особи, що більше у 8,8 разів у порівнянні із 1994 роком. Максимального значення приріст чисельності даної категорії безробітних склав у 1996 році і становив 205,4%. Відбувається і поступове зменшення частки безробітних із вищою освітою і у 1999 році вона склала 34,3% загальної кількості безробітних.

Частка працюючих, що мають середню спеціальну освіту, навпаки, починаючи із 1994 року збільшується і у 1999 році становить 38,3%. В абсолютному виразі ця категорія безробітних налічує у 1999 році 16225 осіб, що у порівнянні із 1994 роком більше у 14,8 разів. Також має тенденцію до збільшення і кількість працівників, що отримали середню освіту. 27,5% - це частка працівників, що мають повну і базову середню освіту у 1999 році. Безробітні із даним рівнем освіти налічують 11736 осіб, що у порівнянні із 1994 роком більше у 22,4 рази.

Починаючи із 1994 року, у центрі зайнятості були зареєстровані громадяни, які мали тільки початкову освіту, та їхня

кількість досить незначна і не має вагомого впливу на ринку праці та на якісний склад безробітних.

Основний контингент безробітних має досить високий якісний рівень, але намітилася тенденція до його погіршення. Необхідно звернути увагу на систему освіти і професійного навчання, аби збалансувати потребу та наявність робітників із певною кваліфікацією.

Отже, основним завданням політики на ринку праці повинні стати економічні перетворення, розширення виробництва, створення нових робочих місць, збільшення трудопрацевмісткості галузей економіки. Поки що можливості трудопрацевмісткості невеликі. Завдання регіональних центрів зайнятості полягає в тому, щоб оперативно працевлаштувати тих громадян, що звернулися до них, запровадити ефективну систему професійного навчання та перенавчання, організацію громадських робіт та видачу допомоги по безробіттю. Основним коефіцієнтом ефективної роботи центру зайнятості можна вважати відношення кількості працевлаштованих безробітних до кількості зареєстрованих.

Ткач А.А.

Гуманітарний університет „ЗІДМУ”

Функції держави в регулюванні ринкової інфраструктури

Адаптація економіки України до умов, що змінюються, не можлива без значної активізації регулюючих функцій держави. Особливо підвищується роль держави в формуванні і регулюванні ринкової інфраструктури.

Питання про зміну функцій держави в ринковій економіці набули достатнього розвитку в працях вітчизняних і зарубіжних вчених, але існують істотні розбіжності в виділенні основних із них. Разом з тим, наукових досліджень в сфері державного регулювання ринкової інфраструктури в вітчизняній літературі практично не має. Тому, нами вперше піднімається проблема

розробки методологічних основ державного регулювання ринкової інфраструктури для вирішення якої ставиться завдання аналізу функцій державного регулювання економіки в сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідженнях і формулювання на підставі цього основних напрямків державної регуляторної інфраструктурної політики.

Взаємодія держави і ринкової інфраструктури досягається через певні функції держави.

Деякі науковці вважають, що як в економічній сфері, так і в громадянському суспільстві держава виконує дві основоположні функції: перша – це функція забезпечення балансу інтересів суб'єктів економічної і соціальної діяльності (наприклад, виробників і споживачів, роботодавців і найманих працівників тощо), через механізми бюджетної, податкової, регіональної та іншої політики; друга функція – полягає в забезпеченні загальних умов функціонування і розвитку кожної із названих сфер і елементів які їх утворюють. Названі функції можна віднести до загальних, притаманних будь-якій державі, незалежно від часу і простору. Але для кожної держави характерні свої специфічні, властиві тільки їй функції, які залежать від історичного типу суспільства, стану її економіки, соціально-культурних традицій.

На думку інших економістів, можна виділити три напрямки діяльності держави в сфері економіки.

Перший напрямок полягає в тому, що в якості представника всіх своїх громадян держава за допомогою законодавчої, виконавчої і судової гілок влади (створюючи відповідні інститути) структурує і погоджує взаємодію усіх членів суспільства і соціальних груп, включаючи і економічну сферу, підтримуючи порядок всередині держави і здійснює або регламентує взаємовідносини з іншими державами від імені і в інтересах своїх громадян. Держава формує правові рамки функціонування економіки і гарантує виконання прийнятих законів та інших правових актів (забезпечення прав власності, умов виконання контрактів тощо). Іншими словами, держава забезпечує правові рамки різних видів трансакцій в економіці (угоди, управління, раціонування).

Другий напрямок функціонування держави в економіці відбиває пануюче положення останньої у суспільній системі. Держава підтримує економічні відносини, що склалися і ринок як основну форму зв'язку між економічними агентами у сучасному світі, а також головний механізм ринку - конкуренцію. Захист конкуренції означає забезпечення формально вільного доступу на ринки і правового обмеження крайніх проявів монопольної влади, які знижують ефективність використання ресурсів і зашкоджують як споживачами, так і виробникам.

Третій напрямок діяльності держави, стосовно економіки, пов'язаний з гармонізацією розвитку різних сфер суспільного життя. Економіка як пануюча підсистема пропонує ринкову форму зв'язків у якості головної і для інших сфер суспільного життя. Але на практиці ринкова форма організації діяльності таких галузей як охорона здоров'я, освіта, наука, культура тощо не завжди забезпечують їх прибуткове функціонування, а значить й інтерес приватного сектора. Конкурентні умови не завжди є найкращими з точки зору ефективного використання ресурсів для задоволення потреб населення у послугах вказаних галузей. Тоді держава, яка зацікавлена у нормальному розвитку усіх сторін життєдіяльності суспільства, або бере організацію зазначених сфер на себе, або стимулює приватний сектор до організації бізнесу у цих галузях, таким чином, щоб їх послуги були доступні споживачам і у достатній кількості.

Враховуючи достатньо широкий спектр і різноплановість виділення функцій держави в економіці, для їх більш глибокого вивчення і з'ясування зовнішніх впливів, на наш погляд, слід виділяти наступні функції: творення, управління, регулювання, взаємодії, підтримки, захисту, фінансування, координації, контролю, стимулювання тощо.

Для нашого аналізу надзвичайно важливими являються ті функції, які виконуються державою в умовах перехідного суспільства. До таких функцій держави можна віднести, перш за все, створення інфраструктури ринку і механізмів її регулювання. Головна функція держави заключається у забезпеченні загальних умов функціонування і розвитку основних сфер життєдіяльності

суспільства, включаючи створення і підтримку інфраструктури, на якій базується вся діяльність економічної системи.

Досить важко визначити роль держави в механізмі регулюванні інфраструктури не склавши уяви про сутність самої інфраструктури і її складових. Неоднозначність суті поняття „інфраструктура”, складність у її визначенні може бути з’ясована через призму взаємодії держави і інфраструктури. З одного боку, держава переймається необхідністю створення і підтримки інфраструктури для забезпечення загальних і специфічних умов функціонування економічної системи, а з іншого, наявність інфраструктури є умовою виконання державними інститутами влади і управління своїх безпосередніх функцій. Зменшуючи свою участь у розвитку і регулюванні інфраструктурного комплексу держава послаблює свої можливості виконання владних повноважень і навпаки, якщо держава проводить послідовну інфраструктурну політику, це найбільш позитивним чином впливає як на її функціонування, так і на економічний розвиток.

До інфраструктурних складових (національного інфраструктурного комплексу) найчастіше відносять ті сфери діяльності, які безпосередньо не приймають участь у виробництві матеріальних благ і послуг, а якщо приймають, то тільки у обмежених розмірах, але без них не можливо будь-яке ефективне виробництво товарів і послуг. В інфраструктурний комплекс країни перш за все включають виробничо-господарську, соціальну і інституціональну інфраструктури. А у ринковому господарстві невід’ємними атрибутами цього комплексу є також фінансова і ринкова системи.

Зі сказаного можна зробити припущення, що потрібно відрізнити загальноекономічну і ринкову складові інфраструктури і, відповідно, розділити функції держави по їх створенню, регулюванню і розвитку як у загальноекономічному змісті, так і в ринкових умовах. З формальної точки зору до будь-якого національного інфраструктурного комплексу можна включити виробничу, соціальну і інституціональну інфраструктури. Створення такого комплексу є проявом функції держави по

забезпеченню загальних умов функціонування і розвитку життєдіяльності суспільства.

Нами висувається гіпотеза про те, що функція держави при створенні інфраструктури ринкової економіки відрізняється від попередньої функції – забезпечення загальних умов функціонування економіки, як і фабула ринкової інфраструктури відрізняється від сутності інфраструктури у загальноекономічному розумінні. Подальші дослідження дають можливість знайти відповіді на поставлені запитання.

Аналіз свідчить, що загальні функції держави зберігають своє значення при переході від централізованої до змішаної економічної системи, але механізми діяльності суттєво змінюються в відповідності до законів ринкової економіки. Специфічні функції держави відповідають потребам формування ринкових інститутів, але вони відрізняються від тих функцій, які виконує держава в країнах розвинутого капіталізму. В країнах з змішаною економікою існує щонайменше чотири обмеження для виконання державою своїх функцій: обмеженість інформації уряду, обмежені можливості урядового контролю за окремими ланками власної діяльності, обмеженість його впливу на бюрократію, обмеження, які накладаються політичними процесами.

Вказані обставини в певній мірі звужують можливості вітчизняної науки і практики у використанні досвіду західних країн у державному регулюванні економіки, включаючи інфраструктурну політику, яка не схожа у аналогічних процесах. Хоча в певних межах цей досвід досить корисний: побудова і підтримка у належному стані доріг, каналів, навігаційних об'єктів на морських і внутрішніх водних шляхах, організації поштового зв'язку, започаткування університетів та сприяння їх розвитку з давніх часів і по сьогодні здійснюється, у першу чергу, державними структурами.

Про це свідчать дані, які наводить журнал "Економіст". На протязі останнього сторіччя обсяг і розміри державного регулювання і управління, особливо в індустріально розвинених країнах надзвичайно розширились. Загальні видатки держави, які входять в групу ОЕСР, складають в середньому близько 50% ВВП.

Не менш вражаючими є дані про зростання державного впливу в країнах, що розвиваються. В 1960 р. загальні видатки держави в цих країнах були на рівні 15% ВВП, в 1980 р. – вже більше 26%, а в 1990 р. – 27%.

Важливим стабілізуючим фактором економічної динаміки на протязі всього ХХ століття став постійно зростаючий державний бюджет, видаткова частина якого, наприклад, в США збільшилась з 1% в 1929 до 10% ВВП в 1995 році. Неабияким фактором збільшення видатків держави стала заміна збалансованості державних бюджетів в 60-ті роки політикою допустимості дефіциту бюджету в сучасних умовах, що стало додатковим джерелом стимулювання сукупного попиту в періоди спаду економічної активності. Додаткові ресурси держави особливо знадобились в періоди економічних криз 1974-75 рр. і в 1980-82 рр. Разом з тим, це дало підстави багатьом економістам розцінити їх як кризу методів державного регулювання економіки в цілому. Держава стала і на заваді зростаючого панування в світовій економіці транснаціональних компаній, оскільки державне регулювання національної економіки може заважати їх діяльності.

Таким чином, проведений аналіз функцій держави в регулюванні економіки і її інфраструктури свідчить, що існує нагальна потреба у розробці інфраструктурної державної політики яка б враховувала особливості країн з перехідною економікою і досвід країн, де держава ніколи не знімала з себе відповідальності, хоча б часткової підтримки ринкової інфраструктури. Дослідження методологічних основ і практичних механізмів регуляторної інфраструктурної діяльності держави є важливим завданням сучасної економічної науки.

Роль держави в переході до інформаційного суспільства: зарубіжний та вітчизняний досвід.

Поступальний розвиток людської цивілізації характеризується постійними трансформаціями в політичній, економічній, технологічній, культурній та інших сферах. Як наслідок наукою вироблено значну кількість методологій періодизації суспільного розвитку які базуються на різних ключових принципах. До основних з них відносяться: марксистська теорія суспільно – економічних формацій; теорія цивілізацій, розроблена А.Дж. Тойнбі; концепція “осьового часу” К.Ясперса; циклічна модель О.Шпенглера; трьохетапна класифікація Л.Моргана. Вітчизняні вчені Е. Афонін, О. Бандурка, А. Мартинов розробили восьмиступеневу систему періодизації суспільного розвитку на основі епохальних циклів [1,с.187-193], а Ю. Павленко пропонує в якості методологічної основи теорії цивілізаційного процесу три основні принципи: стадійність, полілінійність та цивілізаційну унікальність [2,с.339]. В історичній науці загальноприйнятим є хронологічний поділ розвитку людства на античні, середньовічні, нові та новітні часи. Крім цього в системі суспільних наук традиційно виділяють окремі періоди історії за якоюсь ключовою ознакою – епоха Відродження, етап буржуазних революцій, період “холодної війни” тощо. Показовим в цьому плані є ХХ століття, яке внаслідок ряду соціальних та технічних трансформацій характеризується як доба електрики, індустріалізації, атомної енергії, кібернетики, революцій, світових воєн, розпаду імперій, переділу світу і формування сучасної геополітичної системи, локальних воєн і контрреволюцій [3, с. 40].

Глобальні зміни, які відбулися в світі за останні десятиліття, активізували наукові дослідження об'єктом яких є

сучасна стадія розвитку суспільства. Сьогодні тільки на Заході нараховується близько 75 концепцій та теорій, які намагаються проаналізувати ключові основи сучасного соціуму [4,с.12]. Як наслідок, сучасний період суспільного розвитку отримав різні назви: космічна та інформаційна доба, ера електроніки, постісторія, постмодерніті, період науково-технічної революції, постринкове, технотронне, пост капіталістичне, електронно цифрове, постіндустріальне, інформаційне суспільство.

На сьогодні актуальність наукової ідентифікації сучасного періоду суспільного розвитку значно зросла і набула практичного значення, оскільки на даний час держава володіє досить потужними механізмами впливу на суспільні процеси. У зв'язку з цим усвідомлення сутнісних ознак поточного етапу розвитку цивілізації дає можливість використати владні механізми для прискорення соціального прогресу, усунення або пом'якшення негативних соціальних наслідків. При цьому початковим етапом цього процесу є офіційне визнання на державному рівні ідеології того чи іншого напрямку суспільного розвитку.

Незважаючи на вищезазначену різноманітність поглядів на сучасний соціум, можна стверджувати, що на сьогодні офіційно визнаною в багатьох країнах світу є теорія інформаційного суспільства. Про це свідчить той факт, що одним із напрямів політики багатьох країн світу є побудова інформаційного суспільства. Першість в цьому процесі належить Японії, яка вже кілька десятиліть вживає активних заходів щодо розвитку інформаційного суспільства. На державному рівні розроблені і реалізуються концепції інформаційного суспільства в США, Великобританії, Канаді, Франції, Італії, ФРН та інших країнах.

Аналогічні процеси відбуваються в європейських організаціях. Так, за розпорядженням Європейської Ради, Комісія Європейських співтовариств підготувала документ під назвою "Розвиток, конкурентоспроможність та зайнятість – виклик шляхи в 21-е століття", який був розглянутий на грудневій 1993 року сесії Європейської Ради в Брюсселі. На сесії також значну увагу було приділено аналізу розвитку інформаційних технологій і прийнято рішення про підготовку спеціального дослідження про

інформаційне суспільство та створення групи по підготовці цього дослідження яку очолив комісар Європейського Союзу в справах промисловості, інформаційних технологій та телекомунікацій, доктор Мартін Бангеманн. Результатом роботи авторського колективу, до якого входило двадцять фахівців, було оголошення в червні 1994 року на острові Корфу стратегічного документу - "Рекомендації Раді Європи: Європа і глобальне інформаційне суспільство", які ввійшли в історію як "доповідь Бангеманна". В подальшому Європейським Союзом було підготовлено ще ряд документів - "Європейський шлях в інформаційне суспільство - план дій", так звана "Зелена книга" - "Робота та життя в інформаційному суспільстві" та інші.

Значна увага розвитку інформаційного суспільства приділяється в пострадянських країн. Зокрема, в Російській Федерації у 1997 році були проведені парламентські слухання присвячені проблемам інформаційного суспільства та розроблена доктрина розвитку інформаційного суспільства.

В Україні на офіційному рівні вперше про необхідність побудови інформаційного суспільства було проголошено в програмі інтеграції України до Європейського Союзу і визначено коротко - середньо - та довгострокові пріоритети в цій галузі. Ідеологічні основи побудови інформаційного суспільства в Україні закріплені в посланні президента України до Верховної Ради "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 - 2011 роки", в якому зазначалось, що європейський вибір України - це рух до стандартів реальної демократії, інформаційного суспільства, соціально орієнтованого ринкового господарства, базованого на засадах верховенства права й забезпечення прав та свобод людини і громадянина [5].

Державні заходи щодо побудови інформаційного суспільства передбачені в програмі діяльності Кабінету Міністрів України, яка задекларувала, що основною метою державної політики у розбудові інформаційного суспільства є створення умов для підвищення рівня інформаційного забезпечення особи та суспільства; використання інформаційно-телекомунікаційних

технологій для розвитку освіти, охорони здоров'я, науки, культури та інших сфер суспільного життя, діяльності суб'єктів господарювання, розвитку інформаційної інфраструктури. При цьому ключовими завданнями уряду України є формування та здійснення державної політики з активної розбудови інформаційного суспільства; розвиток і вдосконалення системи гарантування інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки держави, запобігання злочинам у сфері інформаційних технологій; розбудова інформаційного суспільства шляхом розвитку інформаційних технологій та інфраструктури телекомунікацій, доступу до національних інформаційних ресурсів та ресурсів глобальних комп'ютерних мереж, завершення формування його інституціональної та організаційної основи. Головними діями в цій галузі є прийняття та реалізація нормативно-правових актів у сфері інформаційних технологій та телекомунікацій; забезпечення виконання галузевих та регіональних проектів інформатизації лише у межах Національної програми інформатизації, достатнього фінансування та першочергової реалізації найактуальніших з них; створення та впровадження першої черги електронної інформаційної системи "Електронний Уряд України", включаючи єдиний веб-портал органів державної влади; розроблення і виконання державних програм розвитку українського сегмента мережі Інтернет та телекомунікацій, інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів та комп'ютеризації сільських шкіл; створення та впровадження інтегрованої інформаційно-аналітичної системи органів державної влади для підвищення оперативності інформаційної взаємодії між ними; впровадження системи електронного документообігу із застосуванням електронного цифрового підпису [6].

З метою виконання вищезазначеної програми діяльності Кабінету Міністрів прийнято ряд нормативних актів. Так, в постанові N 208 від 24 лютого 2003 р. "Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи "електронний уряд" зазначається, що одним з пріоритетних завдань щодо розвитку інформаційного суспільства є надання громадянам та юридичним

особам інформаційних та інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи "Електронний Уряд", яка забезпечує інформаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних інформаційних технологій. Урядом розроблено систему заходів щодо її створення, які повинні реалізуватися протягом 2003 – 2005 років [7].

В процесі становлення інформаційного суспільства особлива роль належить сфері освіти та науки, розвиток яких повинен базуватись на новій, постіндустріальній парадигмі. Так, в Указі Президента України "Про Національну доктрину розвитку освіти" зазначається, що саме перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства зумовлює розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу, потребу в радикальній модернізації галузі, ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем [8].

Таким чином сьогодні в Україні на державному рівні зроблено тільки перші кроки в галузі становлення інформаційного суспільства. Для подальшого його становлення необхідна нормативно закріплена системна і послідовна державна політика. Важливим етапом процесу державного регулювання процесами переходу до інформаційного суспільства буде участь України у Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства. З цією метою Кабінет Міністрів України утворив Національний підготовчий комітет із забезпечення участі України у Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства та дав доручення Державному комітетові зв'язку та інформатизації разом з іншими заінтересованими органами виконавчої влади розробити заходи з підготовки до участі України у Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства.

Список літератури

1. Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Суспільний розвиток від Різдва Христового.- К.: Парлам. вид – во, 2000. 312 .
2. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Навчальний посібник. К. – 1996. – 341с.
3. Бачило І.Л. Потенциал законодательства в процессах становления информационного общества // Информационное общество. – 1999. – № 3. – с. 40 - 45.
4. Цвылев Р.И. Постиндустриальное развитие. Уроки для России. – М.: Наука, 1996. – 206 с.
5. Урядовий кур'єр. – 2002. – 6 квітня. – N 106.
6. Офіційний вісник України. – 2003. – N 9. – ст. 378.
7. Офіційний вісник України . – 2003. – № 9. – ст. 378.
8. Офіційний вісник України. – 2002. – N 16. – ст. 860.

А. Барвинский
Сумской государственной университет

НОВАЯ ИДЕОЛОГИЯ ДЛЯ НОВОЙ УКРАИНЫ

Вспомним, в конце 80-х годов предложения экономистов о необходимости ориентации на рыночную экономику вызвали большой энтузиазм в обществе. Тогда в головах многих теоретиков господствовала не вполне осознанная догма: дай человеку свободу экономических действий – и он тут же начнёт создавать промышленные предприятия, крупные и мелкие, чтобы выдавать продукцию и развивать производство. Но вскоре обнаружилось, что взятые вне конкретной социальной реальности, в целом прекрасные, апробированные на западном опыте идеи, в нашей стране не заработали. Практика показала: самое незначительное послабление – и у нас возникают квазирыночные отношения:

спекуляция, теневая экономика, рэкет, коррупция, появляются и люди, делающих бизнес в этих сферах. Почему так происходит? В чём причина пробуксовки самых искренних благих намерений. Почему союзная республика, имевшая, по данным "Дойче банка" степень готовности к экономической независимости по 10 бальной шкале 9 баллов (второе место после Прибалтики) оказалось в такой непривлекательной ситуации.

Для объяснения этого можно назвать несколько причин. Это и искусственная люмпенизация, сдерживающая личное потребление, и налоговое бремя, сковывающая предпринимательскую инициативу в производственной сфере, и пренебрежение к юстиции (расчёт на право сильного и т.д.). Но одной из главных причин всех наших бед оказалась наша неподготовленность к существованию в новых условиях. До сих пор в психологии нашего народа преобладает стремление к абсолютизированной коллективности, вплоть до растворения отдельной личности на одном полюсе и абсолютной власти на другом. Другими словами, мы оказались неспособными работать не чувствуя занесённую над своей головой руку с дубинкой. Поэтому сегодня как никогда нам необходима глубокая реформация - прежде всего мировоззренческая, этико-теоретическая, основанная на формировании человека для которого индивидуальный труд, частная инициатива и личная ответственность были бы главными источниками благосостояния. Опыт проведения такой реформации есть. Он имеется в странах Западной Европы и Северной Америки.

На западе ещё до эпохи первоначального накопления возник тип "экономического" человека, для которого добыть денежный капитал - ещё не всё. Главное: заставить этот капитал работать. Здесь прибыль не случайный выигрыш, а результат организованного продуктивного труда. Поэтому между торгово-экономическим типом ростовщиков, откупщиков, финансистов, появляющихся в самые разные эпохи и "экономическим" человеком, которому мир обязан промышленным капиталом нового времени, огромная дистанция. Именно в человеке нового типа мы сегодня и нуждаемся. Только при условии появления

такого человека утвердятся настоящие рыночные отношения, ибо для него источником всякого богатства является только труд. А базарный делец залогом обогащения считает не труд, а случай. Он ловкач, ловец удачи, а иногда и мошенник.

Таким образом, оживление экономики, её успешное развитие на рыночной основе станет возможным тогда, когда у истоков индустриального развития будут стоять не лихие комбинаторы вроде Остапа Бендера, а люди, для которых труд — основной источник богатства. Отметим, что тип дельца возникает спонтанно, в то время как для формирования продуктивно ориентированного предпринимателя требуется совершенно уникальное сочетание обстоятельств, среди которых решающим фактором является нравственное перерождение, возникновение новой этической установки.

В начале прошлого (XX) века классик мировой социологии Макс Вебер, исследуя проблемы экономического развития Германии, обратил внимание на то, что большинство представителей германского и крупного западноевропейского бизнеса принадлежали к протестантской конфессии. В 1905 году вышла в свет его книга “Протестантская этика и дух капитализма”, в которой речь шла о специфике личностных ценностных ориентаций тех, кто воспитывался в протестантской среде. Вебер приходит к выбору о том, что это люди своеобразного психологического склада, предопределившего выбор профессиональной деятельности. Ценностное ядро протестантской культуры составляют нормы и предписания аскетического характера, требующие пуританского поведения, строго рационального контроля за образом жизни и, в частности, гедонистического (направленного только на получение удовольствий) способа поведения. Эти требования, как считал Вебер, способствовали формированию таких качеств личности, как уникальная способность полностью отдаваться деятельности в рамках своей профессии и обязательность, являющихся характерными составными современной капиталистической культуры бизнеса.

В качестве доказательства своего тезиса социолог приводит фрагменты из текстов выступлений видного общественного и политического деятеля, одного из отцов-основателей США Б. Франклина, содержание которых раскрывает типичную для американцев мораль деловитости. Когда Франклин поучает молодых людей, что “время - деньги”, то за этим, по мнению Вебера, стоит не просто жизненная мудрость, а определённая этика, рационализированная система поведения. Высшей целью такой этики является жажда обогащения при условии отказа от тех жизненных удовольствий, которые могут быть получены за деньги.

Таким образом, перестройка своего сознания, ориентация на рациональные европейские варианты мышления и поведения как никогда актуальны для современного украинского общества. Только в рамках нового, более широкого, нравственно ориентированного мышления можно привести в порядок свою внутреннюю душевно-духовную среду. И здесь возникает вопрос как это сделать. Думается, не стоит братья за изобретение велосипеда. Есть мировой опыт, его и следует внедрять прежде всего в область формирования нового человека-субъекта рыночных отношений. То, что произошло сегодня с Японией, начавшей теснить США на мировом рынке не обошлось без влияния этого опыта. Долгое время, то есть до середины XIX столетия эта страна находилась в самоизоляции от внешнего мира. Политика, запрещавшая японским купцам феодалам всякие контакты с иностранцами и предусматривавшая смертную казнь для тех иностранцев, которые решались ступить на японскую землю, способствовала экономической, политической и духовной отсталости. В 80-х годах при императоре Муцухито были проведены реформы “Мэйдзи” (реформы “просвещённого правления”). Главными девизами этих преобразований стало упразднение всех “плохих привычек прошлого”, то есть того, что тормозило экономический и технических прогресс, и ориентация на “заимствование знаний во всём мире”. И уже в начале XX столетия реформы дали положительный результат. Япония заявила о себе как могущественная в экономическом и военном отношении

держава (достаточно вспомнить о победе в войне 1904-1905 гг. над Россией).

Особую роль в дальнейшей судьбе Страны Восходящего Солнца сыграла вторая мировая война и американская оккупация. Американцы тщательно готовились к этому. Лучшие специалисты по языку, истории, этнографии, психологии были собраны для выработки основ будущего оккупационного режима, который навсегда должен был устранить угрозу США на Тихом океане. Добиться этого нельзя было только за счёт уничтожения структур тоталитарного режима: армии, полиции, спецслужб, военной промышленности. В 1945 году вместе с американским оккупационным режимом пришла новая волна преобразований. Среди молодых японцев стали модные американские фасоны причёсок и одежды, модели поведения. Повальное увлечение американским вариантом английского языка поощрялось школьными учителями и преподавателями университетов.

Колоссальную роль сыграли американские киноленты. Японцы увидели не просто мир с его такими не похожими на свои, привычные горы, реки и города. Они познакомились с совершенно новым набором вещей и незнакомыми доселе нормами отношений между людьми, взглядами на жизнь.

На внедрение американского образа мышления было нацелено издание на японском языке популярных в США журналов. Первым из них стал весьма консервативный "Ридерс дайджест". Затем последовал журнал для бизнесменов "Форчун". Совсем недавно на японском прилавке появился японоязычный политический еженедельник "Ньюсуин". Наряду с этим, японские власти прилагали не малые усилия для воспитания ориентированной на США интеллектуальной элиты, создавали различные благотворительные фонды, выделяли стипендии молодым японцам, посылаемым на учёбу в США. Получившие в США образование учёные, инженеры, журналисты и политические деятели составляют сегодня многотысячную прослойку японского общества. Всё это позволило Японии в сравнительно короткий срок встать с колен, создать современную промышленность, начать теснить США на мировом рынке, после чего началось возрождение

уже на новой основе уважения к национальной истории (у неё наоборот). Правительство и местные власти пользуясь повышением своей платежеспособности, присущем к широкомасштабному восстановлению исторических памятников. Огромные средства вкладывались в возрождение заброшенных храмов, дворцов, замков и парков. Одновременно пошёл в рост авторитет Страны Восходящего Солнца.

Делая выводы, основываясь на примерах из опыта Японии, отметим: реформы, направленные на полную европеизацию всех сфер жизни в Украине сегодня нужны как никогда. Всякая половинчатость их, ставка только на нормальную специфику и менталитет не продвинут нас вперёд не принесут авторитета и мирового признания как европейского государства. История не раз подтверждала это. Реформы Петра Великого, преобразования 60-70х годов XIX столетия. Наконец большевистский эксперимент показали не эффективность попыток преобразований в сторону европейских методов хозяйствования в экономике при сохранении самобытного менталитета народа. Чтобы стать настоящими европейцами нам как никогда нужна новая идеология, ориентированная на западные ценности. Это идеология индивидуального труда, частной инициативы и личной ответственности.

Іванов М.С.
Національний університет
Києво - Могилянська академія
м. Миколаїв

Досвід розбудови системи політичної освіти окремих європейських держав в період їх переходу до демократичного улаштування.

Політичні знання і культура потрібні сьогодні будь-якій людині, незалежно від її професійної приналежності, віку та статі,

оскільки, живучи в суспільстві, вона неминуче повинна взаємодіяти з іншими людьми і державою. Без володіння такими знаннями особистість ризикує стати розмінною монетою в політичній грі, перетворитися в об'єкт маніпулювання і поневолення з боку більш активних у політичних відносинах сил. Причому ступінь цього ризику в нашому суспільстві достатньо високий, оскільки політичні процеси в ньому для сучасного покоління є новими та незвичними.

Нашою країною пройдений короткий історичний шлях демократичного улаштування, а шлях розбудови громадянської та демократичної політичної освіти є ще коротшим. Тому нам здається корисним звернутися до досвіду розбудови системи політичної освіти окремих країн "старої" демократії з метою його вивчення, аналізу та втілення в реальну практику розбудови власної системи політичної освіти. В даній статті спробуємо зробити одну з спроб виокремити, на нашу думку, важливі для українського суспільства аспекти оцінки такого роду знання. При цьому основна увага буде приділена досвіду окремих європейських країн, які в своєму історичному розвитку здійснили перехід від тоталітарного до демократичного політичного режиму, тобто вирішували подібні проблеми нашого сьогодення.

Далі слід зауважити, що у вітчизняній літературі даному питанню приділяється недостатня увага. Але за останній час децю вдалося зробити науковим колективам, які долучилися до роботи по створенню низки концепцій громадянської освіти в Україні [1]. Вони, разом з дослідженнями окремих вітчизняних [2] та закордонних [3] вчених зробили важливий крок в методологічному напрямку дослідження зазначеної проблеми, що дозволило розвинутися спеціальній галузі політичної науки – політичній дидактиці

Перш за все, слід зазначити, що корисним для нас є досвід визначення в демократичних європейських державах основної мети та завдань політичної освіти. Якщо спробувати узагальнено подивитись на цей аспект проблеми, то можна побачити, що в західноєвропейських країнах політичне просвітництво ставить своєю головною метою вироблення вміння самостійно

орієнтуватися в світі політики і успішно діяти в ньому відповідно до своїх та громадських інтересів в якості свідомих громадян. Спираючись на думку відомого вченого Л. фон Мізеса, можна сказати, що об'єктивно метою політичної освіти не є втягування індивіда в політичний процес, перетворення його на політичного діяча, що не може не означати надмірної політизації суспільного життя[4,93].

Далі слід зазначити, що в європейських країнах склалося дещо відмінне бачення шляхів досягнення вище зазначеної мети. Так, наприклад, якщо в Австрії політична освіта націлена на виховання у громадян демократичної свідомості, загальноєвропейського мислення і відкритості світу, в основі яких лежить розуміння насущних проблем людства, то в Нідерландах вона спрямована на оснащення громадян історичними і політико-управлінськими знаннями, уявленнями і навичками, завдяки яким вони зараз і пізніше, зможуть брати участь в історично сформованих структурах[5, 7; 35].

Цікавим для нас є досвід європейських країн в організації самої системи політичної освіти. Більшість національних систем вибирають один з варіантів – запровадження спеціального навчального курсу чи включення проблем політико-правової освіти в традиційні дисципліни. Лише деякі використовують і те й інше. Так, наприклад, в Нідерландах політичне просвітництво є завданням двох дисциплін – громадянознавства та історії. В англійських школах переважає міжпредметний підхід. Педагоги пояснюють це тим, що шкільному предмету "громадянознавства" не відповідає ніяка наукова дисципліна, а такий підхід перешкоджає ізоляції і політичній нейтральності інших предметів. Дещо відмінне розуміння побудови політичної освіти існує в Португалії. Тут існує думка, що за широкого міжпредметного розподілу відповідальності така освіта втрачає ефективність, оскільки немає окремого предмета, який присвячений реалізації її цілей, а вчителі головним чином зосереджуються на своєму основному предметі.

Концепції громадянського виховання демократичних європейських держав виходять з того, що політична освіта це не

тільки знання, але в значній мірі вміння та навички соціальної дії, які необхідні для цивільного життя в цивілізованому суспільстві. Тому в навчальні програми включається заходи по проведенню наукових досліджень та комунікації.

На особливу увагу заслуговує досвід розбудови політичної освіти в Німеччині та деяких інших європейських країнах, які в своєму минулому долали наслідки авторитаризму чи тоталітаризму та вирішували завдання демократизації суспільства. Досвід ФРН цікавий вже тим, що система політичної освіти сьогодні існує в ній якби в двох історичних часах. На заході вона являє собою відрегульований механізм, а на сході – знаходиться на етапі становлення. Нинішній та минулий досвід цієї країни може продемонструвати напрямок, в якому слід рухатися та послідовність в якій слід діяти, щоб дотягтися до кращих результатів.

Цікавим для України є досвід Німеччини в визначенні пріоритетних завдань системи політичної освіти. Зокрема, серед найважливіших завдань на етапі її становлення було поширення об'єктивних історичних знань, які до цього фальсифікувалися пропагандою.

Не менш важливими, завданнями в цій сфері було поширення знань про механізми функціонування демократії та форми самоорганізації громадян. Їх мета полягала в збудженні політичної активності людей, їх свідомої участі в демократичному керуванні державою, стимулюванні феномену, так званого, громадянського суспільства. З цим завданням тісно було пов'язане питання поширення інформації про зарубіжні країни, перш за все європейські. Діяльність в цьому напрямку давала можливість поступово долати в свідомості громадян синдром "виключності", вірогідність регенерації реваншистських настроїв та виховувати нагальне почуття спільності європейського дому.

До цього, слід додати, що вказані завдання не залишалися незмінними. В ході зміни поколінь та суспільних проблем виникали нові орієнтири системи політичної освіти. Таким чином, на досвіді Німеччини, можна бачити, що тематика політичного просвітництва весь час актуалізується, але при цьому зберігається

головна її спрямованість – сприяння поширенню серед населення розуміння особливостей політичного життя, готовності до участі в ньому та зміцнення демократичної свідомості.

Система політичної освіти в Німеччині, як і в багатьох інших демократичних державах, завжди особливу увагу приділяла молоді і так званим мультиплікаторам, тобто тим, хто використовує отриманні знання для їх подальшого поширення і від кого, багато в чому, залежить формування громадської думки (вихователі, вчителі, викладачі, журналісти, вчені, працівники системи освіти дорослого населення, а на сході це ще й керівники і політики різного рівня). Такий підхід створює ефект “сніжного кому”. При цьому, система політичної освіти в цій державі завжди була відкритою та доступною для кожного громадянина, який виявляв зацікавленість в підвищенні своєї громадянської та політичної культури.

Система політичної освіти в Німеччині має просту та чітку структуру органів, які безпосередньо організують та здійснюють керівництво політичною освітою громадян. Центральна роль в ній належить Федеральному та земельним комітетам політичної освіти. Федеральне відомство виконує координаційні функції, забезпечує методичну підтримку та розподіляє виділені центральним урядом кошти. Діючі положення, які регулюють діяльність вказаних установ виключають їх використання для пропагандистських завдань. Головним чином, це забезпечується системою контролю за його діяльністю, яку здійснюють одночасно уряд, бундестаг, в особі спеціальної комісії та незалежна наукова рада.

Вказані структури за час своєї діяльності виробили різноманітні форми поширення політичних знань, які безумовно повинні використовуватися і в нашій країні. В цьому зв'язку, перш за все, слід звернути увагу на їх значну видавничу діяльність. На протязі багатьох років в Німеччині видаються книжки, спеціальні періодичні видання, брошури для використання в системі політичної освіти. Переважна більшість з них, як і періодичні видання поширюються безкоштовно.

Крім видавничої діяльності, для вчителів, викладачів, журналістів проводяться лекції та семінари по ознайомленню з сучасним станом суспільних наук. Особлива увага приділяється лекціям для журналістів місцевих засобів масової інформації, оскільки вони користуються більшим попитом та довірою, а їх політологічна підготовка має велике значення для поширення достовірної інформації та формування демократичних переконань громадян.

Важливим ресурсом комітетів політичної освіти є їх співпраця з різноманітними неурядовими організаціями. Їх діяльність є надзвичайно масштабною. Достатньо сказати, що Фонд Ф. Еберта та Фонд К.Аденауера мають свою Академію політичної освіти та Інститут політичної освіти. Вони організовують тисячі заходів на рік з політичної освіти, співпрацюючи з жіночими організаціями, вузами країни, спортивними товариствами, сільськогосподарськими союзами та армією.

Таким чином, на підставі сказаного можна зробити декілька висновків, які дозволяють дещо уважніше поставитися до питань розгортання системи політичної освіти в нашій країні.

З досвіду розвинених країн видно, що основна складність у період переходу до демократії пов'язана з тим, що в суспільстві немає чи дуже мало людей, які володіють необхідними в цій галузі знаннями. Разом з тим, їх приклад вказує на можливі шляхи вирішення цієї проблеми та подолання відрази населення до заходів поширення політичних знань.

Як свідчить досвід перетворень окремих тоталітарних систем в Західній Європі концентрація зусиль політичної освіти на політичній еліті, "мультиплікаторах", молоді, а також розвитку місцевого самоврядування повинні принести свої плоди і полегшити створення в нашій країні того громадянського суспільства, що єдино і може стати міцною основою демократії.

Список літератури

1. До числа згаданих концепцій можна віднести “Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку Української державності” (АПН України), “Концепція громадянської освіти в Україні” (Інститут громадянської освіти Національного університету “Києво-Могилянська Академія”). Також запропонована на розгляд громадськості Концепція громадянської освіти, розроблена в рамках “Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства в Україні”, що включає в себе проект “Освіта для демократії в Україні”;

2. Див.: Васютенський В. про особливості електорального самовизначення громадян України// Українські варіанти. – 1998. - №1. –с.37 – 41; Вашутін О. Політична соціалізація молоді в сім’ї і становлення політичної психології індивіда //Людина і політика. – 2000. - № 5. - с. 67 – 71; Шахтемірова О. Ціннісні орієнтації та політична свідомість//Нова політика. – 1999. -№4. – с.24 – 27; Остапенко М. Політична свідомість студентської молоді в сучасній Україні// Нова політика. – 1999. – №4. – с.28 – 32 та інші.

3. Див.: Erazmus Edward, Szczegola Hieronimus. Zarys metodyki podstaw nauk politycznych. Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1973. 218s; Щербинин А.И. Вхождение в политический мир (Теоретико-методологические основания политической дидактики)//Полис. – 1996. - №5; Стюарт-Хилл Э. Вызовы российской политологии // Полис. - 1997. - №6; Казанцев А.А. Политическая наука: проблема методологической рефлексии (Обзор круглого стола)//Полис. – 2001. – с. –51 – 64 та інші.

4. Мизес Л. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность. – М., 1993. – 237 с.;

5. Див.: Гражданское образование. Материалы международного семинара. – Спб, 1997. – 214 с.

ТРАНСФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО: ФИЛОСОФИЯ ОБРАЗОВАНИЯ.

Специфика развития постсоветских независимых государств во многом определялась и определяется их способностью быстро интегрироваться в существующие тенденции мирового и регионального развития, институциональные структуры и сообщества. В то же время она проявляется и в способности элит консолидировать все здоровые силы общества на адаптацию к новым условиям жизни, и прежде всего, в формировании у них потребности реализовать себя в условиях демократии и рыночной экономики, новых систем ценностей и приоритетов развития.

Разработанные и реализованные стратегии развития этих государств определяют и их реальные возможности (с позиций усвоения стандартов современной цивилизации, расширения этих стандартов с позиций собственного опыта и потенциала интеграции) индивидуального и группового самовыражения в новом обществе.

Фактически сегодня речь идет о том, смогут ли эти государства реализовать свои возможности развития в формировании информационных, а затем и инновационных сообществ, или останутся на уровне стандартов и приоритетов развития экономик и ценностных конструкций 60-80 годов XX ст. Именно этим и определяется место образовательных стратегий в системе модернизаций этих государств и их перехода к стабильному развитию.

Новое общество создает диапазон новых возможностей в формировании и реализации стратегий жизненного успеха. Но то, насколько они оптимальны, зависит как от развития элит, так и от способности социальных групп, личности выразить свои потребности и интересы и одновременно использовать весь спектр новых возможностей для само- и взаимореализации. Тем самым

радикально меняется сама постановка вопроса о роли образования и конкретных его институциональных моделях на глобальном и региональном уровнях.

Это и находит выражение в развитии философии образования, ее нового предметного и технологического поля. Уплотнение темпов развития всех регионов мира сегодня наглядно свидетельствует о том, что происходит процесс как интеграции в систему глобалистских и региональных тенденций развития современного мира, так и выпадение из них.

Особенно это проявляется в трансформационных обществах, которые либо расширяют диапазон внутренних, региональных и глобальных возможностей для своего развития и развития своих граждан, либо сужают ее. Фактически уровень образования сегодня определяет не только общий потенциал личностного развития, но и способность страны войти в систему высоко-технологического производства и соответственного уровня жизни населения. Например, модернизации финского общества 70-80 годов позволили ему выйти на радикально иной уровень возможностей развития, создав только за период 80 годов XX ст. 400 высокотехнологичных фирм с совершенно иным потенциалом деятельности. Например, фирма, производившая до начала 80 годов резиновую обувь смогла не только перепрофилироваться на выпуск новой продукции – телефонов, но и реализовать их на начало 21 ст. на сумму в 50 млрд дол. Но данный технологический прорыв был бы невозможен без формирования рабочей силы, способной работать в системе «хай тек» и совершенствовать ее.

Именно эти моменты, по мнению автора, и определяют актуализацию конкретных направлений развития систем образования и отражения их в соответственных стратегиях, доктринах, программах. И, по всей видимости, прежде всего это проявляется в максимальной заземленности теоретических положений на решение практических задач.

Вот некоторые блоки философии образования, от успешности разработки и реализации которых зависит в трансформационных системах успешность всего процесса реформ.

Функции образования. Новые стратегии развития общества диктуют и новые подходы к изучению данного вопроса. И, в первую очередь, это касается способности системы образования выступать инструментом решения практических вопросов, оптимизировать свое взаимодействие с другими подсистемами.

В этой связи традиционный для советской литературы подход в определении функций образования как мировоззренческих и воспитательных оказывается недостаточным, требует корректировки. Остановимся на некоторых функциях образования, которые актуализируются в современных условиях.

Подготовка рабочей силы, адекватной приоритетам и темпам экономических преобразований. Практически на сегодня это становится не просто одной из функций образования, но и одной из ключевых перспектив развития общества, закрепления в нем потенциала новых возможностей.

В свою очередь это касается переориентации образования с подготовки выпускников как носителей профильной и общеобразовательной информации на носителей определенных качеств и возможностей в соответствии с профильной направленностью на определенный тип деятельности, способностью к новому уровню образования и самообразования. А для этого система образования должна более четко определиться с системой этих качеств. Чтобы выпускник, скажем бухгалтерской специальности, мог работать на любых востребованных в реальном производстве компьютерных бухгалтерских программах. И, по всей видимости, опыт расширения полномочий вузов на местах есть одним из путей решения данной проблемы. Просто образование должно формировать у выпускников как необходимые профильные качества, так и закреплять у них определенный потенциал моделей решения алгоритмных и нетрадиционных, принципиально новых задач.

Наряду с этим актуализируется и задача соответствия набора специальностей, которые предлагаются образованию реальными тенденциями развития производства и спросом на рынке рабочей силы. Например, в нашем регионе проявляется

тенденция перенасыщения в системе подготовки вузами специальностей типа «финансы и кредит», «бухгалтерский учет и аудит» при явном спросе на специальности, например, типа «финансовые риски». По мнению автора, большим потенциалом модернизации системы подготовки рабочей силы есть приведение спецификации профессий реальным темпам и стратегиям регионального и общегосударственного развития через исследования реального развития экономики и динамики спроса на рынке труда. Достаточно посмотреть хотя бы банки вакансий и резюме на любом сайте по предложению работы в интернете, чтобы увидеть данное несоответствие и во многом отследить тенденции развития спроса на рабочую силу.

Адаптация выпускников к реальной жизни.

Это проявляется в формировании реальных представлений о жизненном успехе и качествах, которые позволяют личности быстро включиться в тот потенциал возможностей, которые существуют в условиях рыночных отношений, демократии, расширения возможностей самообразования. Одновременно это связано и с навыками идентификации проблем, с которыми сталкивается личность со структурой общественных и государственных институтов и организаций, обязаны и способных помочь их решить. Вместе с тем актуализируется потребность в навыках закрепления принципов стратегического планирования на уровне представлений задач об индивидуальном жизненном пути и стратегиях достижения приоритетов своей самореализации на том или ином этапе. И, одновременно, коммуникативных умений и навыков саморегуляции поведения, коммуникативного потенциала, способности к консенсусному разрешению конфликтных ситуаций.

Умение использовать современное информационное пространство адекватно накопленному уровню опыта и возможностям по развитию системы образования в

соответствии с международным опытом и возможностями международных обменов и реализации совместных проектов.

И здесь очень большую роль играет использования как традиционных, печатных источников информации, так и внедрение адекватных XXI ст. виртуальных возможностей. Но при этом возникают и новые информационные стратегии и акценты. Например, в продвижении брэнда своего учебного заведения главным есть не набор статистической информации, а информация о своем потенциале и реальном опыте в подготовке конкурентоспособной рабочей силы, в решении региональных задач через включенность в региональные проекты, в формировании коммуникативной культуры выпускников, научных проектах преподавателей.

Мы остановились лишь на некоторых функциях образования в трансформационном обществе. Но их реализация невозможна и без новых образовательных стратегий, адекватных решению данных задач. В первую очередь с теми, которые позволяют использовать весь конструктивный потенциал накопленного опыта. Например, традиций формирования аналитического и системного мышления, реализации массово доступной системы образования, которая способна обеспечивать высокие показатели общеобразовательного и культурного уровня выпускников. Просто все это необходимо интегрировать в решение новых задач, которые позволяют поднять развитие образования на уровень новых возможностей и быть адекватным потребностям развития общества. К ним относятся такие направления модернизации образования, как формирование навыков участия в командных проектах и формах работы, умения преобразовывать учебную информацию в инструмент решения практических задач, способность к нестандартным, многовариантным решениям, умениям презентовать результаты своей деятельности и возможностей в условиях конкуренции, использовать как традиционные так и современные ресурсы для своего развития, карьерного роста, культурного развития, самообразования.

Если автору удастся найти источники финансирования своего участия в конгрессе за пределами института, то ему очень хотелось бы поделиться опытом работы по следующим направлениям, которые накоплены в развитии нашей кафедры.

- Инициирование совместных региональных проектов. Сегодня совместно с региональным представительством НАН Украины мы разрабатывает по запросу мэрии г. Шостка проект «Региональная программа «Я стану менеджером своего будущего».
- Использование возможностей международного сотрудничества для развития регионального образования (по внедрению новых курсов при технологической и информационной
- поддержке донорских и благотворительных образовательных организаций, по включенности в Интернет проекты с использованием информационной, технологической, организационной поддержкой международных образовательных программ, и в первую очередь программы IATP проекта IREX США).
- Оказанию помощи среднему звену регионального образования во включении в проектные технологии.

При этом нам очень бы хотелось изучить российский опыт и перейти к активному сотрудничеству с российскими партнерами в реализации совместных проектов.

Бриченко Ю. І.

Гендерні стереотипи та їх прояви у сфері зайнятості.

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна йде шляхом створення громадського, демократичного суспільства, в якому людина, її життя і здоров'я, честь і гідність мають найвищу соціальну цінність. Рівень демократичності будь-якого суспільства

й цивілізованості людських взаємин визначається цілою низкою критеріїв, із них найсуттєвіший - забезпечення прав та свобод для всіх громадян незалежно від статі, віку, національної чи соціальної приналежності. Рівність прав і свобод людини і громадянина, включаючи рівність чоловіків і жінок, визначається і гарантується конституційно-правовими актами України. Проте закріплення рівноправ'я в правових нормах ще не є гарантом рівноправ'я на практиці. Спостерігається деякий парадокс, коло не дивлячись на проголошення демократичного шляху розвитку, жінки в наш час все ще залишаються у значно гіршому становищі ніж чоловіча стать у багатьох сферах життя, і таке становище існує майже у всіх країнах. Сьогодні вони позбавлені багатьох можливостей в економічному і політичному житті, недостатньо можуть реалізувати свій науковий, освітній та професійний потенціал, порівнюючи з чоловіками. Тобто має місце латентна дискримінація, коріння якої - у громадській свідомості, стереотипних уявленнях про ролі чоловіків та жінок у суспільстві.

На жаль, наше суспільство знаходиться в полоні гендерних стереотипів, патріархальних по своїй сутності. Такий світогляд сприймає особистість жінки лише у зв'язку з функціями материнства, родини, із сімейним добробутом, відводить для неї як сферу діяльності, в основному, родину. Причому ця сфера декларується для жінки як головна, тим самим у всіх інших сферах - в праці, політиці, в прийнятті важливих для суспільства рішень - їй відводиться "другорядна" після чоловіка роль. Гендерні стереотипи, що зберігаються на соціальному рівні, заважають ефективному включенню жінок у сферу виробництва, науку, в економічне і політичне керування суспільством. Вони перешкоджають не тільки особистому розвитку кожної жінки, але й гальмують демократичні перетворення в країні. Дослідженням гендерних стереотипів займалися західні вчені: Дж. МакКі, А. Шерис, Д. Хартлі, а також українські: Т. В. Виноградова, В. В. Семенов, Н. В. Лавриненко та ін. Останнім часом все частіше учені - психологи, соціологи, управлінці - вивчають гендерні відмінності у зв'язку з політико-соціальними проблемами статі,

специфікою їх виявів за ринкових умов, стосовно можливостей реалізації особистості як фахівця, лідера, політичного діяча тощо.

У своїй роботі я б хотіла більш детально розглянути проблему положення жінок на ринку праці в сучасних умовах. Ця проблема активно вивчалася Хоткіною З. А., Лібановою Е., Яременко О. О., Ржаниціною Л. С., та інш. дослідження яких, мають важливе наукове та практичне значення.

Праця та зайнятість відносяться до ключових галузей життєдіяльності людини. Суспільно-продуктивна праця жінок, їхня професійна діяльність — основа гендерної рівноправності в суспільстві і родині. З іншого боку, успішність реформування економіки України знаходиться в прямій залежності від трудової активності жінок, що уже кілька десятиліть складають більшу половину всієї сукупної робочої сили в українській економіці.

Не дивлячись на дуже високе, майже гранично можливе включення жінок в трудову галузь (4/5 жінок працездатного віку належать до економічно активного населення, тобто працюють або активно зайняті пошуком роботи)[3], їх становище на ринку праці характеризується негативною стабільністю. Проведений аналіз статистичних даних, наукової літератури, публікацій у засобах масової інформації, виступів державних діячів, вчених та інших джерел дає можливість виділити основні проблеми жінок, з якими вони стикаються у цій сфері:

- жіноче безробіття, фемінізація бідності. Перехід до ринкових відносин посилює конкуренцію на ринку праці і жіноча робоча сила, як показала практика, скорочується в першу чергу. В умовах дефіциту робочих місць жінки частіше програють у конкурентній боротьбі, і не тому, що вони гірші працівники, а в силу поширеності стереотипу, що "коли роботи на усіх не вистачає, то в першу чергу необхідно нею забезпечити чоловіків". На 1 грудня 1998 року серед офіційно зареєстрованих безробітних жінки склали 52%. Причому, половина з них має вищу або середню фахову освіту; 40% безробітних жінок знаходяться в розквіті сил — у віці до 30 років (чоловіків цього віку серед безробітних — 35%)[7].

- Зростання диференціації доходів як наслідок структурних диспропорцій в оплаті праці. Протягом останнього періоду нашої

історії заробітна платня жінок складає в середньому близько 65-70 % заробітної плати чоловіків. Ще істотніше гендерні розходження в доходах населення в цілому. Практично у всіх вікових групах рівень доходів чоловіків значно перевищує рівень доходів жінок (у середньому в 1,6 рази)[6].

- Концентрація жінок на менш престижних і низькооплачуваних посадах. Звичайно в Україні однакова винагорода за однакову працю закріплена законодавством, але проблема полягає в іншому: у фемінізації низько сплачуваних робіт. При однаковому рівні освіти жінки, як правило, займають менш престижні і гірше оплачувані посади. Така ситуація спостерігається в усіх без винятку галузях економіки. Жінкам на ринку праці в основному відведений так званий "вторинний" сектор низькооплачуваних посад. Найбільша концентрація жінок спостерігається в галузях, які за характером праці відносяться до сфери обслуговування. Так, у торгівлі працюють 75% жінок, у системі освіти — 74%, у сфері охорони здоров'я — 80%, у громадському харчуванні — 84% [7].

- Незначна роль жінок у процесі прийняття рішень, низький рівень представництва жінок у складі керівництва підприємствами та організаціями. Загальна структура зайнятості жінок має форму піраміди: чим вище соціальний статус посади, тим менше на цих посадах жінок. Суспільна свідомість на превеликий жаль не приймає жінку в ролі керівника, вважаючи її чисто чоловічою. Навіть тоді, коли жінка стає керівником, формальним лідером, вона змушена переборювати бар'єр суспільного неприйняття, їй потрібно щодня підтверджувати свої професійні й особистісні якості. Планка вимог до неї набагато вище, ніж до чоловіка-керівника.

Разом з тим, об'єктивні оцінки фахівців свідчать, що жінки потенційно здатні і самостійні як керівники, в них краще розвита інтуїція, їх інтелектуальні, організаторські якості. Крім того жінки мають значний освітній і загальнокультурний потенціал, що при відповідних сприятливих умовах вони могли б з успіхом використовувати й у сфері керування. Від цього виграли б не тільки жінки (з погляду самореалізації і розкриття своїх творчих

можливостей), але і все суспільство в цілому, одержавши грамотних, ініціативних, раціонально мислячих керівників, здатних вивести нашу країну з економічної кризи.

- Проблеми відсутності правового регламентування домашньої праці жінок. Актуальною проблемою для жіноцтва є їх подвійна зайнятість. Однією з причин того, що жінка стала найбільш уразливим прошарком населення у сфері діяльності є необхідність поєднання сімейних та професійних функцій. Обтяженість жінок домашньою працею та вихованням дітей не дає їм розвивати свої здібності та талант, бути ведучими фахівцями, займати керівні посади. Професійна активність жінок нерідко суперечить їх материнським обов'язкам і навпаки. В Україні, за даними соціологічних опитувань, робочий час загалом рівномірно розподілений між чоловіками й жінками: на діяльність, що приносить грошовий чи натуральний прибуток, на частку чоловіків припадає 49% (при 45% зайнятості), а на частку жінок — 51% загального обсягу (при 55% зайнятості у сфері народного господарства). Окрім того, жінка витрачає на домашню роботу 3 години щодня в будні та 5-6 годин у вихідні дні. Таким чином, жінка в середньому зайнята різними видами робіт майже на 25% часу більше, ніж чоловік[5].

І це ще не є вичерпний список тих проблем з якими доводиться стикатися жінкам на ринку праці. Окрім вище названих проблем існують і інші, а саме: низький рівень знань жінками правових норм у сфері праці та зайнятості; негативний вплив процесу приватизації на становище жінок; недостатня представленість жінок у сфері приватного бізнесу; проблеми праці жінок у неформальному секторі та тіньовій економіці; правові проблеми регламентації прав жінок у певних сферах, зокрема при роботі в правоохоронних органах; проблеми професійної освіти жінок; правові аспекти соціального страхування та соціальної підтримки; сексуальні домагання на робочому місці; проблеми трудової міграції жінок, а також примусової праці жінок, у тому числі за кордоном.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що існуюча модель гендерного становища в суспільстві не відповідає існуючим

суспільним потребам, зокрема в сфері зайнятості, і тому вона має бути замінена новою, яка базуватиметься на партнерстві та рівному розподілі прав та обов'язків між жінками та чоловіками. Не можна сказати, що держава не робить ніяких кроків щодо формування гендерної політики та сприяння запровадженню ідей гендерної рівності та справедливості у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Про протилежне свідчить низка нормативно-правових документів, які пов'язані з розвитком та впровадженням політики щодо жінок та гендерної політики. Створення законодавчої бази забезпечення гендерної рівності у суспільстві є важливим напрямком розвитку держави. Проте, на жаль, юридичне закріплення рівних прав не є гарантією досягнення гендерної рівності на практиці. Той факт, що в Україні жінки та чоловіки мають рівні права, є тільки передумовою для встановлення реальної рівноправності. Надзвичайна складність гендерних проблем потребує комплексного підходу до свого вирішення. Важливим в утвердженні гендерної рівноправності є перш за все необхідність змін у ментальності жінок і чоловіків, зміни чоловічих стандартів, звернених до традицій патріархальності, подолання патріархальних звичаїв у ставленні до визначення традиційних ролей чоловіка й жінки і на індивідуальному, і на громадсько-політичному рівнях. Тому сприяння долаю чим традиційних гендерних стереотипів, творенню нових форм і загальнолюдських стандартів до жінок і чоловіків, гендерної культури нового взірця повинно здійснюватись як на рівні представницьких, виконавчих, судових органів державної влади, так і засобами масової інформації, галузями освіти та виховання. Це потреба перебудови України у контексті світової спільноти, створення нових форм міжнародного спілкування та міжнаціональних відносин, це важливий аспект розвитку людського потенціалу, розвитку демократичного суспільства.

Список літератури

1. Гончарова Н. Гендерные аспекты трудового поведения молодых специалистов на рынке труда // Другое поле. Социальные практики / Под ред. Е. Л. Омельченко, С. А. Перфильева –

Ульяновск: Изд-во Гос. научного учреждения "Средневолжский научный центр", 2000. – С. 256-265.

2. Дайджест теоретических материалов информационного листка "Посиделки" 1996 – 98 гг. – Санкт-Петербург, 1998.

3. Жінки на ринку праці України в період реформування економіки: правовий та соціальний аспекти. – Х., 1999.

4. Кравченко Б. Гендерні аспекти державної служби: Монографія. – К., 2002.

5. Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (Гендерный аспект). – К.: ВИПОЛ, 1999.

6. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: Монографія. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003.

7. Мірошніченко О. Жінки України та ринок праці: збірник матеріалів Національної Тресторонньої конференції "Жінки на ринку праці України" – К., 1998.

8. Хоткина З. А. Гендерная асимметрия в сфере занятости. / Материалы Первой Российской школы по женским и гендерным исследованиям "Валдай – 96" – М.: МЦГИ, 1997.

Бушман И.А.

Сумской государственной университет

Ценностные ориентации личности

В современной философской, социологической, психологической, культурологической мысли существует множество определений культуры. По подсчетам А. Кребера и К. Клакхона только в западной науке их более 180. Однако из многочисленных определений культуры в данной статье используется аксиологическая концепция культуры как имеющую наибольшие эвристические возможности для решения актуальнейшей проблемы современного образования - проблемы

личностных достижений учащихся и их измерения. С позиций аксиологического подхода, культура есть система базовых ценностей общества, находящегося на определенном этапе исторического развития.

Именно как "совокупность осуществляемых в общественно-исторической жизни объективных ценностей" определял культуру русский религиозный философ С.Л. Франк /6;177/. Так определяют культуру современные философы, социологи, культурологи:

Культура - это, прежде всего система ценностей общества, так как:

- в ней концентрируются все результаты духовной деятельности общества;
- она представляет собой наиболее устойчивую, фундаментальную структуру общественного сознания / в отличие от общественного мнения, которое носит менее устойчивый, более лабильный характер/;
- она пронизывает всю культуру общества и культуру его социальных групп;
- она определяет тональность всей культуры, обуславливая избирательный подход как к вновь созданным произведениям духа, так и к ценностям, созданным в прошлой истории народа или ценностям другой, "чужой" культуры /3;170/.

Что же такое ценности, и какова их роль в жизнедеятельности личности?

Ценности - это материальные или идеальные предметы, обладающие значимостью для данного социального субъекта с позиций удовлетворения его потребностей и интересов. В такой обобщенной формулировке можно представить те многочисленные определения ценностей, которые существуют в отечественной науке. Производные же от них ценностные ориентации есть установки личности на ценности материальной и духовной культуры /3;197/.

Основной функцией ценностей и ценностных ориентаций является регулятивная функция, а именно регулирование

поведением личности в определенных социальных условиях. Каким же образом осуществляется эта функция ценностей?

Личность, чтобы чувствовать себя полноправным членом общества, должна оценивать себя, свою деятельность и свое поведение с позиций соответствия их требованиям культуры. Соответствие жизни и деятельности личности, принятым в обществе нормам и правилам создает у нее ощущение собственной социальной полноценности, которая является условием нормального социального самочувствия, и напротив, ощущение несоответствия поведения требованиям общества погружает человека в состояние дискомфорта, может стать причиной тяжелых переживаний личности. Таким образом, человек нуждается в постоянном контроле за степенью своей социальной полноценности. Внешний контроль за степенью социальной полноценности осуществляется благодаря институту общественного мнения, правовым органам и т.д. Внутренний контроль осуществляется самим индивидом с позиций норм и требований общества, усвоенных им в процессе социализации, и выступает как самоконтроль. Самоконтроль является действенным механизмом развития личности, так как предполагает последующую корректировку поведения ее в соответствии с указанными нормами.

Для осуществления самоконтроля за степенью своей социальной полноценности личности необходимо сопоставить себя с определенным, принятым в обществе идеалом, необходим взгляд на себя со стороны, с позиций другого человека. Возможность занять такую позицию дает человеку зеркало. Так, глядя в обычное оптическое зеркало, он оценивает социальную полноценность своей внешности, соответствие ее нормам, регламентирующим внешний вид членов социума. Но, когда социальные нормы распространяются на другие, невидимые аспекты бытия человека - на его поведение, взгляды, уровень знаний - нужны другие, а именно социальные зеркала. В качестве таких зеркал, по мнению Б.Л. Борухова, выступают культурные институты и образования, и в этом смысле "культура в ее многообразных проявлениях

выступает как громадная система социальных зеркал, обслуживающих ту или иную сферу социальной жизни"/1;82/.

Оценка личностью своей социальной полноценности осуществляется благодаря ценностям, которые выступают как "один из присущих личности шаблонов для оценки, для осознанного или неосознанного "измерения" допустимых в конкретных обстоятельствах образцов социального поведения" В.Б. Ольшанский сравнивает ценности со своеобразными маяками, помогающими "заметить в потоке информации то, что наиболее важно / в позитивном или негативном смысле/ для жизнедеятельности человека; это такие ориентиры, придерживаясь которых человек сохраняет свою определенность, внутреннюю последовательность своего поведения" /4;263/.

Ценности выступают критериями оценки, как всей жизни личности, так и отдельных ее поступков и действий; так как они дают основания для выбора альтернативных способов действия, для отбора и оценки этих альтернатив. Эта деятельность оценивания осуществляется личностью не с точки зрения полезности или нужности, а с точки зрения представлений о хорошем и плохом, с точки зрения должного. Ценности являются критериями оценки и окружающей действительности: через систему ценностей как бы фильтруется вся воспринимаемая и перерабатываемая личностью информация. "Призма ценностей" усиливает одну информацию и, наоборот, ослабляет или игнорирует другую. Все явления и события, происходящие в мире, представляются ей в различном свете, согласно той позиции, с которой она смотрит на них. Поэтому ценности определяют как "локаторы нравственного сознания личности", главной функцией которых является создание упорядоченной, стабильной, имеющей для человека значение картины мира.

В ценностях резюмируется весь жизненный опыт личности, этот компонент структуры личности, с позиций ученых, "представляет собой некоторую ось сознания, вокруг которой вращаются помыслы и чувства человека и с точки зрения которой решаются многие жизненные вопросы. Как подчеркивает Э. Фромм, большинство людей колеблются между разными

системами ценностей и потому никогда не развиваются полностью в том или ином направлении; у них нет ни особых добродетелей, ни особых пороков; они похожи на стершуюся монету, так как в них нет самости, нет тождественности себе /7;289/.

Таким образом, ценности - это ядро структуры личности, определяющее ее направленность, высший уровень регуляции социальным поведением личности.

Другой важной функцией ценностей является прогностическая функция, так как на их основе осуществляется выработка жизненной позиции и программ жизнедеятельности, создание образа будущего, перспективы развития личности. Следовательно, ценности регулируют не только настоящее состояние личности, но и будущее ее состояние; они определяют не только принципы ее жизни, но и ее цели, задачи, идеалы. Ценности, выступающие как представления личности о должном, мобилизуют жизненные силы и способности личности на достижение определенной цели.

Приобщение личности к культуре есть, прежде всего, процесс формирования индивидуальной системы ценностей. В процессе овладения культурой индивид становится личностью, так как личность есть человек, совокупность свойств которого позволяет ему жить в обществе в качестве полноправного и полноценного его члена, взаимодействовать с другими людьми и осуществлять деятельность по производству предметов культуры.

Личность многими психологами и философами трактуется как мера социальности в человеке, а так как социальность человека измеряется степенью усвоения ценностей общества, позволяющих ему жить и действовать в качестве его полноправного члена, то личность может быть определена как степень культурности человека. Именно так определяет культурность Е.И.Зейлигер-Рубинштейн: "Воспринятая и усвоенная отдельным человеком сумма культурных ценностей составляет культуру личности, или, лучше сказать, культурность" /2;19/.

Таким образом, культура личности есть система личностных свойств-ценностей /общезначимых принципов, идеалов, определяющих направленность и мотивацию человеческой

деятельности, поведения, поступков/, усвоенных личностью в процессе социализации. Однако индивидуальная система ценностей личности не является простым слепком с системы ценностей, существующих в обществе. Влияние культуры на личность носит противоречивый характер. С одной стороны, оно осуществляется как социализация, то есть приобщение личности к существующим в обществе ценностям, нормам, знаниям. С другой стороны, овладение культурой есть процесс индивидуализации, развитие неповторимых черт, способностей, дарований личности. Индивидуализация личности обеспечивается тем фактом, что освоение личностью всех накопленных обществом ценностей носит избирательный характер, так как выбор ценностей культуры ограничен.

Список литературы

1. Борухов Б.Л. Культура зеркал и зеркала культуры // Человек и мир.- Саратов: Изд-во СИМСХ.- 1992.- с.79-32.
2. Духовное становление человека.- М.: Знание.- 1972.- 250 с.
Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности.- М.: Политиздат.- 1986.- 223 с.
3. Истошин И.Ю. Ценностные ориентации в личностной системе регуляции поведения // Психологические механизмы регуляции социального поведения. - М.: Наука. - 1979.- с.252-267.
4. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека. - М.: Мысль. - 1984.- 252 с.
5. Франк С.Л. Этика нигилизма // Вехи. Из глубины. - М.: Мысль. - 1991.- 320 с.
6. Фромм Э. Психоанализ и этика. - М.: Республика. - 1993.- 415с.

Схильність особистості до атрибуції ворожих намірів іншим як регулятор її поведінкових стратегій у конфлікті.

Конфлікт як соціально-психологічне явище традиційно розглядається у двох аспектах : *по-перше*, як об'єктивно існуюча ситуація протиріччя між цілями, мотивами, потребами учасників, а *по-друге*, як суб'єктивне відображення учасниками цього протиріччя. Як зазначає Н.В.Грішина, останній аспект має особливе значення для вивчення конфліктів, тому що «конфлікт починається з усвідомлення його учасниками несумісності їх інтересів...таким чином, існування конфлікту як соціально-психологічного явища залежить від суб'єктивного відображення події її учасниками» /Грішина Н.В.,2002/.

На думку багатьох дослідників, одним із важливих факторів, що обумовлює визначення особистістю ситуації як конфліктної є індивідуально-психологічні особливості міжособистісного сприймання /Андрєєва Г.М., 1980; Бодальов О.О., 1983; Петровська Л.А., 1975,1977,1997; Джерелієвська М.А., 1995; Klar Y., Bar-Tal D., Kruglanski A., 1988; Deutsch M., 1994/.

Так, наприклад, у працях Петровської Л.А. відзначалось, що неадекватність міжособистісного сприймання може призвести до помилкової оцінки ситуації як конфліктної, хоча об'єктивно конфлікту немає. Внаслідок цього поведінка особистості перебудовується відповідно до умов конфліктної взаємодії і ситуація з уявної стає реальною.

Отже, така особливість міжособистісного сприймання як неадекватність може виступати детермінантою соціально-психологічного конфлікту.

У дисертаційному дослідженні Джерелієвської М.А. було виявлено існування функціонального взаємозв'язку між категоріальними структурами (семантичними простірами) міжособистісного сприймання і кооперативно-конфліктними

установками особистості. На думку автора, цей зв'язок пояснює причини кооперативно-конфліктної поведінки і дозволяє прогнозувати поведінкові стратегії суб'єкта.

Deutsch M. також підкреслює, що головною умовою початку конфлікту є не скільки факт несумісності дій партнерів, скільки "перцепція несумісності", а у роботах Klar Y., Bar-Tal D., Kruglanski A. конфлікт взагалі визначається як когнітивна схема ситуації, при цьому, на думку дослідників, визначення особистістю ситуації як конфліктної обумовлює пошук доказів, які підтримають цю схему.

Ці теоретичні положення дозволяють припустити існування зв'язку між специфікою атрибутивних процесів міжособистісного сприймання особистості та її оцінюванням конфліктної ситуації, а також, можливо, вибором певних поведінкових стратегій у конфлікті внаслідок цієї оцінки.

Однією з таких специфічних характеристик міжособистісного сприймання є схильність особистості до атрибуції ворожих намірів іншим людям у невизначених, або недостатньо для особистості визначених ситуаціях, яка вивчалась у ряді зарубіжних досліджень /Dodge K., Pettit G., McClaskey C., 1986; Dodge K., Prist J., Vachorowski J., Newman J., 1990/.

Так, Dodge K., Pettit G., McClaskey C. була досліджена можливість впливу індивідуальних відмінностей у показниках атрибуції ворожих намірів (АВН) на виникнення або силу реактивної агресії – агресії у відповідь на провокацію. Як з'ясувалось, піддослідні з високим рівнем реактивної агресії значно частіше сприймали невизначені наміри інших як ворожі, провокативні. У ході подальших розробок цієї проблеми у 1990 р. Dodge K., Prist J., Vachorowski J., Newman J. провели серію досліджень рівня АВН хлопчиків-підлітків, які відбували покарання у тюрмі для неповнолітніх за різноманітні злочини, пов'язані з насильством. Отримані результати підтвердили зв'язок схильності особистості до АВН з реактивною агресією, а також прямий зв'язок з розладом поведінки за типом низької соціалізації. Крім того, виявилось, що чим вища у піддослідних схильність до

АВН, тим більше насильницьких злочинів проти інших вони скоїли.

Сходної думки дотримується Реан А.А., у праці якого йдеться про соціально-перцептивний компонент агресивності, як «готовність сприймати та інтерпретувати поведінку іншого як ворожу». Автор описує потенційно агресивне сприймання і потенційно агресивну інтерпретацію як притаманну деяким людям стійку особливість світосприймання і світорозуміння / Реан А.А., 1996/.

На жаль, окремих публікацій, присвячених цій проблемі у вітчизняній психології недостатньо для її всебічного аналізу. Разом з цим вивчення схильності особистості до атрибуції ворожих намірів іншим, на нашу думку, має важливе прикладне значення, оскільки, *по-перше*, дозволяє виявити роль атрибутивних процесів у визначенні особистістю ситуації, а *по-друге*, розкриває можливості професійного прогнозу поведінки особистості шляхом аналізу її атрибутивних процесів, наприклад, у конфліктних ситуаціях в умовах професійної діяльності.

Метою проведеного дослідження було вивчення зв'язків між схильністю особистості до атрибуції ворожих намірів іншим та вибором певних поведінкових стратегій у конфлікті.

Основною гіпотезою було припущення про те, що високі особистісні показники атрибуції ворожих намірів іншим людям у конфлікті можуть обумовлювати вибір особистістю неконструктивних поведінкових стратегій у конфлікті внаслідок неадекватного оцінювання ситуації та/або застосування особистістю захисних психологічних механізмів від уявної загрози. Досліджувана група складалася з жінок і чоловіків 19-46 років загальною кількістю 59 осіб (жінок - 29, чоловіків - 30 осіб), за фахом - представників суб'єкт-суб'єктних професій

Процедура дослідження містила кілька етапів.

На першому етапі вивчалась схильність опитуваних до атрибуції ворожих намірів іншим людям у конфлікті. Для вирішення цієї задачі було використано методику дослідження семантичного поля поняття «конфлікт» і методику діагностики показників і форм агресії А.Басса-А.Даркі.

Дослідження семантичного поля поняття “конфлікт” проводилося за власною методикою, розробленою на основі переліку слів-синонімів поняття “конфлікт” запропонованих А.І. Тацьовою і І.Ф.Водяніковою у 1980 р. для вивчення між особистісного сприймання у конфліктній ситуації у малих групах .

Процедура дослідження: піддослідний отримує перелік синонімів поняття “конфлікт”, які він повинен розташувати у центрованих колах-мішені: синоніми, максимально наближені до поняття «конфлікт» за змістом, розташовуються у центрі (першому колі), або близько до нього, а ті, що, на думку піддослідного не відповідають цьому поняттю, виносяться на периферію «мішені».

При обробці даних вимірювалась “фізична” відстань від кожного синоніма до поняття “конфлікт”, при цьому розташування у певному колі відповідало емоційній значущості кожного синоніму для окремого піддослідного і оцінювалось таким чином: у 1 колі - 10 балів, у 2 колі – 9 балів, у 3 колі – 8 балів..., у 10 колі – 1 бал. При цьому ядро (перші три-чотири кола) містять слова, які мають найбільшу емоційну насиченість, і, відповідно, на думку опитуваних, найбільш повно відображають смисл поняття “конфлікт”. На основі індивідуальних протоколів складався протокол семантичного поля поняття “конфлікт” для досліджуваної групи в цілому. Крім цього, визначалась загальна кількість балів за шкалами “фізична агресія” та “вербальна агресія”. Ці шкали були утворені внаслідок семантичного аналізу усього переліка синонімів і виділення трьох умовних груп слів. До першої групи (шкали фізичної агресії) увійшли слова, смислове навантаження яких пов’язано з різноманітними проявами фізичної агресії, до другої (шкали вербальної агресії) увійшли слова, смислове навантаження яких пов’язано з вербальними проявами агресії, третю групу склали фонові слова з низькою емоційною виразністю.

На другому етапі результати аналізу семантичного поля поняття “конфлікт”, отримані за даною методикою і показники форм агресії за методикою А.Басса-А.Даркі аналізувались за допомогою методів лінійного кореляційного аналізу з метою визначення зв’язку схильності особистості до атрибуції ворожих

намірів іншим у конфлікті з певними формами особистісної агресивності. Отримані попередні результати свідчать про існування статистично достовірного зв'язку між високими показниками емоційної значущості для піддослідного слів шкал фізичної і вербальної агресії при визначенні поняття "конфлікт" та високими показниками образи та почуття провини. Зв'язку схильності особистості до атрибуції ворожих намірів іншим у конфлікті з певними формами особистісної агресії за методикою А.Басса-А.Даркі у проведеному пілотажному дослідженні не виявлено.

На третьому етапі відбувалось визначення переважних поведінкових стратегій опитуваних у конфлікті за допомогою методики К.Томаса, яка визначає наступні стилі поведінки: пристосування, уникнення, співробітництво, компроміс, суперництво. Виявлення кореляційних зв'язків між показниками атрибуції ворожих намірів іншим у конфлікті, показниками різних форм агресії і поведінковими стратегіями особистості у конфлікті дозволило сформулювати попередні висновки:

- Поведінкова стратегія «пристосування» пов'язана з високими показниками схильності до атрибуції ворожих намірів іншим у конфлікті (у вигляді фізичної та вербальної агресії), а також з високими показниками образи та почуття провини. Обраний опитуваними стиль поведінки передбачає повну відмову від власних інтересів, цілей у конфліктній ситуації, а його поєднання з почуттям провини і образою свідчить, на нашу думку, про захисну спрямованість цієї стратегії.

- Поведінкова стратегія «уникнення» супроводжується середнім рівнем схильності до атрибуції ворожих намірів іншим у конфлікті і середнім рівнем показників всіх форм агресії за методикою А.Басса-А.Даркі. Отримані дані узгоджуються з такою характеристикою цієї стратегії як відсутність прагнення до вирішення проблеми і відсутність прагнення до кооперації з партнером.

- Поведінкова стратегія «компроміс» супроводжується середнім рівнем схильності до атрибуції ворожих намірів іншим у конфлікті, а також високим рівнем фізичної агресії, негативізму,

вербальної агресії. Отже, опитувані помірно приписують іншим агресивні наміри, хоча мають певний негативний досвід спілкування і здатні до агресивних дій. З урахуванням того факту, що компроміс як поведінкова стратегія у конфлікті передбачає від опитуваних уміння виявляти певну активність і разом з цим частково поступатися власними цілями, можливо припустити, що у даному випадку агресія не є самоціллю, а використовується в якості «інструменту» для здійснення бажань, тобто йдеться не про ворожу агресію, а про інструментальну. Підкреслимо, що це припущення потребує перевірки.

- Поведінкова стратегія «співробітництво» супроводжується середнім рівнем схильності до атрибуції ворожих намірів іншим у конфлікті, а також високим рівнем негативізму, вербальної агресії, почуття провини. Як і в попередньому випадку, опитувані помірно приписують іншим агресивні наміри, мають певний негативний досвід спілкування. Схильність до агресивних вербальних дій, на нашу думку, може носити інструментальний характер і бути спрямованою на пошук альтернативного рішення конфліктної ситуації.

- Поведінкова стратегія «суперництво» супроводжується середнім рівнем схильності до атрибуції ворожих намірів іншим у конфлікті, а також високим рівнем фізичної агресії, прихованої агресії, негативізму, вербальної агресії. Взагалі, суперництво - це стратегія, спрямована на досягнення особистістю власної мети без урахування потреб іншої людини. Характерним показником такої спрямованості є схильність опитуваних до основних форм агресії, а також до прихованої агресії.

Таким чином, отримані результати в цілому підтверджують гіпотезу про зв'язок показників атрибуції ворожих намірів іншим людям у конфлікті та окремих поведінкових стратегій, а виявлені особливості визначають напрямки наступних досліджень цієї проблеми.

ВПЛИВ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН НА ФОРМУВАННЯ НОВИХ СТЕРЕОТИПІВ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Традиційно вважається, що масова свідомість — найбільш нерцйна сфера життєдіяльності соціуму. Проте, періоди різких, революційних перетворень, як правило, супроводжуються суттєвими змінами в масовій свідомості, заміщенням одних ціннісних домінант іншими. Крім того, сьогодні вже не викликає сумнівів, що радикальні зміни в економіці, політиці, системі державного управління мають потребу в ціннісному обґрунтуванні, а також, що така система цінностей формує основу світогляду людей і може виступати і як чинник, котрий прискорює розвиток, і як бар'єр на шляху такого розвитку. Інституціональні перетворення стають дійсно незворотними тільки тоді, коли вони сприйняті суспільством і закріплені в системі цінностей, на які це суспільство орієнтується. Тому певні зміни усвітогляді населення є індикатором реальності суспільної трансформації в цілому.

Аналіз таких змін дозволяє глибше зрозуміти особливості адаптації особистості за умов перетворень, що відбуваються в суспільстві. За минуле десятиліття в нашому суспільстві відбулися складні процеси, які свідчать про необхідність переосмислення культурних цінностей попередніх поколінь. Найважливішими факторами трансформації суспільної свідомості стали економічна і політична нестабільність, різке соціальне розшарування, порушення наступності в передачі соціокультурного досвіду, загальна криза в суспільстві. Сьогодні можна зазначити, що адаптація масової свідомості до нових реалій ще далеко не завершена, тому частіше констатують її перехідний і нестійкий характер. Сучасними дослідниками (більшою або меншою мірою

досить обґрунтовано) висловлюються суперечливі судження про осоловості трансформації масової свідомості. Можна сказати, що наша свідомість переходить зараз від інфантильного типу до форми дорослого типу індивідуальної свідомості.

На створення нового стилю життя, нового образу мислення витрачається багато енергії, котра породжує у визначеній мірі хаос щодо адаптації особистості. У хаотичних змінах суспільства, що трансформується, вкладено такий потенціал різних компонентів і виявів, що стає можливим незвичайне їхнє поєднання. Криза розхитує стереотипи соціальної свідомості, а на підґрунті ослаблених старих норм створюється новий порядок, який, можна констатувати, вибудовується з хаосу.

Виниклі в ході посткомуністичної трансформації нові економічні реалії (поява приватної й іншої форм недержавної власності, воля підприємництва, широкі можливості самореалізації в бізнесі), безсумнівно, створюють нові мотивації поведінки населення в економічній сфері. Однак, для більшої частини найманих робітників визначальними є інші чинники. Серед них, поряд з типовими для багатьох країн, що розвиваються, проблемами, такими як безробіття, низький рівень оплати праці, падіння реальних доходів, присутні й такі специфічні, як багатомісячні затримки заробітної плати, високий рівень залежності від адміністрації та роботодавців при низькій активності профспілок. Особливості психологічних наслідків соціальних змін можна розглядати як специфічні саме в аспекті врахування чинників діяльнісного опосередкування соціалізації особистості. Соціальна революція призвела до відсікання багатьох видів діяльності (часто просто в силу усунення відповідних організаційних структур), до неузгодженості минулих і активно прийнятих суспільною свідомістю нових цільових і ціннісних структур, до невідповідності розширення діапазону нових можливостей пошуку свого Я і соціальної безпорадності людини, для якого держава перестала бути гарантом її життєзабезпечення. Для багатьох така суперечливість обернулася особистісною катастрофою, оскільки об'єктивно люди опинилися як би на різних рівнях можливостей «діяльного» характеру соціальної адаптації. Усвідомлення своєї

соціальної незахищеності для однієї людини є можливість діяльного входження в нові соціальні та міжособистісні зв'язки, для іншої — тільки шлях переосмислення й переживання. Хтось активно намагається знайти своє Я в нових видах діяльності, але, з одного боку, не знаходить такі діяльності, а, з іншого, виявляється, що вони вимагають від людини зовсім інших якостей, чим ті, котрими вона володіє. Хтось успішно входить у нові системи професійної діяльності та нові системи соціальних взаємин, але вияв соціальної компетентності не завжди відповідає особистісному зростанню. Часто сьогодні спостерігається й загальна незадоволеність, утрата сенсу життя, спроби обґрунтувати і відстоювати саме далекі особистості цінності і способи поведінки. Вітчизняні психологи повинні враховувати сучасні соціально-психологічні зміни в повсякденному житті людини, які є фоном вирішення нею своїх життєвих проблем. Якщо раніше умовою успішності на шляху зростання соціальної компетентності були чітко визначені зовнішні орієнтири (зокрема, «адаптація» до влади), то тепер сама влада перестала бути досить інституалізованою. За таких умов виникає проблема невизначеності самого суспільства щодо формування зовнішніх орієнтирів, що призводить до неможливості «успішного пристосовування» людини. Таким чином, соціальна адаптація за умов трансформаційних процесів у суспільстві утруднюється загальною суспільною невизначеністю. Взагалі, утруднення формування ціннісних орієнтацій, які б сприяли адекватному входженню людини в нову систему соціально-економічних відносин, спричинені, з одного боку, суспільними умовами становлення і розвитку особистості. З іншого боку можна зазначити послаблення референтної функції сучасної сім'ї в аспекті формування довгострокових особистісних установок. Ослаблення нормативної основи суспільства, безсумнівно є характерним для суспільства, що змінюється. Отже, однією з причин є криза ідентифікації, коли людина не може упевнено віднести себе до визначеної соціальної спільності. Така слабкість нормативної основи перешкоджає процесам трансформації. Але, з іншого боку, забезпечує перехід у такий нормативний стан, що характеризується

модифікацією норм, на основі нових моделей раціональності, які постійно змінюються. Норми різноманітні в різних ситуаціях, у різних співтовариствах і при реалізації різноманітних практик. Тобто йдеться про характерний для суспільства, що трансформується, нормативний плюралізм. Таким чином, трансформаційна криза щодо адаптації особистості у суспільстві закладає основи якісно нового нормативного стану її поведінки, а це дозволяє їй вийти на новий рівень розвитку.

Лазарева Алла Олексіївна.
Одеський Національний
Морський університет
м. Одеса

Соціальна свідомість в умовах зміни суспільних пріоритетів. Стереотипи національного менталітету – основа трансформації соціальної поведінки.

Сучасні умови функціонування соціальних систем підпорядковані певним законам, які формуються на основі свідомої поведінки людей в окремих групах: професійних, релігійних, територіальних та інших. Представники цих груп є носіями національних рис, що мають властивість проявлятися в менталітеті. Закріплені в свідомості ментальні риси нації, які впливають на визначення мотивів, цінностей та норм поведінки її представників визначаються суспільними умовами. Важливою детермінантою, що впливає на збалансування мотивації та ментальності, яка виступає ланкою, що пов'язує підсвідомі стереотипи з реальною дійсністю є взаємодія між індивідами в економічній сфері. Вона раціоналізує свідомість індивідів та особистостей, що є носіями соціальних характеристик, які детермінуються в національній поведінці.

Отже, економічні фактори, які стають визначальною мотивацією більшості соціальних дій особистості в національних групах, потребують дослідження і аналізу механізмів взаємодії між

ними та менталітетом нації. Вивченню цієї проблематики присвячені роботи Юрія М. Н. "Етногенез української нації", Швецової Н.М. "Західна та українська ментальність", Рябчука М.Н. "Від Малоросії до України". Названі автори акцентують увагу на загальних рисах української ментальності та їх ідентифікації в сучасних умовах, однак, в своїй роботі автор хоче дослідити вплив економічних факторів на формування менталітету, а також механізми трансформації стереотипів як одного з складових менталітету.

Національний менталітет – є формою свідомої ідентифікації особистості з соціальною реальністю на основі окремих образів, міфів та національних символів, що знаходять своє виявлення в процесі адаптації в суспільному середовищі. (авт.). Виходячи з наведеного визначення можна стверджувати, що менталітет крізь сукупність категорій формує стереотипність соціальної поведінки. Звісно, кожна соціальна група є носієм різних стереотипних ознак, через які вона сприймає себе та інші групи. Всі ознаки, що привнесені соціальними групами в національний менталітет, створюють стереотипи як нації так і суспільства взагалі. Хоча стереотипи складають культурну призму свідомої поведінки особистості, вони створені під впливом об'єктивних умов, в тому числі й економічних.

Національний менталітет, складовими елементами якого є стереотипи, представлені в двох іпостасях: міфологічній та ідеологічній [2; 98]. Схильність до створення стереотипів притаманна всім спільнотам, бо є частиною інстинкту самозбереження. З одного боку, наявність цього інстинкту дає змогу живим організмам і їх спільнотам захищати себе, зберігати власну ідентичність, підтримувати багатоманітність життєвих форм, а з іншого – може використовуватись у різноманітних ідеологічних маніпуляціях. На підсвідомому рівні спільноти ніколи не зможуть позбутися стереотипів, бо це суперечить самому існуванню групи. Вони ніколи не бувають точними, хоча б тому, що "реальний образ народу" – це теж певна абстракція, але він також не буває і абсолютно хибним, хоча б тому, що справляє

зворотній вплив на поведінку, на “реальний образ народу” котрий свідомо застосовується до свого уявного стереотипу.

Як правило, авто стереотип кожного народу у поміркованих дозах поєднує позитивні і негативні риси. У сформованій нації позитивні риси ніколи не абсолютизуються і не доводяться до беззастережної самозакоханості, але й негативні – ніколи не поширюються на “смертні гріхи”, обмежуючись лише дрібними і загалом вибачливими грішками, стереотипи закономірно гармонізуються, негативні риси пом'якшуються, загалом гармонійно поєднуються з позитивними. І, навпаки, якщо нація не сформована остаточно, задля її консолідації стереотипи “чужака” екстремізуються, негативні риси загострюються, шаржуються, а позитивні, якщо й, визнаються, то все рівно набувають негативного відтінку.

В демократичному суспільстві всі стереотипи не складають великої небезпеки, тому що в такому суспільстві вільне циркулювання інформації, домінування ліберально – демократичних цінностей, правова свідомість і пріоритет прав людини, відповідна освіта, наукові знання, мінімалізують негативний вплив стереотипів на ідеологію і політику, маргіналізують їх у суспільній свідомості, обмежують їх функціонування навіть на рівні побуту.

Україна, як і кожна країна, що зазнала жорстокого впливу з боку інших держав, сформувала негативний стереотип відносно самої себе. Фактично відбулася своєрідна інверсія стереотипів: колонізований етнос сприймав і засвоював як свою власну, чужу систему стереотипів. Уявлення колонізаторів про колонізованих як про людей нижчого сорту поступово стає їх власним уявленням про себе, тому вони мають з такої ситуації лише один вихід – асиміляцію та інтеграцію нав'язаних стереотипів. Цей етнос робить їх своїми. Засвоюючи систему цінностей колонізаторів, колонізоване суспільство, вступає в дедалі гострий конфлікт з самим собою.

В сучасній Україні існують два діаметрально протилежні стереотипи: негативний і позитивний [2; 111]. Перший стереотип – це визнання значною частиною українського населення своєї

сторинності і підлеглості. Відповідно до цього стереотипу, український народ трактується як “побічний продукт історичного розвитку”, таке собі “історичне непорозуміння”, тимчасом, як росіяни є коли не одним, то принаймні головним спадкоємцем Київської Русі, народом зі спеціальною історичною місією - об'єднати всіх слов'ян. Українці ж автоматично зараховуються до народів неісторичних та трактуються як гілка єдиного руського дерева. Другий стереотип починає формуватися ще за часів Костомарова та Шевченка. Виходячи з цього стереотипу - історичний шлях українського народу розглядається як шлях страждань, тому вважається, що страждань вже досить. А отже, українці мають бути винагородженні за страждання. Крім того, історія існування українського етносу поширюється не тільки на племена слов'ян та Київську Русь, але й на племена киммерійців та сарматів. Існування обох стереотипів і акцентуація уваги на діаметрально протилежних рисах призведе до перебільшення окремих рис в мотивації поведінки представників нації. Концентрація уваги на позитивному або негативному стереотипах призведе з одного боку до ідеалізації реальності, а наслідком цього буде розчарування в національних цінностях - з одного боку, а з іншого це ще більше додасть ваги негативному стереотипові, а тому посилить поглиблення комплексу меншовартості в менталітеті особистості.

Одним зі шляхів виходу з такої ситуації є формування надійної економічної основи існування нації. Національна економіка могла б раціоналізувати діяльність національних груп, а отже, через систему різних символів та ознак, що реалізуються в діяльності змінилися б стереотипи. Так існування принципів вільного ринку в різних сферах - це не є явищем сьогодення, в окремих виявах вони з'являлися в різні періоди, однак, серед малих груп і на досить короткий час, потім держава знову втручалась в економічну діяльність і ліквідувала приватну ініціативу, тому така риса українського менталітету, як індивідуалізм [3; 14], що повинна проявлятися в суспільній діяльності по принципу: “Добре одному - добре всім”, але зараз воно функціонує по-іншому -

“благополуччя кожного залежить від нього самого і інших не стосується”.

Економічні показники, такі як: ринок зайнятості, вибір професії, престиж освіти, цінність освіти як показник якості отриманих знань, рівень заробітної платні, сподівання на отримання престижної професії – всі вони стають основою, що визначають стереотипи поведінки нації. Якщо економічний стан суспільства та ментальні уявлення про стабілізацію економіки співпадають, то стереотипи позитивні – люди визначають власну поведінку позитивно, тобто не відносяться до ринку зайнятості скептично, вибір професії визначається крізь внутрішню зацікавленість, а не тому, що іншого виходу не було, престиж освіти представлений в рамках відповідності очікуванням та сподіванням, що реалізуються при суспільній взаємодії, а змінити ступінь впливу негативного стереотипу на поведінку особистості буде можливо тоді, коли всі ці показники будуть співпадати, а доти, негативний стереотип оцінки власної діяльності та розчарування у відсутності реалізації сподівань буде й далі поглиблювати скепсис в оцінці власної діяльності та закріплювати вплив негативного стереотипу.

Наслідком відсутності трансформації суспільної поведінки представників нації призведе то того, що внутрішні стереотипи національного менталітету залишаться на етнічному рівні свідомості, а це означає, що процес націєтворення призупиниться, тому Україна повернеться на шлях інтеграції з іншими державами.

Список літератури:

1. Рябчук М. Від Малоросії до України (парадокси запізненого націєтворення)., К.: “Критика”., 2002. - 303 с.
2. Чукут С.А. Генеза духовної культури (управлінський вимір)., К.:, УАДУ., 1999. - 232 с.
3. Швецова А.В. Національний характер як феномен культури., С.:, “Таврія”. – 264.

Роль гендерно - нормативних уявлень в теорії та практиці психосоціальної роботи з населенням.

Загальногуманітарна думка кінця ХХ століття відбила новий погляд на проблеми взаємин статей. Основні філософські питання — проблема сутності людини, зміст і призначення, простір і час людського буття — одержали гендерний вимір. Усвідомлення цього положення і знайшло відображення в гендерних дослідженнях, які широко розгортаються в усьому світі.

З 90 - х рр. гендерні дослідження стають доволі розповсюдженими в Україні. Перспектива гендерного підходу як нової наукової парадигми в теорії та практиці вітчизняної соціальної роботи стає все більш очевидною.

З одного боку, практика соціального обслуговування ґрунтується на принципах прав людини і соціальному законодавстві, яке визнає права громадян на допомогу та підтримку безвідносно до статі. Однак, з іншого боку, переживання клієнтом важкої життєвої ситуації завжди є гендерно забарвленим. Одні й ті самі проблеми неоднаково сприймаються дівчатами і хлопчиками, жінками та чоловіками виходячи з гендерної специфіки системи соціальної стратифікації, а також особливостей гендерних ролей, ідеалів, стереотипів та соціальних очікувань, що існують в кожному суспільстві. В сучасних наукових дослідженнях зазначається, що статеві приналежності є важливим фактором сприйняття, який впливає на побудову образу сприйняття життєвого шляху в цілому та його окремих фаз. До таких вимірів відносяться і стереотипи сприйняття осіб протилежної статі, комплекс уявлень про відмінності між чоловіками та жінками в прибутках та добробуті, за владними позиціями (ієрархія відношень в сфері політичного та економічного впливу), в тому числі розподіл влади в сім'ї.

Потреба в соціальній допомозі і прийняття її також залежить від статі того, кому вона надається, і пов'язана з розбіжностями в чоловічому і жіночому способах існування. Отже, враховуючи результати досліджень в області гендерної та статевої соціалізації можна казати про те, що особливості чоловічої і жіночої статевої ідентифікації специфічно відбиваються на становищі людини в суспільстві, її особистій і професійній долі, а також, як припускають, специфічно виявляються у характері виникаючих проблем і в способах їх вирішення. [4, 176]

З цим пов'язане і інше спостереження: з якими б соціальними проблемами ні взаємодіяли соціальні працівники – зuboжінням, наркоманією, питаннями охорони дитинства, безробіттям, житловими або молодіжними проблемами, проблемами престарілих, матерів-одиначок, багатодітних сімей, сімейним насиллям тощо, – так чи інакше вони стикаються з патріархатними соціальними відносинами, дискримінаційними практиками, де фактор статі грає вельми суттєву роль, посилюючи прояви соціальної несправедливості.

Соціальні служби та соціономи, дома-інтернати та освітні заклади часом відновлюють ту саму структуру соціальних відносин, на якій базується існуюча в нашому суспільстві нерівність, в тому числі за ознаками соціального класу, статі, інвалідності та віку. Як відомо, спрямованість вчинків людини зумовлюють крім неї особисто соціально-психологічні явища: громадська і групова думка, настрої, смаки, захоплення, люди тощо. Виникаючи як продукт спілкування, вони стають відносно самостійними і для людей є орієнтиром, зразком для наслідування, формою контролю тощо. Так з'являється своєрідний складний механізм соціальної саморегуляції. Соціологічні дослідження засвідчують, що у 55-60% випадків люди діяли не так, як хотіли б, а як узвичаєно в їхній групі, колективі чи організації, згідно соціальним очікуванням.

Отже, іноді соціальна адаптація обмежує особистість, різні соціальні інститути можуть примусити людину піти на компроміс з його власними цілями та установками, посилюючи виникаючий внутрішньоособистісний дискомфорт, хоча ззовні соціальний

конфлікт може здатись вирішеним. Конфлікт виникає в результаті дискримінаційних практик як наслідок невідповідності потреб особистості вимогам соціального середовища, що обмежують її.

Звичайно, наявність конфлікту багато в чому залежить від типу свідомості. Прогресивні соціокультурні зрушення, що відбуваються в нашому суспільстві викликають неоднозначні зміни у свідомості людей, у їхньому відношенні до цінностей, традицій, норм. Відбувається переосмислення впливу традиційних стереотипів маскулінності і фемінінності на повноцінний розвиток особистості, її самореалізацію і самовдосконалення. Як результат, маємо певні зрушення у відношенні до ідеалів мужності і жіночності: традиційні риси переплітаються з новим розумінням ролі жінки і чоловіка в сучасному суспільстві; ідеали, значно повніше, ніж раніше враховують різноманітність індивідуальних варіацій; ідеали відбивають не тільки чоловічу, але й жіночу точку зору.

Наслідки гендерних змін, при усій своїй прогресивності, мають не простий характер. Потреба в нових відносинах між статями випереджає здатність до встановлення, підтримання і розвитку цих відносин, які до того ж постійно корегуються життєвою практикою. Це не може не впливати на психіку – свідомість – поведінку чоловіка і жінки.

Існуючі гендерні установки соціальних працівників та їх клієнтів є результатом певної гендерної соціалізації та гендерної ідентичності. Та це не означає повної залежності індивіда від зовнішніх умов, в тому числі патріархатної культури. Механізм педагогічного регулювання духовно-морального стану й поведінки особи чи соціальної групи уможливорює цілеспрямований вплив на свідомість людини з метою формування у неї усталених поглядів, переконань, моральних принципів і норм, вміння правильно діяти в конкретних соціальних умовах та обставинах. Свідомість людини – найвищий регулятор її поведінки, адже будь-який імпульс до дії виникає спочатку під впливом внутрішнього стану особи чи зовнішніх факторів, але завжди співвідноситься з її поглядами, ідеалами, принципами, нормами, установками і відповідно ними санкціонується (підтримується) чи заперечується (гальмується). І в

цьому велика роль належить гендерно-нормативним уявленням, що ними керується соціальний працівник.

Соціальний працівник допомагаючи, виконуючи роботу психолога – чи консультанта психотерапевта, працює насамперед всього з собою, його особистість є тим єдиним «інструментом», яким він може користуватися. Оскільки особистість консультанта є його знаряддям праці, її повнота і цілісність здобувають важливе значення для ефективності допомоги. У цьому плані ідентифікація, що допомагає у визначенні статі і виразності у структурі його протилежної особистості, чоловічої чи жіночої складової, визначають особливості і характер його соціальної роботи. [4, 175-176]

Одна з проблем, з якою зустрічається соціальний працівник на основі цієї моделі практики, - вирішення конфліктів, природа і сутність яких може бути різною. Наприклад, конфлікт між Я, яке уявляє клієнт сам по собі, і уявленнями, які, на його думку, виникають про нього у інших (це часто відбувається в період зміни соціального статусу клієнта, втрати роботи, вікових змін тощо). Те, яким чином людина виходить з конфлікту або передбачає шляхи виходу з нього, має суспільну значимість, оскільки мова йде про реабілітацію адаптивних механізмів особистості, що мають певне відношення до змін і інших людей.

Ми виходимо з того, що гендерно – нормативні уявлення формують конфлікт та стрес, специфічний для кожної статі. Отже необхідною складою практики соціальної роботи стає аналіз особливості соціалізації чоловіків і жінок та визначення їх впливу на характер психічних проблем статі. Мова йде про аналіз механізмів формування тих соціальних уявлень, що накладають обмеження на самореалізацію особистості чоловіків і жінок і в кінцевому рахунку спричиняють появі соціально – психологічних проблем.

Методи роботи повинні включати в себе задачу та умови формування свідомості, вільної від гендерних стереотипів

При цьому передбачається використання сучасних теорій гендерної психології статі зі спиранням на положення сучасного гуманістичного напрямку теорії соціальної роботи та соціально –

когнітивну теорію саморегуляції, що дозволяє показати процес взаємодії людини і соціального середовища, в ході якого відбувається розвиток особистості, засвоєння соціальних норм, стереотипів, ролей і ідеалів.

Актуальність гендерного підходу полягає в тому, що він пропонує новий спосіб пізнання дійсності, у якому відсутня ієрархія «чоловічого» і «жіночого». Формування гендерного підходу по суті є набагато більшим, ніж проста поява нової теорії. Це – принципово нова теорія, прийняття якої іноді визначає зміну ціннісних орієнтацій людини і перегляд багатьох звичних уявлень.

Існує спеціальна модель соціальної роботи, яка має назву феміністської. Це гуманістичний та критичний напрям в соціальній роботі, що ставить за мету активізацію ресурсів клієнта, щоб людина могла самостійно відповідати за власне життя, вносить цінності егалітаризма в відносини між працівниками соціальних служб та їх клієнтами, виступаючи альтернативою патерналістським відносинам між клієнтом та спеціалістом, а також психоаналітичній соціальній роботі, націлена на активну зміну відносин, процесів та інститутів соціального, в тому числі гендерного нерівноправ'я.

Головними детермінантами, а може бути, просто індикаторами гендерних характеристик самопочуття та поведінки чоловіків і жінок слугують соціальні очікування, ролі і конвенціональні вимоги статевої адекватності поведінки. Прийняття позиції, що стать не є першопричиною психологічних характеристик поведінки і гендерних ролей, дозволяє по – новому реконструювати Я – образ і життєві сценарії, нав'язані системою гендерно – рольових уявлень, дає можливість переоцінити свої можливості і домагання, визначити перспективи життєтворчості, активізувати особисті ресурси для вибору суб'єктивних стратегій самореалізації.

Наведені положення можуть слугувати теоретичним підґрунтям для аналізу особливостей диференційного підходу в психосоціальній роботі.

Наша модель подолання конфлікту (який розглядається як наслідок невідповідності потреб особистості вимогам соціального

середовища, що обмежують її), передбачає формування нового механізму соціальної роботи, що виходить з нового типу особистісної та соціальної свідомості вільної від гендерних стереотипів.

В сучасних гендерних дослідженнях підкреслюється, що тверде закріплення статево – рольових моделей поведінки приводить до обмеження у самореалізації чоловіків у сімейній сфері, а жінок – в професійній. [3, 164]

Так, відчуження чоловіків від сімейно – побутових проблем, піклування про дітей, їхнього виховання і розвитку істотно обідняють чоловіків в плані загально особистісного розвитку. Уявлення, що закріпилося на рівні суспільної свідомості, що функція освоєння соціального простору за межами будинку належить чоловікам, а доля жінок – освоєння внутрісімейного простору, на психологічному рівні призвело до того, що в чоловіків сформувався інфантилізм у плані рішення сімейно – побутових проблем і виховання дітей, а жінок – безроздільна відповідальність за усе, що відбувається в родині (за якість подружніх відносин, за результати в розвитку і вихованні дітей за фізичне й емоційне самопочуття всіх членів родини). Саме почуття провини, яке відчуває працююча заміжня жінка по відношенню до своїх дітей та чоловіка є найбільш яскравим та деструктивним показником рольового конфлікту. Провина породжується із моделі сприйняття жінкою своїх ролей. [3, 166]

Виділяють три типи підпорядкування людей гендерним нормам: поступливість – це такий тип підпорядкування соціальним нормам, коли людина не приймає їх, але приводить свою поведінку у відповідність з ними, щоб уникнути покарання й одержати соціальне схвалення. Схвалення, чи інтерналізація, - це тип підпорядкування, коли людина цілком згідна з гендерними нормами. Ідентифікація – це повторення дій рольової моделі (чоловіка, жінки, батька, матері).

Сучасні соціалогічні та психологічні теорії дозволяють зробити висновок, що факторами, які створюють стресову ситуацію в житті жінки, яка вимагає психосоціальної допомоги є: незадоволеність роллю хранительки домашнього вогнища; фактор

непокоєння і переживання, пов'язаний з дітьми; нерівноправний розподіл ролей в сім'ї; " синдром спустілого гнізда"; рольовий конфлікт працюючої жінки; жіноче безробіття, як стрес; відношення чоловіка до професійної кар'єри жінки; дискримінація в оплаті праці; напруження і стрес професійної адаптації, а також феномен "скляного даха" (термін для позначення штучно створених бар'єрів, заснованих на забобонах, що не дозволяють кваліфікованим працівникам, і в першу чергу жінкам, просуватись по службі і займати керівні посади у своїх організаціях). Особливим регулятором жіночої моделі поведінки виступає фемінність (характерні форми поведінки, що їх очікують від особи жіночої статі у будь – якій культурі).

Один з важливих аспектів нового підходу – рост свідомості та самосвідомості людей. Такий підхід тісно пов'язаний з діяльністю жіночих організацій, одна з цілей яких – вивільнення жіночого сприйняття від стереотипів, сприяння розуміння ними свого підлеглого становища і сумісні дії. Захист прав клієнта – це одна з форм теорії та практики соціальної роботи. Радикальна теорія соціальної роботи запевнює нас в тому, що численні соціальні проблеми жінок є слідством прийнятого досі традиційного визначення сім'ї, яке передбачає нерівноправність та пригноблення жінок.

Результати дослідження чоловічої гендерної ролі демонструють, що в даний час чоловіча роль переживає глибоку кризу, спровоковану змінами в суспільстві. Традиційні чоловічі способи прояву, турботи не цінуються так високо, як колись, а поряд з цим від чоловіків очікується турбота про дітей, вираження ніжних почуттів - поведінка, що виходить за межі традиційної чоловічої ролі і потребує навичок, якими чоловіки не володіють. Вченими виявлено, що ті чоловіки, що не відповідали традиційним стереотипам мужності, все одно зазнавали стрес у ситуаціях, умовно оцінюваних, як жіночі і загрозливі чоловічому контролю, або компетентності. Вочевидь, це походить із-за того, що чоловіки вважають: навколишні очікують від них відповідності, традиційної чоловічої ролі. В науці сформувався поняття "чоловічий гендерно – рольовий стрес" (ЧГРС) – стрес, що виникає, коли

чоловіку важко підтримувати стандарт традиційної чоловічої ролі, або він змушений виявляти поведінку, характерну для жіночої ролі. [1, 185-186] Нова парадигма, запропонована Ж.Плеком і підтримана іншими психологами, зокрема І.Кльоциною, ґрунтується на ідеї про дисфункціональність та суперечливість аспектів традиційної чоловічої ролі. [2, 71]

Таким чином, можна казати про те, що факторами, які формують стресову ситуацію в життєвому просторі чоловіка, який вимагає психосоціальної допомоги є :обмеження емоційності; гомофобія; соціалізація контролю, влади і змагання; обмеження сексуальної поведінки і демонстрації прихильності; нав'язливе прагнення до змагання й успіху, що чинить проблеми з фізичним здоров'ям, які виникають через неправильний спосіб життя .

Зазначимо, що клінічні симптоми стресу мають свою гендерно-диференційну специфіку. Такі симптоми, як притупленість емоцій, депресія, загальна тривожність є характерними для жінок. А такі, як агресія, приступи люті, зловживання наркотичними речовинами найбільш характерні для чоловіків.

Отже, проблеми психосоціальної роботи пов'язані з невідповідністю гендерним ролям, які стикаються з іншими соціальними проблемами. Проблеми ці відносять до сфери родини, демографічної поведінки, до сфери зайнятості і матеріального становища.

Соціальна робота, згідно нового підходу, відштовхується від уявлення, що ідеологія, соціальна структура і поведінка взаємопов'язані, наприклад, проблеми клієнта можуть бути наслідком твердих переконань про традиційні гендерні ролі. Тим самим інтервенція (соціальна робота) в подібну ситуацію ставить собі за мету: досягнення у клієнта розуміння впливу, який мають на поведінку патріархатні цінності та структури; розвиток самокерованої особистості, здатної до самореалізації; створення або посилення структур, спільнот, практик, заснованих на принципах егалітаризму.

Сучасні психологічні дослідження чітко доводять, що традиційна психотерапія може бути небезпечною для емоційного здоров'я особистості. [5, 143] Гендерно-усвідомлена терапія

можлива лише за умови відмови від застарілих стереотипів в статево-рольовій поведінці. Відмова від них забезпечує:

1. Значимість самої особистості, її індивідуальних особливостей;
2. Активізує самооцінку, впевненість у собі;
3. Створює мотивацію успіху і досягнення;
4. Орієнтує на критичне відношення до соціокультурних норм.

Отже, ідея нового підходу полягає в тому, що: щоб не отримати психічну травму, чоловік або жінка повинні змінити свою поведінку, вивільнивши свою свідомість від традиційних гендерних норм, які формувалися з огляду на те, яка поведінка соціально прийнятна, а яка ні.

Звичайно, соціальне відновлення може розглядатись як складний процес, у ході якого потрібен пошук. Соціальне відновлення являє собою процес розробки існуючими соціальними інститутами стратегії допомоги постраждалим, а також механізмів реалізації стратегії в кожному конкретному випадку.

Вочевидь, створення механізмів функціонування різних соціальних інститутів у напрямку реадaptaції стане соціальною реабілітацією, тобто повернення до нормальної, повноцінної соціальної життєдіяльності через формування нової чи корегування колишньої моделі способу життя.

Необхідність впровадження гендерного підходу в практику соціальної роботи пов'язана також з розумінням психологічних механізмів і можливих наслідків – як позитивних, так і негативних – дій соціальних працівників, психологів, психіатрів, соціальних педагогів, робітників притулків та інших закладів, зайнятих в різних соціальних програмах. Зазначимо, що психолого-педагогічні методи, що широко використовуються в соціальній роботі, визначаються побічною дією і впливом на клієнта через механізм соціально - психологічного та педагогічного регулювання його соціального самопочуття й поведінки.

Отже, клінічним психологам і психіатрам необхідно звертати велику увагу на проблеми, створювані традиційними гендерними ролями, і тим самим допомогти чоловікам і жінкам набути нові для них навички і, можливо, заперечити старі ролі.

При цьому гендер сам по собі не можна розглядати як знак індивідуальних та емоційних проблем.

Список літератури:

1. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001.
2. Клецина И.С. Гендерная социализация: Учебное пособие.- СПб., 1998.
3. Клецина И.С. Гендерные проблемы на пути личностной самореализации// Психологические проблемы самореализации личности. – Вып. 3/ под ред. Л.А. Головей, Л.А. Коростылевой. – СПб.: Издательство СПб. университета, 1999. – С.154-168.
4. Кораблина Е.П. Психологическая помощь с точки зрения экзистенциально – гуманистического подхода и женского и мужского способов существования // Психологические проблемы самореализации личности. – Вып. 3/ под ред. Л.А. Головей, Л.А. Коростылевой. – СПб.: Издательство СПб. университета, 1999. – С.169-177.
5. Мишель Палуди. Психология женщины. – СПб.: ПРАЙМ – ЕВРОЗНАК, 2003.

Мегрелишвили А.Г.
Запорожский государственный университет

Социальная трансцендентность человека в контексте синергетической парадигмы.

Если для И.Канта «основоположения трансцендентности и имманентности» имели отношение к исследованию процесса познания, то категории «социальная трансцендентность» и «социальная имманентность» отражают противоречивый характер отношения человека к обществу. В отличие от категории «социальная имманентность», которая подвергалась анализу в

советской социально-философской науке под влиянием известного определения данного К.Марксом сущности человека как совокупности всех общественных отношений, проблема социальной трансцендентности человека в марксистской философии и социологии исследована слабо. Как правило раскрывается сущность социальной активности общества и человека, который является источником собственной социальной активности, обладающей своей неповторимой уникальностью, исследуется диалектика объективации и субъективации человека в обществе.

Проблема социальной трансцендентности, понимаемой как способность человека выходить за пределы наличного бытия общества в условия своего нового, иного бытия обретает особую актуальность в эпоху трансформации общества, поскольку ее решение способствует реализации потенциала человека в его взаимосвязи с обществом.

Несмотря на различные, а иногда противоположные подходы к решению данной проблемы нельзя не отметить работы Н.А.Бердяева, Х.Плеснера, И.В.Ватина, О.Н Крутовой, В.С. Барулина, Н.В. Хамитова, предпринявших попытки раскрыть механизм выхода человека за пределы своего наличного бытия. Так, если Х.Плеснер в учении об эксцентричности человека разрабатывал идею вынесения человеком самого себя за пределы наличного бытия, то В.С.Барулин ставил задачу исследования постоянного «выхода» человека за пределы общества, его воспроизведения и преобразования. Согласно Н.А.Бердяеву выход за пределы обыденного бытия, за границы культуры возможен только в творческом усилии и вдохновении, которое приводит к изменению человеческого в человеке, т.е. к рождению Богочеловека. Творческое самоизменение человека, его становление Богочеловеком есть его и право и обязанность перед Богом: иначе он не выполнит своего предназначения.

Выход же за пределы обыденного бытия означает рождение личностного Бытия, в котором возможна личная, собственная уникальная неповторимость. Сходную точку зрения развивает Н.В.Хамитов, согласно которому выход к богочеловеческому

бытию возможен на пути единства мужского и женского начал и выхода за их пределы.

Не отрицая сущности изложенных выше концепций, отметим, что в современной социально-философской науке и социологии недостаточно исследован механизм социальной трансцендентности человека, в условиях саморазвивающихся социально-экономических систем.

Как известно самореализация личности есть процесс, который обеспечивает реальное вхождение в общество, объективацию личностной структуры в социальной системе (Г.О.Нестеренко). Но это лишь начальный этап социального бытия человека, благодаря которому возможны его «выход» за пределы данного общества, реализация созидательно-преобразующей деятельности как личности, так и общества в соответствии со своими целями и интересами. Таким образом, если самореализация есть процесс вхождения личности в общество, то трансцендентность человека выступает как «выход» за пределы общества, который способствует реализации его (человека) потенциальной беспредельности, потенциальной универсальности и уникальности, неповторимости, воплощенных в духовном мире.

Онтологическое обоснование социальной трансцендентности человека основывается на принципе саморазвития материи, связанным с эволюционным усложнением структур. Требуется исследования наличие объективных и субъективных факторов детерминации социальной трансцендентности человека. При этом приходится учитывать чередование процессов стабилизации и развития общества как открытой нелинейной системы. Особый интерес вызывает проблема исследования социальной трансцендентности человека в условиях проявления социальных флуктуаций, которые способны быстро и радикально изменить социальную среду, направление «выхода» человека за пределы наличного бытия.

Нелинейный характер социальных процессов, не дающий возможности их надежного прогнозирования, в то же время не исключает возможности предсказания, «конечного состояния», завершающего отдельный этап эволюции, т.е. аттрактора, который

притягує множество «траєкторій» системи, визначених різними початковими умовами. Отже, напрям соціальної трансцендентності окремих осіб цілком передбачуємо.

В трансформуючомуся суспільстві вихід людини до меж свого існування має велике значення, оскільки він сприяє становленню особистості, здатній сприяти розвитку суспільства. На жаль, в українському суспільстві переважають процеси розщепленості, дистанційованості людини і суспільства; в свідомості присутній синдром «нещасливого свідомості», падіння культури і моральності. Все це в цілому не сприяє розвитку суспільства, становленню його на більш високий, якісний рівень. Проблема, яка стоїть не тільки перед політичною елітою, але і перед народними масами – усвідомити необхідність самореалізації як кожної особистості, так і виходу її на рівень соціальної трансцендентності.

О.В. Огірко

Міжрегіональна Академія управління персоналом
Львівський університет
м. Львів

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОЇ РІЗНОМАНІТНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЗАСОБАМИ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ

Соціально-стабілізуюча функція релігії – це ступінь її впливу на суспільний спокій у суспільстві. Світоглядною функцією релігії є формування релігійного світогляду та свідомості людини, що усвідомлює себе творінням Божим, а не результатом еволюції, а також розуміє, що первинним є Бог, а вторинним – матерія. Християнська етика як етика любові є етикою українського народу і вже більше 1000 років формує етичну культуру українців. Вона є наукою про моральне добро людини на основі абсолютних цінностей, якими наповнена християнська культура. Християнська

етика ґрунтується на універсальному моральному законі людства – десяти Заповідях Божих і двох головних заповідях Любові, а також на ділах милосердя щодо душі та тіла ближніх, євангельських радах і блаженствах. Вона закликає шанувати Бога думками, словами, ділами, а також шанувати батьків, власне й чуже життя, чистоту, майно, честь, славу, гідність і почуття. Християнська етика, визнаючи об'єктивність добра й зла, чеснот і вад, може бути пізнана та визнана неупередженим природним розумом. Фактично всяка об'єктивна етика є одночасно християнською.

Християнська етика є вченням спільним для всіх християнських конфесій в Україні та має за ціль: інформувати слухачів про моральне вчення християнства, яке містить у собі загальнолюдські цінності; прищеплювати молоді низку моральних чеснот: мудрість, мужність, справедливість, стриманість, милосердя, миролюбність; виховувати молодь на засадах: правди - "і спізнаєте правду, і правда вас визволить" (Ів.8.32); свободи, про що наголошує наш Кобзар: "в своїй хаті своя й правда й сила, і воля" та екуменізму за принципом: "Один Господь, одна віра, одне хрещення" (Ефес. 4.5).

На початку ХХ ст. зародився екуменічний рух (від грецького слова "ойкумена"- "вся Земля", "заселений світ"), що має за мету об'єднання всіх конфесій на засадах толерантності, розуміння й діалогу. Екуменізм заперечує прозелітизм, як перетягування людей з однієї конфесії в іншу. Кожен християнин повинен докладати зусиль на усунення з ужитку всіх слів, поглядів і вчинків, які можуть ображати почуття представників тої, чи іншої конфесії. Екуменізм у сучасному світі яскраво засвідчує, що, наближаючись до Бога, християни зближаються між собою, проявляючи взаєморозуміння й пошану. Єдність у різноманітності — ось основний принцип такої праці. Другий Ватиканський Собор (1962 - 1965 рр.) видав "Декрет про екуменізм" від 21 листопада 1964 р. Наголошено, що зв'язки між місцевими Церквами християн Сходу повинні бути як зв'язки між сестрами. Конкретними кроками екуменічного руху 7 грудня 1965 року стало зняття анафемі від 1054 року Папою римський Павлом VI та Патріархом усієї православної Церкви Афінагорасом I. За висловом сьогоденного

Папи Івана Павла II, Церква повинна дихати "обома легенями" Сходу й Заходу, бо "Церква є православною по вірі і католицькою по любові". У 1993 р. Папська Рада для сприяння християнської єдності видала Довідник застосування принципів і норм екуменізму. Екуменічне співробітництво пропонується через: створення рад Церков; екуменічний діалог; спільну працю над Біблією; співробітництво богословських закладів; співпраця в діалозі з іншими релігіями. Православна Церква виділяє наступні розділи екуменічної діяльності: краще пізнання одні одних; запозичення досвіду; мирний діалог релігій.

Християн у світі близько 1 млрд. 800 млн., з яких 1 млрд. католиків, 600 млн. протестантів і 200 млн. православних. Християнська етика визначається як наука про моральне добро людини представниками католицьких і протестантських Церков, а розуміється щоденним християнським способом життя представниками православних Церков. Джерелами християнської етики для католицьких і православних Церков є Святе Передання (наука Церкви) та Святе Письмо, а для протестантських Церков єдиним її джерелом є Біблія. В католицькій Церкві християнська етика тісно пов'язана з моральним богослов'ям та християнською томістичною філософією. У православних Церквах християнсько-етичне вчення веде до містичного споглядання Бога, до глибокого вивчення християнської культури, традицій і звичаїв. В протестантських Церквах християнська етика носить характер біблійної етики через аналіз, дослідження й пояснення біблійних текстів морального змісту. Проте спільними для всіх залишаються біблійні моральні настанови та наука Ісуса Христа. Християнська етика є могутнім виховним засобом у формуванні богословських, моральних і громадських чеснот.

Етика традиційних Церков базується на: таїнственній ініціації, універсальності, ієрархічній службі й харизматизмі, концепції спасіння світу та інтегрального розуміння світу, а також на об'єктивно-текстуальному тлумаченні об'явлених джерел релігії, пізнавально-емоційній мотивації, вільному й свідомому прийнятті рішень, відпущенні вини та відданні себе Богові. Традиційні Церкви об'єднуються навколо наступних

фундаментальних світоглядних принципів: теоцентризм (розуміння того, що Бог є центром усього), креаціонізм (усвідомлення того, що Бог все створив з нічого), провіденціоналізм (положення про це, що Бог перманентно (безперервно і постійно) керує створеним Ним світом, людською історією й поведінкою кожної окремої людини), персоналізм (усвідомлення людини як особи, створеної на образ і подобу Божу) і ревеляціонізм (прийняття Божого Об'явлення).

Крім етик традиційних Церков (католицьких і православних) в Україні поширені етичні системи нетрадиційних Церков, до яких належать протестантські Церкви та секти як релігійні організації, що використовують частину вчення традиційних Церков.

Сектантство на відміну від церковних спільнот пропагує: вільне об'єднання, елітарність, авторитарну структуру, опозицію до світу, дуалістичну концепцію дійсності, суб'єктивно арбітражну інтерпретацію Біблії, домінування емоційності, "промивання мозку" й контроль за думками, маніпулювання почуттями вини й підкорення лідерів.

Трактуючи основні поняття з християнської етики слід дотримуватися норм екуменізму, наголошуючи на спільні для всіх конфесій моральні аспекти, а також, що світ християнства не вичерпується власною конфесією. Спільні основи етики в мирному діалозі релігій світу є теж важливими у навчанні.

Представники всіх головних релігій визнають, що людська особа може бути носієм наступних цінностей: релігійних (святість, особиста віра, прагнення до досконалості), моральних (смирнення, чистота, щедрість, милосердя, лагідність), естетичних (краса, чарівність, дотепність, художній смак), інтелектуальних (проникливість, розсудливість, інтуїція), вітальних (статевість, жвавість, енергійність) та інших цінностей. Людина покликана у житті бути носієм таких цінностей, а не мати різноманітні матеріальні, інтелектуальні цінності. Християнсько-етичний принцип життя звучить: шукайте найперше Царства Божого, а все решту вам додасться (Мт. 6.33).

Християнська етика є етикою любові, бо Її засновник Ісус Христос не тільки навчав моралі, але й життя Своє віддав заради

спасіння всього людства: "Ніхто неспроможен любити більше, ніж тоді, коли Він за своїх друзів Своє життя віддає" (Ів. 15.13) або "Бог так полюбив світ, що Сина Свого Єдинородного дав, щоб кожен, хто увірує в Нього, не загинув, але мав життя вічне" (Ів.3.16).

До головних конфесій в Україні належать: православні, греко-католицькі, римо-католицькі та протестантські Церкви. Православних і греко-католиків, які належать до одного східного обряду, з римо-католиками еднають: святі Таїнства (хрещення, миропомазання, сповідь-покаяння, Євхаристія - Причастя, елеопомазання-маслосвяття-соборування, священство й подружжя-шлюб), свята Літургія - Служба Божа, Богослужіння, молитви, правди віри, Заповіді Божі, наука Отців Церкви, святе Передання, Церковне мистецтво (ікони, образи), вшанування Богородиці. Протестантів з перечисленими вище конфесіями еднає лише свята Тайна хрещення й спогад про Причастя, Заповіді Божі, Святе Письмо та наука Ісуса Христа Богочоловіка. Христоцентризм об'єднує всі ці конфесії згідно наступних принципів. Навчання здійснюється: у Христі, про що навчає апостол Павло, - "Живу вже не я, а живе Христос у мені" (Гал.2.20.); через Христа, тобто за словами Христа, - "Без Мене ж ви нічого чинити не можете" (Ів. 15.5.) і для Христа, про що навчає апостол Павло, - "бо коли ми живемо, для Господа живемо і коли вмираємо, для Господа вмираємо" (Рим. 14.8.). "Все бо від Нього, через Нього і для Нього" (Рим. 11.36).

В Україні створено конституційно-правове поле, яке гарантує свободу релігії та Церкви і з багатьох параметрів відповідає міжнародним критеріям і стандартам. Згідно Статті 35 Конституції України жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Відносини між Церквою і державою набувають дедалі більш партнерського характеру. Релігійна ситуація в державі характеризується нарощуванням екуменічної співпраці християнських організацій, насамперед у контексті святкування 2000-ліття Різдва Христового, запровадження предмета "Християнська етика" в загальноосвітніх і вищих

навчальних закладах України та візиту в Україну Папи Івана-Павла П.

Починаючи з 1990 року в деяких школах Львівщини зі згоди дирекції шкіл починається релігійно-моральне виховання учнівської молоді, а з 1992 року у школах Галичини у вибірково-обов'язковий компонент базового навчального плану був уведений як експериментальний предмет "Основи християнської моралі". З 1992 по 1994 роки формуються програми цього предмету. В 1997 р. владики чотирьох традиційних конфесій у Львові (від УГКЦ, УПЦ МП, УАПЦ і УПЦ КП) погодили спільну працю щодо підготовки вчителів і програм з екуменічного предмета "Християнська етика" яка продовжується і на даний час. Починаючи з 1997 р. християнська етика викладається як обов'язковий предмет за рахунок варіативної частини практично у всіх загальноосвітніх школах Львівщини, Тернопільщини та Івано – Франківщини, а з 1999 р., також і в школах Рівненщини. З 1 вересня 1998 р. вивчення християнської етики було офіційно впроваджено у 900 школах Львівщини.

Окрім УГКЦ, впровадженню християнської етики в навчальних закладах України активно сприяють: УПЦ КП, зокрема, особисто Патріарх Філарет і представники УАПЦ. Представники УПЦ МП теж співпрацюють у цьому напрямку, пропонуючи свій погляд на цей предмет як на християнську культуру. Представники протестантських Церков викладають деякі предмети на курсах викладачів християнської етики в НУ "Острозька Академія".

Сподіваємося, що цей предмет допоможе формувати соціальну свідомість молоді в умовах зміни суспільних пріоритетів, дотримуватися морально доброї поведінки в щоденному житті та бути вірною Богові, Україні, народові.

Вплив особистісних особливостей першокурсників на їхню адаптацію до навчальної діяльності

Однією з найбільш актуальних проблем сучасної системи вищої освіти, що має особливе значення в психологічній науці, є проблема адаптації першокурсників до нових умов навчальної діяльності. Складний ланцюг взаємозв'язків між макросередою, мікросередою і особистістю складає важливу характеристику соціального розвитку. Цей складний ланцюг взаємозв'язків є свого роду механізмом соціального розвитку людини в сучасному йому світі і водночас створення власного середовища, щодо постійного способу життя [1]. Проте, якщо не бачити за всією цією картиною власної, внутрішньої структури особистості, то виникає спокуса уявити особистість як комплекс соціальних процесів, свого роду набір соціальних ролей, що розглядаються як динамічний аспект статусу особистості.

Оскільки одна людина як індивідуальність може бути зрозуміла лише як єдність і взаємозв'язок її властивостей як особистості і суб'єкта діяльності, у структурі яких функціонують природні властивості людини як індивіда, остільки можливо досліджувати взаємозв'язок особистісних особливостей із процесом адаптації (на прикладі групи курсантів і групи студентів 1-го курсу Національного університету внутрішніх справ).

Коло задач, обкреслений обраною проблематикою, включає розгляд можливого впливу типу темпераменту, акцентуації характеру, самооцінки і рівня креативності на соціальний статус і процеси адаптації до навчальної діяльності досліджуваних першокурсників.

У дослідженні взяли участь курсанти ($n=30$) і студенти ($n=25$), що навчаються на першому курсі Національного університету внутрішніх справ. Середній вік випробуваних склав 17-18 років.

У ході дослідження використовувалися методики: опитувальник Г.Айзенка [5], методика Шмишека, методика "Неіснуюча тварина" [6], рівень креативності (творчих здібностей) оцінювався за допомогою стислої фігурної форми тесту Е.П.Торранса, поданої завданням "Закінчи малюнок" [див. там же]. Так само в обох групах була проведена стандартна параметрична соціометрична процедура для визначення соціального статусу випробуваних.

Аналіз отриманих даних дозволив виявити такі закономірності:

- найкраще до нових умов навчальної діяльності змогли адаптуватися студенти-холерики, гірше усього - курсанти-сангвініки, взагалі не змогли адаптуватися першокурсники, що мають меланхолійний тип темпераменту;
- у групах добре адаптувалися гіпертими-курсанти та екзальтовані студенти (більш 50% - успішно), одночасно сполучення гіпертимно-екзальтерованої та гіпертимно-емотивної акцентуації характеру, а також емотивна в чистому виді виявилися дезадаптивними;
- найбільшими ускладненнями процес адаптації супроводжувався в курсантів із завищеною самооцінкою та у студентів з адекватною, легше усього до нових умов пристосувалися курсанти, що мають занижену самооцінку.

За результатами проведених досліджень, умовно розділивши випробуваних на три підгрупи за рівнем креативності (до 7 балів включно - низький рівень творчих здібностей, 8-13 - середній, 14 і вище - високий) і зв'язав отримані дані з зазначеними вище особистістними характеристиками першокурсників, були отримані такі результати:

Курсанти з низьким рівнем креативності, добре адаптовані в групі та в середньому задоволені своїм статусом, частіше усього мають гіпертимно-емоціональну акцентуацію характеру.

Серед курсантів, що мають середній рівень креативності, спостерігається тенденція до різкого погіршення, але потім до поступового поліпшення адаптації і підвищення суб'єктивного задоволення тим місцем, яке займають, найбільше характерним для

даної підгрупи виявилися демонстративний і екзальтований типи акцентуації характеру.

Високий рівень креативності серед курсантів сполучається зі зниженням рівня адаптації і задоволення своєю роллю в групі, переважає екзальтований тип акцентуації характеру.

Аналізуючи закономірності аналогічних взаємозв'язків у групі студентів, були виявлені якісно інші залежності.

Студенти з низьким рівнем креативності добре адаптовані в групі, але відчувають деяке незадоволення що займають таке положення, переважно це сангвініки з гіпертимною або емотивною акцентуацією характеру.

Середні результати за рівнем креативності сполучені з поганою пристосованістю студентів до нових умов діяльності і незадоволеністю займаного місця у групі, переважно поєднуються з холеричним і меланхолійним типом темперамента і демонстративним типом акцентуації.

Студенти, що мають найвищі в групі показники креативності, непогано адаптовані в групі, задоволені собою і тим що займають таке положення, звичайно мають екзальтований тип акцентуації характеру.

На фоні поданих даних, найбільший інтерес, надає виявлена подвійна залежність самооцінки, від соціального статусу випробуваного в групі, що, у свою чергу, визначається рівнем розвиненості дивергентного мислення і творчих здібностей першокурсника. Низький рівень творчих здібностей у групі курсантів сприяє сприятливому протіканню адаптаційних процесів і формує завищену самооцінку. Починаючи з 7 балів по показнику креативності відношень інших членів групи до курсанта різко погіршується і рівень адаптації різко знижується, досягаючи своєї нижчої точки, що відповідає 8 балам по здібностям до творчості. Далі, у міру збільшення творчих здібностей, адаптація в групі також поступово поліпшується, створюючи адекватне уявлення людини про себе. Проте, дана тенденція, що виявляється в схваленні і високому рівні прийняття групою, після подолання свого максимуму в точці, що відповідає 13 балам за рівнем креативності різко змінюється на протилежну: суттєве зниження

соціального статусу робить більший вплив на думку курсанта про себе, знижуючи його самооцінку.

У групі студентів, що не відчуває на собі тиск жорстко регламентованої структури, процеси адаптації характеризуються іншими закономірностями. А саме, низькому рівню креативності (пік - 7 балів) відповідають самі високі показники адаптації, але занижена, і ледве рідше - адекватна, самооцінка. У студентів, що володіють рівнем творчих здібностей від 8 до 10 балів рівень адаптації знижується, супроводжуючись заниженою самооцінкою. Ситуація змінюється починаючи з 11 балів: з підвищенням здібностей студентів до творчого мислення, помітно поліпшується і займаний ними статус, тобто відношення групи і бажання взаємодіяти з боку однокурсників. На рівні 14-15 балів відбувається стабілізація в тенденції підвищення соціального статусу даного члена групи, при чому остаточно формується завищена самооцінка в більшості студентів, що володіють високим рівнем творчої обдарованості.

Коментуючи подані результати, хочеться особо підкреслити той факт, що, поряд із традиційним визначенням поняття креативності, що запропонував основоположник традиції дослідження проблематики, пов'язаної з вивченням творчих здібностей взагалі і дивергентного мислення зокрема, - Дж.Гільфорд, у сучасній психологічній науці існує альтернативна думка, висунута Е.П.Торренсом. Останній же запропонував розуміти креативність не тільки як пластичність, гнучкість, непередбачуваність і, звісно ж, оригінальність і варіативність мислення, що йде в різноманітних напрямках і не спрямованого на пошук єдино вірного рішення, але і як "загострене сприйняття недоліків, проблем у знаннях, чуйність до дисгармонії". Можливо, саме з чутливістю до кривди пов'язаний більш високий середній показник рівня творчості серед курсантів, чим серед студентів, що навчаються на першому курсі Національного університету внутрішніх справ. З приводу виявленого впливу творчих здібностей першокурсників на їхній рівень адаптації в групі, а потім і на самооцінку, необхідно нагадати, що саме самооцінка, яка відноситься до центральних утворень особистості, завершує своє

формування в пізньому підлітковому і ранньому юнацькому віці, забезпечуючи цілісність і гармонійність молодого особистості. Таким чином, сенс адаптаційного періоду в вузі заключається в тому, щоб зробити цей природний процес більш інтенсивним і безболісним для студентів та курсантів.

Список літератури

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер Ком, 1999. - 416 с.;
2. Андреева Д.А. Про поняття адаптації студентів до умов навчання у вузі // Людина і товариство. - Л.: Вид-во ЛДУ, 1973. - С.62-69;
3. Гапонова С.А. Особливості адаптації студентів вузів у процесі навчання // Психологічний журнал. - 1994. - №3ю - С. 66-71;
4. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. - СПб.: Питер, 2000. - 368 с.;
5. Основи психології. Практикум /Ред-сост.. Л.Д.Столяренко, - Ростов н/Д: изд-во "Феникс", 2000, -576с;
6. Проективная психология / Пер. с англ. - М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс 2000, - 528 с.;
7. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. - СПб.: Питер Ком, 1999. - 416 с.;

Н.М. Севастьянович
Гуманітарний університет
„ЗІГМУ”
м. Мелітополь

Значення психологічної компетентності при підготовці спеціалістів з менеджменту

Кардинальні зміни і небували раніше процеси, що мають місце у сучасному українському суспільстві, зумовлені

намаганнями до подолання відставання від розвинутих країн у матеріальній, науковій, інформаційній та освітній сферах життя країни. Ці прогресивні тенденції висувають до людини нові та більш високі вимоги - як до особистості, фахівця, громадянина своєї країни. Устрій життя заохочує і підштовхує людину до готовності приймати рішення, брати особисту відповідальність за власні дії, вирішувати власну долю і долю інших. Зазначені якості стосуються кожного громадянина країни, але є когорта людей, для яких вони складають вирішальні якості у їх професійній діяльності. Як реакція на зазначене, особливої актуальності сьогодні набуває потреба у ефективному кадровому забезпеченні фахівців саме з управлінської діяльності, котрі могли б якісно керувати проведенням реформ в усіх галузях політики, економіки, освіти тощо. Адже від їх спроможності до вирішення проблем в будь-яких соціальних сферах залежить стан і розвиток державного творення в нашій країні.

Американський дослідник Р. Катц [8] вважає, що успіх управління потребує від керівника трьох основних вмінь: технічних (або практичних), концептуальних та людинознавчих. Враховуючи, що управління в основному здійснюється за принципом суб'єкт-суб'єктних відносин, тобто відбувається взаємодія між людьми, то особливе місце при цьому належить врахуванню закономірностей психологічного функціонування суб'єктів управління і відносин між ними. З'ясування, якими саме психологічними знаннями та технологіями повинен володіти кваліфікований менеджер, допоможе впровадити отримані дані в теорію та практику управління з метою успішного керування організацією.

Особливих досягнень у вивченні цього питання отримали такі українські науковці як Л.М. Карамушка [1, 5], Н.Л. Коломінський [4, 5], В.В. Третяченко [7]. У своїх працях вони висвітлюють питання актуальності удосконалення професійної підготовки керівників, коло проблем, які стосуються соціально-психологічних механізмів формування суб'єктів управління, наводяться конкретні системи соціально-психологічної підготовки компетентних менеджерів, розкривають соціально-психологічні

аспекти та проблеми управління. Проте кількість спеціальних досліджень, які б стосувалися вивчення психологічної компетентності майбутніх спеціалістів з управлінської діяльності, незначна, хоча вказана якість є надзвичайно важливою для набуття професіоналізації.

Отже, вважаємо доцільним дослідити, значення психологічної компетентності та які саме аспекти її складають з метою цілеспрямованого озброєння необхідними психологічними знаннями та вміннями менеджерів в період їх професійної підготовки.

На думку українського дослідника О.С. Понамарьова [6], ефективність управління залежить від трьох основних характеристик:

- знань предметної області, сфери професійної діяльності керівника;
- власне управлінської підготовки, тобто володіння принципами управління та управлінськими технологіями, відповідними економічними знаннями тощо;
- глибокої психолого-педагогічної підготовки.

Управлінська діяльність за своєю суттю є соціальною діяльністю. І ми вважаємо, особливе місце при цьому посідає психологічна компетентність як фактор, що може розглядатися у кількох напрямках:

- 1) як психологічна компетентність керівника по відношенню до себе;
- 2) як психологічна компетентність керівника по відношенню до своїх підлеглих;
- 3) як психологічна компетентність керівника по відношенню до людей, що знаходяться поза організацією (клієнти, партнери тощо).

За визначенням А.В. Карпова [2] “компетентність – інтегральна особистісно-когнітивна якість керівника, яка базується на сформованості системи професійних знань (експертності) та вмінні їх ефективно використовувати”.

Компетентність можна ототожнити з таким поняттям як професіоналізм. Так, Є.А. Климов вказував, що професіоналізм являє собою не просто деякий вищий рівень знань, умінь і результатів людини в даній області, а представляє "...певну системну організацію свідомості, психіки людини..." [3, с. 387]. Професіоналізм управлінської діяльності – одна з головних умов її ефективності.

На нашу думку, поняття "психологічна компетентність" передбачає володіння системою психологічних знань, вмінь та навичок. Керівник повинен володіти повноцінною знанневою основою внутрішнього світу людини. Вона забезпечується теоретичними та емпіричними знаннями про індивідуальні та групові психологічні особливості людей. Важливо володіти психотехнікою індивідуальної, групової роботи та по відношенню до себе; вміти поводити себе в різних непередбачуваних ситуаціях, що можуть виникнути в процесі спільної діяльності членів організації, а особливо в конфліктних ситуаціях. Ретельному осмисленню підлягають наукові знання, зафіксовані у змісті окремих психологічних дисциплін, а також новітні педагогічні технології їх викладання у навчальних закладах.

До основних управлінських вмінь також відноситься вміння коректувати як власну поведінку, так і поведінку оточуючих, ефективно використовувати людські ресурси. Невід'ємною частиною управління повинен бути грамотний та адекватний аналіз явищ, що відбуваються в колективі, та вміти враховувати їх. Адже неможливо підвищити соціальну активність людини, а отже і продуктивність організації без врахування вищезазначених факторів.

Особливо важливо володіти знаннями та технологіями корекції психічних розладів, які виникають внаслідок дій стресогенних факторів професійної діяльності.

Відомо, що молодь складає 46 % активного населення України і являється основним носієм робочої сили. Саме від рівня пристосування молоді до ринку праці залежить успіх перебудови української держави та реформування економіки.

Незаперечним є той факт, що загальноосвітня підготовка молоді не передбачає знань людської психології. Аналіз навчальних планів вищих навчальних закладів мусить нас констатувати, що у більшості з них психологія не викладається, а там де викладається, спостерігається наступне. Назва психологічної дисципліни співпадає з назвою або вузу (медична, педагогічна) або факультету (юридична, економічна, управління). У відповідності до профілю психологічної дисципліни і профілю спеціаліста складається відповідна уява про внутрішній світ людини, що зовсім не відповідає цілісному сприйманню особистості.

Намагання загалу подолати проблеми у суспільстві призводять до різних експериментів, іноді до таких, що не сприяють поставленим завданням. На організаторів і управлінців, в такому разі, покладається особлива відповідальність. Належне місце серед їх професійних якостей займає здатність до психологічної оцінки і самооцінки. Якщо підходити глобально і враховувати зовнішнє соціальне і професійне середовище, то навчальні заклади у процесі підготовки майбутніх менеджерів повинні впроваджувати культуру оцінки для того, щоб фахівці могли б забезпечити розвиток людини в умовах функціонування підприємства, фірми.

Озброєння майбутніх менеджерів психологічними знаннями та вміннями, їх пристосовування на практиці стає чи не найголовнішим завданням системи вищої освіти. Від цього залежить соціальна та професійна діяльність майбутніх фахівців. Чим вищебуде рівень опанування студентом психологічними знаннями та технологіями, тим вищий буде рівень його професіоналізму.

Зрозуміло, що сьогодні підхід до професійної підготовки майбутніх керівників потребує перегляду. Сучасний процес підготовки спеціалістів з менеджменту має за мету рішення комплексу завдань по оволодінню студентами теоретичними знаннями та вміннями. У той же час приділяється дуже мало уваги засвоєнню практичних навичок студента, які є суттєвими задля майбутньої ефективної діяльності. Українськими науковцями, які працюють в галузі освіти, все більше усвідомлюється, що

навчальна дисципліна “Основи психології та педагогіки”, яка викладалася раніше, не могла задовольнити потреби соціально-економічного розвитку держави. Потрібен принципово новий підхід до організації навчального процесу, розробки нових методів та технологій навчання, які б задовольняли потреби сьогодення.

Ми вважаємо, що проблема професійної підготовки менеджерів потребує подальшого вдосконалення змісту, форм та методів навчання. Модернізація навчальних планів та робочих програм підготовки майбутніх спеціалістів з управлінської діяльності у відповідності до вимог сучасного суспільства призведе до соціально-економічного ефекту. При цьому вважаємо за доцільне використовувати позитивний досвід нашої країни та країн зарубіжжя. Особливу увагу треба звернути на збільшення зв'язку між теорією та практикою, як одного з механізмів формування професійної, а значить і психологічної, компетентності студента.

Список літератури

1. Карамушка Л.М. Психологічні основи управління в системі середньої освіти: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 180 с.
2. Карпов А.В. Психология менеджмента: Учеб. пособие. – М.: Гардарики, 2000. – 584 с.
3. Климов Е.А. Психология профессионала. – Москва – Воронеж, 1996.
4. Коломінський Н.Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): [Монографія]. – К.: МАУП, 2000. – 286 с.
5. Основи психолого-управлінського консультування: Навч. посіб. / Л.М. Карамушка, Н.Л. Коломінський, М.В. Войтович та ін.; За наук. ред. Л.М. Карамушки. – К.: МАУП, 2002. – 136 с.
6. Пономарьов О.С. Методологічні засади формування змісту підготовки сучасного управлінського корпусу // Збірник наукових праць. Педагогіка та психологія. – 2001. – Вип. 19. – Ч. 2. – С. 156-159.
7. Третьяченко В.В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка. – Київ: Стилос, 1997. – 585 с.

8. Katz D., Kahn E.I. The social psychology of organization. – N.Y.: John Willey, 1966. – 498 p.

А.В.Слатвицька

Принципи гендерної рівності в національному та зарубіжному законодавстві

Питання захисту людської свободи, особистої недоторканності в сучасних умовах, на жаль, не тільки залишається невирішеним, а й спостерігається ріст фізичного і морального насильства над людиною і не лише в нашій державі. Особливо від насильства (всіх його проявів – від згвалтувань і „білого рабства” до насильства в сім’ї) страждають жінки. Не можна сказати, що чоловіків взагалі не стосується проблема рабства. Але, якщо чоловіки, як правило, виконують важку фізичну роботу, то жінки стикаються з так званим „білим рабством”, іншими словами сексуальним рабством. Тіньовий секс-бізнес – ще одна вагома стаття доходу. Причому жінок в нього залучають не лише шляхом обману і погроз: багато хто з них зважається на такий крок свідомо, що пояснює аналіз становища жінок в посттоталітарних країнах. Дослідники даної проблеми називають основними причинами, які примушують українських жінок їхати за кордон в пошуках заробітку, низький соціально-економічний статус жінки, морально-етичні причини. Низький соціально-економічний статус проявляється в фемінізації бідності, високому рівні безробіття серед жінок. Серед зареєстрованих громадян у службі зайнятості дві третини складають жінки; жінки займають лише 5,1% керівних постів усіх рівнів. Здоров’я жінок, особливо молодих, майбутніх матерів погіршується, зменшилася тривалість життя жінки. Така ситуація викликана не тільки погіршенням стану навколишнього середовища, неповноцінним харчуванням, а й недотриманням медико-профілактичних норм на робочих місцях, обмеженням доступу до медичного обслуговування. Крім того, викликає стурбованість низький моральний рівень суспільства, а

звідси, відношення до людських прав, зниження престижу материнства, неувага до статевого виховання тощо.

Дуже гостро зараз стоїть проблема насильства в сім'ї. Якщо работоргівля майже в однаковій мірі зачіпає і жінок і чоловіків, то від насильства в сім'ї потерпають найчастіше жінки. В першу чергу, це пов'язано з тим, що суспільство і досі не позбулося стійких стереотипів щодо розподілу ролей між жінками і чоловіками. Як зазначає Лисюк Ю.В., „відносини, в яких домінує влада чоловіків, ставлять жінок у ситуацію економічної та емоційної залежності”, а „суспільства, організовані за принципом чоловічих владних відносин, трактують насильство щодо жінок як законне явище”.

І торгівля жінками і насильство в сім'ї – це прояви дискримінації жінок, але перше стосується всього суспільства, різноманітних сторін саме публічних відносин, друге ж питання ми відносимо до сфери приватних, особистих відносин. Саме така диференціація викликає спори, чи можна на публічному рівні вирішувати проблему насильства в сім'ї. Американський вчений Т.Мерон вважає, що втручання держави в особисті відносини порушує цілий ряд прав людини. Діаметрально протилежною є погляд російського науковця Чеботарьової А.С. Вона аргументує свою думку тим, що в світі насильство чоловіка над жінкою як фізичне, так і моральне, тотальна нерівність жінки з чоловіком по відношенню до їх дітей стає дедалі поширенішим і призводить до порушення міжнародних принципів у цій сфері, до порушення прав людини взагалі. Доцільно, на її думку, ліквідувати названі явища дискримінації саме за допомогою публічних органів, але за умови цілковитого дотримання норм і принципів як внутрішньодержавного, так і міжнародного права.

Реальна ситуація в світі свідчить про розширення випадків і форм насильства всім'ї – нанесення побоїв, погрози вбивством, статевий примус, згвалтування, доведення до самогубства тощо. Як правило, дуже важко збирати інформацію про такі випадки і не лише в нашій країні. Перепони у боротьбі з цим явищем створює недосконале законодавство (наприклад, у кримінальних кодексах багатьох країн відсутні норми, які передбачають відповідальність

за насильство в сім'ї), а також поведінка представників влади, їх позиція невтручання у сімейні справи, знову ж таки, усталені сторіччями зразки поведінки. Але з іншого боку, саме ці маловісні факти і прийняття їх до уваги в міжнародних документах підтверджує необхідність вирішення проблеми на рівні держав, їх компетентних органів, а також на міжнародному рівні. Такий підхід чітко простежується в Декларації ООН про викорінення насильства стосовно жінок, що проголошує обов'язком держав ліквідацію явища без будь-яких посилянь на звичаї, традиції, релігійні мотиви.

Говорячи про людську свободу, не можна забувати, що однією із складових, які її визначають, є право людини на вільний розвиток своєї особистості. Держава і суспільство загалом повинно створити умови для всебічної і повної реалізації людиною своїх громадянських, політичних, економічних, трудових, соціальних, культурних прав в будь-яких сферах приватного і публічного життя. Але при цьому така самореалізація індивіда не може обмежувати свободу і розвиток протилежної статі. Тобто ні жінка, ні чоловік не повинні мати якихось пільг чи привілеїв, які призвели б до дискримінаційних явищ у суспільстві. Як правило, політика держав в цій сфері спрямована на врахування більше чоловічого, аніж жіночого фактора, на подолання диспропорції саме в становищі жінок щодо чоловічої частини населення. Та питання гендерної рівності має розцінюватися не лише як „жіноче питання”, його об'єктом має стати і чоловік. В першу чергу, це стосується системи заходів матеріальної та моральної підтримки материнства і дитинства. Наприклад, національне законодавство передбачає створення відповідних умов у галузі праці, охорони здоров'я, відпочинку переважно для матерів, так само як стаття 24 Конституції України акцентує увагу на захисті прав жінок, материнства. Хоча в деяких нормативних актах визначаються охоронні заходи як для матерів, так і для батьків(в трудовому законодавстві - це гарантії особам, які виховують малолітніх дітей без матері, в тому числі і самотнім батькам: неповний робочий день або тиждень, заборона робіт у нічний час, вихідні дні,

заборона надурочних робіт, додаткові відпустки, матеріальна допомога, спеціальне обслуговування тощо).

Але, як свідчить практика, пільги застосовуються переважно щодо жінок (тому що доглядають за дітьми, як правило, матері, хоча за чинним законодавством декретну відпустку може взяти батько) і досить часто призводять до обмеження їх трудових прав до неотримання певного доходу. Багато жінок, які виховують неповнолітніх дітей, мають можливість і бажання працювати нічний, надурочний час, брати відрядження, чого не можуть дозволити роботодавці. В результаті збільшується кількість непрацюючих жінок. Така ситуація характерна не лише для України, а й для Росії, трудове законодавство якої теж містить відповідні норми. Як вихід, російські науковці пропонують надавати пільги в зв'язку з вихованням дітей і доглядом за ними зразу обом батькам. Крім того, необхідно перенести акцент вітчизняному соціальному законодавстві з основного суб'єкта матері, яка народила, на обох батьків, що реально виховують утримують дитину. І для них забезпечити високий рівень соціальної допомоги, не нижчий від прожиткового мінімуму, або від попередньої середньої заробітної плати особи.

В законодавстві і практиці країн Західної Європи таких як Швеція, Швейцарія, Данія, Норвегія, Ісландія, які мають вже певний досвід проведення політики гендерної рівності, створення умови народжувати і виховувати дітей саме для батьків-чоловіків. В Швеції заохочується надання декретної відпустки молодим батькам, які займають керівні посади, при повному збереженні їх заробітної плати. В Данії батьки після народження дитини мають право на звільнення від роботи до 26 тижнів, яким вони користуються по черзі.

Заходи, направлені на охорону материнства, – приклад „позитивної дискримінації”, передбаченої Конвенцією про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок. Вони направлені на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками і жінками. Це можуть бути також встановлені державою спеціальні квоти для жінок при вступі до вищих навчальних закладів за умови, що вимоги до абітурієнтів-жінок не відрізняються від вимог

до абітурієнтів чоловічої статі; встановлення квот на заміщення виборних державних посад жінками(в Норвегії в 1983 році було встановлено 40-відсоткову квоту для жінок на всіх виборних посадах, а через декілька років був сформований новий уряд і одночасно жінки зайняли 45% керівних постів в партії). В Законі республіки Литва про рівні можливості від 1 грудня 1998 року визначено, що не вважається дискримінацією спеціальний захист жінок під час вагітності, народження та догляду за дитиною, обов'язкова військова служба виключно для чоловіків, встановлення різного пенсійного віку для чоловіків та жінок тощо.

Як бачимо, світовим співтовариством формально досягнуто рівність можливостей чоловіків і жінок, що закріплено у відповідних міжнародних документах. Але все ще не існує ефективного правового механізму реалізації гендерної рівності як на національному, так і на міжнародному рівні. Головна причина – суспільство не враховує в повній мірі відмінностей, які існують між статями. Тому держави, запроваджуючи відповідні заходи, повинні враховувати, що людство не просто поділяється на чоловіків і жінок, а кожна людина індивідуальна, і те, що підходить для однієї жінки(чоловіка), не завжди підійде для іншої особи цієї ж статі. Та незважаючи на це, є здатність, яка притаманна лише жінкам, - виносити і народити дитину. А тому спеціальні заходи, спрямовані на захист саме материнства, і всі переваги, пов'язані з народженням дитини, не вважаються дискримінаційними і носять постійний характер. При чому, у всіх випадках інтереси дітей являються першорядними. Але при цьому неодмінно треба брати до уваги роль чоловіка як батька у вихованні дітей, інакше, це буде проявом дискримінації і порушенням принципу гендерної рівності.

ВІДОБРАЖЕННЯ В СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДІЇ ЧИННИКІВ СОЦІАЛЬНОГО СТРЕСУ

Зміна політичної, економічної та соціальної ситуації на території колишнього СРСР значним чином вплинула на всі сфери життєдіяльності населення, особливо значущим цей вплив був на психологічний статус людей. Ймовірно, що дія цього чинника на хід соціально-психологічної адаптації особистості не є одномірною та однозначною. Можливо також припустити наступне вплив трансформацій в суспільстві на функціонування особистості триває й в теперішній час, особливо якщо прийняти до уваги, що в Україні процес реформування продовжується, в наслідок чого змінюються умови життя значних верств населення. Таким чином, дослідження суб'єктивного змісту відображення в свідомості особистості процесу змін в державі та суспільстві уявляється актуальним та практично значущим.

Слід зазначити, що адаптації особистості до значних соціально-економічних змін в суспільстві не є проблемою виключно для колишнього СРСР, хворобливі психологічні зміни спостерігалися, наприклад, й у населення Східної Німеччини після об'єднання з ФРН (Шредер Г, 1994). Вчені, які досліджують проблему адаптації особистості в умовах перехідного суспільства, акцентують перш за все негативні аспекти цього процесу й характеризують його як полімодальну життєву кризу, соціально-стресові розлади (Александровський Ю.О., 1992; Яковенко С.І., 1996). Досить поширеною серед громадськості можна вважати думку про недостатність зусиль держави по наданню психологічної та соціальної допомоги широким верствам населення в умовах трансформації суспільства.

Прояви соціально-стресових розладів в цілому подібні до симптомів, що можуть виникати у людини внаслідок будь-яких надзвичайних подій (стихійні лиха, техногенні катастрофи, терористичні акти, воєнні дії, насильство і таке інше).

Ю. О. Александровський відзначає широкі межі соціально-стресових розладів - від непатологічного психосоматичного напруження до невротичних і психопатичних розладів, порушення можуть мати тимчасовий або хронічний характер. Однак особливість соціально-стресових розладів значною мірою обумовлена тим, що на особистість впливає ціла низка психотравмуючих чинників, які мають масовий та тривалий характер. У свідомості населення, яке страждає на соціально-стресові розлади, руйнуються політичні, економічні, ідеологічні, культурні, моральні, релігійні та інші стереотипи, норми й цінності. Людині не можливо зрозуміти зміни, що відбуваються в суспільстві, виходячи з попереднього досвіду. Таким чином ситуація, що складається, сприймається особистістю як незрозуміла, загрозлива, визиває тривогу, невпевненість в собі. Серед осіб, у яких виражені соціально-стресові розлади, поширені знижений фон настрою, укорочена життєва перспектива, відчуття невизначеності майбутнього, втрата інтересу до звичайних занять, збільшена кількість аутоагресивних дій, зростаюча довіра щодо впливу на їх долю надзвичайних сил.

Ціллю проведеного дослідження було вивчення відображеного в свідомості особистості змісту, який пов'язаний з дією чинників соціально-стресового характеру.

В дослідженні прийняли участь студенти заочного відділення факультету права та підприємництва НУВС, які отримують першу або другу вищу освіту, в віці від 19 до 45 років, переважно жінки 70 % обстежених на момент дослідження були одружені, третина - мали дітей. В роботі використовувалися наступні психодіагностичні методики: психологічна автобіографія, методика "Діагностики рівня соціальної фрустрованості" Л. І. Вассермана, шкала оцінки стресових подій Холмса та Ранге.

Методика Холмса та Ранге була вибрана як індикативна й використовувалася лише для того, щоб усунути від подальшого

аналізу осіб, які мають критичний рівень стресогенних чинників, не пов'язаних з предметом дослідження. Слід зазначити, що серед обстежених не було виявлено осіб з високим рівнем стресу за результатами цієї методики.

На наступному етапі учасникам дослідження пропонувалося згадати та написати декілька подій їх життя в тому порядку, як вони спадають на думку. Очікувалось, що серед подій власного життя випробувані пригадають будь що й з життя суспільства ("перебудова", катастрофа на ЧАЕС, надзвичайні події і таке інше). Слід особливо відмітити, що дослідження навмисно проводилося після значних стресових подій в суспільстві (терористичні акти в Нью-Йорку, Москві).

Аналіз змісту психологічних автобіографій обстежених показав, що випробувані згадують лише події пов'язані з їх особистим життям. Найчастіше в протоколах випробуваних зустрічалися такі події, як вступ до навчального закладу, одруження, народження дитини, розлучення, підвищення на роботі, зміна місця роботи, свята, інколи - смерть одного з членів родини. Ніхто з респондентів не пригадав ні якої надзвичайної події ні з власного ні з суспільного життя. Але треба підкреслити, що обстежені утруднювалися наводити події з майбутнього життя. Це можливо інтерпретувати як скорочення життєвої перспективи у учасників дослідження.

Таким чином, можливі наступні припущення соціально-стресові чинники не досягають рівня свідомості обстежених, а соціально-стресові розлади є латентними, або випробувані повністю адаптувалися к дії цих чинників й вони не є значущими на сьогодні.

Подальший аналіз рівня соціальної фрустрованості показав, що випробувані скоріше задоволені в цілому своїм способом життя (24 % учасників дослідження - повністю задоволені). 61,9 % учасників дослідження в тій чи іншій мірі задоволені своїм положенням в суспільстві. Лише 19 % з тих, хто прийняв участь в дослідженні, зовсім не задоволені рівнем своєї освіти.

Найбільш фруструючим чинниками соціального життя були стан в державі (не було задоволених) та сфера медичного

обслуговування (лише 14,3 % респондентів були більш-менш задоволені).

Найменш фруструючими сферами для учасників дослідження були взаємини з друзями, батьками та колегами по роботі. Ті, хто одружені, мають дітей задоволені тим, як складаються з ними стосунки.

Слід особливо відмітити, що значна кількість обстежених (52,4 % респондентів) в той чи іншій мірі задоволені своїм матеріальним становищем, а 71,4 % випробуваних - житлово-побутовими умовами життя 47,6 % з тих, хто прийняли участь в дослідженні, в цілому задоволені сферою послуг та побутового обслуговування. Можливістю проводити відпустку більш-менш задоволені 76,2 % учасників дослідження, а проведенням досугу - 61,9 % респондентів.

В цілому зміст роботи, що виконується, більш-менш влаштовує 52,4 % обстежених 38,1 % учасників дослідження амбівалентне ставляться до суб'єктів своєї професійної діяльності (пацієнти, клієнти і т п), 9,5 % респондентів сприймають взаємини з ними негативно. Стосунки з адміністрацією на роботі більш-менш влаштовує 61,9 % опитаних, лише 9,5 % респондентів - не влаштовують зовсім. При цьому 23,8 % учасників дослідження не задоволені умовами своєї професійної діяльності, 38,1 % обстежених не задоволені можливістю вибору місця роботи.

Узагальнення отриманих в дослідженні результатів дозволяє стверджувати наступне:

- люди, які належать до активних верств населення, досить успішно адаптувалися до існування в умовах так званого перехідного суспільства не зважаючи на відсутність відповідних заходів соціальної та психологічної допомоги;
- соціально-психологічна адаптація особистості до докорінних та тривалих політичних, економічних та соціальних змін відбувалася за рахунок зростання індивідуалізації особистого життя, що метафорично можливо виразити таким прислів'ям "мій дім - моя кріпость";
- психотерапевтична допомога по подоланню соціальних негараздів учасникам дослідження надається мікросоціальними

оточенням родиною, друзями, колегами по роботі, але емпатійність до навколишніх знижується зі збільшенням відстані спілкування,

- незадоволеність станом в державі та суспільстві носить скоріше формальний характер, не особистісно значущим;
- подальшого дослідження вимагають особливості сприйняття соціально-стресових чинників особами що належать до так званих незахищених верств населення, а саме, безробітними, тими, хто мають обмежену працездатність, тими, хто звільнився після відбування покарання (особливо жінки та особи після відбування тривалих строків ув'язнення), а також особами похилого віку, особами, що знаходяться за межою рівня бідності.

О.С. Шейко
Запорожский государственный
медицинский университет

Стереотипы общества и личность

Что предлагает общество личности? Как личность воспринимает информацию, которую получает от общества? Этот дуальный вопрос отражает взаимосвязь коллективного и индивидуального: общество и личность находятся в постоянном взаимообмене, который обеспечивает адекватность взаимодействия людей между собой в повседневной жизни. Личностные вклады в виде инновационных идей аккумулируются обществом и возвращаются человеку как целостная система знаний, представлений, норм и ценностей. Это своеобразные эталоны, образцы реагирования на окружающий мир и объяснения его. Устойчивая система такого рода информации рано или поздно стереотипизируется. Данный процесс может происходить как естественным путем: в ходе общественного взаимодействия предложенная информация оказывается полезной и необходимой, в результате чего формируется новый слой человеческого опыта; так и искусственным путем, что связано с навязыванием определенных

стандартов поведения и мышления элитой власти, которая преследует свои цели.

Таким образом, проблема взаимообмена общества и личности заключается в следующем: какие стереотипы сознания, деятельности и поведения формирует общество, и как личность их воспринимает и реализует; как действует обратная связь «идеального» компонента, продуцируемого обществом и «реального» духовно-практического мировоззрения личности в конкретных жизненных ситуациях.

В обыденном понимании стереотипы, нередко, воспринимаются негативно. Это может быть предопределено тем, что некоторые из них объективно не соответствуют условиям развития общества, которое от них пока еще не отказалось (стереотип патриархального поведения в семье). Или это определяется позицией отдельной личности, не согласной с укоренившимися стереотипами по тем или иным причинам (ограничение свободы личности рамками традиций). Тем не менее, стереотипы оказывают позитивное влияние как на развитие общества, так и на личность. Они предоставляют образцы реагирования в стандартных жизненных ситуациях, создавая тем самым базу устойчивости и порядка. Личность в типичных условиях жизнедеятельности не нуждается в значительных временных затратах, необходимых для обдумывания ответной реакции на происходящее вокруг. Многие могут не согласиться, но человек по своей биологической, психологической и социальной природе достаточно консервативен и, поэтому, стереотипы помогают ему ориентироваться в окружающем мире. Стереотипы уровня обыденной психологии складываются стихийно и на длительное время закрепляются в общественном сознании, т.к. они регулируют повседневность взаимодействия между людьми, что весьма важно для каждого человека. В отличие от них, стереотипы уровня идеологии формируются осознанно и координируют, в большей мере, общественные, нежели межличностные взаимоотношения.

Сложившиеся стереотипы коллективного сознания отражают особенности определенного этапа общественного

развития. Неверным будет предположение о том, что человек может быть полностью свободным от стереотипов, т.к. с момента своего рождения и до смерти он находится в конкретном пространственном культурно-историческом поле и временном континиуме жизнедеятельности общества. Другой вопрос, как личность относится к предлагаемым ей стереотипам: негласно одобряет или не одобряет, но действует в соответствии с ними или протестует против них и идет вразрез с установленными стандартами. Это зависит не только от внешних объективных условий (политический режим, состояние экономики, идеология государства), но и от внутренних рамок свободы. Свобода, в первую очередь, определяется потребностью личности в самореализации и уже потом может быть ограничена неблагоприятными условиями внешнего социального мира.

Если рассматривать стереотипизированный опыт современного общества в целом, то он не несет негативной нагрузки. Это и общечеловеческие ценности, и свобода личности, и нормы демократического устройства государства, и правовая защита граждан. Но, следует признать существование значительных погрешностей и скрытых противоречий в стереотипах, которые предлагаются обществом сегодня.

Во-первых, современный социум развивается сверх-быстрыми темпами. Динамика изменений глобального характера предопределена интенсификацией и экспансией информационных технологий. Человек теряется в потоке и объеме получаемых знаний, что в определенной мере нарушает его адаптивные способности к усвоению новой информации и привыканию к миру, который конструируется. Таким образом, утрачивается основа стабильности, необходимая для нормальной жизнедеятельности личности. Человек достаточно часто изменяет шаблоны реагирования на окружающую действительность, т.к. стереотипы не успевают полностью сформироваться. Погруженность в инновационный процесс может выступать социально-психологическим стрессом для многих людей, следствием которого является повышение уровня невротизации и маргинализации общества в целом.

Во-вторых, государства, переживающие трансформационный этап своего развития, в плане искусственно создаваемых стереотипов предлагают своим гражданам противоречивые стереотипы в виде нечетко сформулированных идеалов и ценностей, приближенных по содержанию и форме подачи к мифам (миф о демократии). Кроме того, в период трансформации, особенно в условиях кризиса, радикально изменяются как обыденные, так и официальные представления о нормах, в том числе и правовых. С одной стороны, наблюдается рост элементов анархии, что свидетельствует об отсутствии эффективного социального контроля; с другой – полная правовая незащищенность личности со стороны государства из-за отсутствия законодательной базы или ее противоречивости в реальной практике. Стереотип «безнаказанности» приводит к значительным негативным последствиям во всех сферах жизнедеятельности общества (например, рост преступности).

В-третьих, отдельно следует выделить процесс массовизации культуры (духовный компонент личности), который охватил сейчас многие регионы мира. Массовая культура ведет к формированию усредненных ценностей, идеалов, причем весьма поверхностных по своему содержанию («мир шоу»), и к противоречивости восприятия общечеловеческих норм (мир фильмов и литературы, связанных с насилием). Такого рода культурные стереотипы молниеносно распространяются с помощью средств массовой информации и представляют сегодня весомый слой общественного сознания, особенно на уровне обыденной психологии.

К каким следствиям приводит такая ситуация? - К росту разнообразных форм проявления девиации как в сфере сознания, так и поведения, и деятельности. Девиация, как отклонение от понятия нормы, установленной обществом, охватывает все сферы социальной активности человека [1, С.74]. Французский социолог Эмиль Дюркгейм в своих работах связывал девиацию с состоянием аномии, т.е. относительной неупорядоченности общества. Устойчивость и упорядоченность социального процесса – это весьма абстрактные понятия, которые определяются чаще всего в

сравнении со степенью его внутренней дезорганизации. Э.Дюркгейм считал, что в обществе всегда присутствует фактор аномии и, соответственно, девиации человеческого сознания и деятельности. Другое дело, что в период трансформации и кризиса возрастание уровня аномии влечет за собой и рост проявления девиаций. Грубое сравнение: в стабильном обществе уровень преступности относительно невысок и однозначно воспринимается как девиация, не-норма, что нельзя в полной мере отнести к обществу, которое переживает кризис: рост скрытой в высших кругах власти и открытой в гражданском обществе преступности.

Уровень аномии и девиации современного общества достаточно высок. Это предопределено и постиндустриальным, с переходом к информационному, этапом социального развития, показателем которого выступает объективный процесс глобализации, и мировыми проблемами (экология, мировая война), и эсхатологическими настроениями. Создается впечатление, что динамика изменений в обществе и вечная биосоциальная фобия по поводу продолжения существования человечества лишает личность надежды на будущее, а также стереотипов нормальной упорядоченной жизни и приводит к такой форме девиации как всеобщий невроз, о котором писали теоретики психоанализа З.Фрейд и К. Хорни.

В качестве подтверждения данного тезиса можно привести слова современного политолога Игнасио Рамоне: «с геополитической точки зрения современный мир находится в состоянии большого хаоса» [2, С.5]. Данный исследователь в своей работе «Геополитика хаоса» анализирует глобальный аспект политико-экономических и социальных факторов современности. Он пишет о возрастании иррациональности в общественном сознании: активизация право- и леворадикальных политических, религиозных и национальных движений, терроризм (тоже уже своего рода сформированный стереотип девиации, «получивший право на существование» 11 сентября 2001), международная преступность, повышение уровня внутригосударственной и межгосударственной конфликтности. Когда в общественном сознании доминирующими понятиями становятся «опасность»,

угроза и противник» [2, С.6], сложно предположить, что мир находится в состоянии относительного покоя и идет по пути прогресса.

Если весь мир переживает столь сильные потрясения, то что можно сказать о личности, которая старается в этом мире выжить и жить. Объективность негативных тенденций современного развития общества и нагнетание атмосферы страха и паники СМИ, действующими в соответствии с социальным заказом, никак не свидетельствуют о нормальных условиях, необходимых для жизнедеятельности человека. Общественная девиация порождает девиацию личностную.

Но вот что интересно – в разные периоды развития общества существуют и различные представления о норме и девиации в коллективном сознании. Это предопределено предрассудками, которые распространены на тот момент в обществе, и модой контркультуры. Например, современное международное законодательство запрещает любые формы сегрегации по половому, расовому признаку и по сексуальной ориентации, хотя на бытовом уровне элементы дискриминации остаются. Ограничение прав женщин стереотипом патриархальности привело к появлению феминистических движений в 60е годы XX века; после Второй мировой войны усилилась борьба с расизмом как результат разрушения колониальной системы; гомосексуализм, который воспринимался до 70 годов XX века как серьезная форма социальной девиации, сегодня рассматривается как «относительная» форма, утверждающая что нетрадиционная форма сексуальной ориентации не самое страшное зло в истории человечества.

Общество всегда предлагает личности стереотип нормы и стереотип девиации.

Автору близок культурологический подход, в частности теория «наклеивания ярлыков» А.Беккера, к объяснению девиации. По мнению сторонников данной концепции, девиация – это клеймо, которое наклеивает общество на человека. Нередко господствующие классы для защиты своих интересов навешивают «ярлыки» на более слабые классы и объявляют их аутсайдерами [3,

С.134]. рассматриваемый подход наиболее ярко отражает социальный аспект девиации, который укореняется в общественном сознании.

А девиация, в свою очередь, также несет скрытое противоречие, т.к. норма предполагает усредненность мышления и деятельности. Позитивный полюс девиации – «над-нормой» – это творчество. Творчество – это перешагивание через общественные стереотипы в сферу непознанного, это уход от традиций и расширение рамок освоения жизненного пространства. Именно так происходит продвижение человечества вперед. Творчество – это проявление потенциала внутренней свободы личности, которая даже при самых благоприятных условиях ограничивается внешним социальным миром, его стереотипами и предрассудками. Общество определяет, что будет считаться творчеством, т.е. официально его признает, исходя из своего же социального заказа, или отвергает, т.к. пока не осознает значимости создаваемых инноваций, еще не пришло время для нового, или осознанно от них отказывается в силу каких-либо других причин.

Второй полюс – это негативный полюс – «под-нормой» – это угрожающие существованию общества формы девиации: преступность, наркомания, суицид и психические заболевания. Собственно, в повседневной жизни девиация именно так и воспринимается. Такая девиация выявляет скрытые болезни общества, от «Тени» (один из архетипов по К.Г.Юнгу) которых оно старается отвернуться и отказаться. В большинстве случаев негативные проявления девиации свидетельствуют о недостаточном уровне социально-экономического благополучия социума, как отдельного государства, так и мира в целом (критерий неравномерности развития), о нечеткости и неэффективности законов, которые не обеспечивают допустимый предел законопослушности граждан. В глобальном масштабе современные формы девиации выражены в международной преступности, включая терроризм, в бизнесе наркомафии и др. именно нестабильность развития общества приводит к росту девиаций, т.к. при относительно стабильных условиях отдельные психические и социальные отклонения не столь значительны и заметны.

В век гуманизма, в XIX век проблема этики не утрачивает своей актуальности, в том числе и этика по отношению к девиантной личности. В независимости от позитивного или негативного полюса девиации люди, находящиеся «вне нормы», чувствуют и осознают себя аутсайдерами. Нередко, на признание обществом гения человеческой мысли уходят несколько десятилетий после смерти реального человека.

Что касается негативного полюса девиации остается острой проблема наказания: смертная казнь, изоляция – тюремное заключение или помещение в психиатрическую больницу. Отдельный вопрос – это реабилитация, ее необходимость и эффективность: можно ли полностью излечить человека и вернуть его полноценным в общество, как общество примет уже вдвойне «клейменную» личность; каковы затраты, каков реальный результат для человека и для социального мира, в котором он живет.

В качестве заключительного тезиса: без стереотипа нормы не было бы и стереотипа девиации. Другое дело, какие нормы и ценности предлагает сегодня общество личности и насколько мировое сообщество в целом и каждое государство в частности заинтересовано в адекватной социализации своих граждан.

Список литературы

1. Гилинский Я.И. Социология девиантного поведения как специальная - социологическая теория //Социологические исследования. – 1991. - №4. – С.72-78.
2. Рамоне И. Геополитика хаоса. – М.: ТЕИС, 2001. – 127с.
3. Смелзер Н.Дж. Социология //Социологические исследования. – 1992. - №1. – С.128-142.

о. Василь Зінько, ЧСВВ, о. Михайло Коваль, ЧНІ,
В.Т. Андрушко, О.В. Огірко
м. Львів

ХРИСТИЯНСТВО У ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ЧАС

Християнство в Україні має тисячолітню історію і неодноразово виконувало функцію підняття духовності нації, особливо у тяжкі для країни часи. Протягом багатьох століть воно відіграло роль і виконувало місію центру духовного життя, формувало світогляд нації, утверджувало справді етнічний характер, ідеї, зміст та форми творів духовної і матеріальної культури українського народу. Було центром культури, мистецтва, літератури, науки.

Соціально-економічні та духовні перетворення в українському суспільстві, спрямовані на розбудову та утвердження власної державності, потребують активної участі в цьому процесі не тільки державних інститутів і політичних партій, а й найрізноманітніших громадських організацій і об'єднань. Важливим чинником цього процесу виступає Церква. Церква – це установа, що живе в часі й має свої окремі, як і наш народ, періоди, епохи, доби свого розвитку, росту й занепаду. Тому вплив Церкви на духовність українського народу, його світогляд, морально-етичний розвиток конче необхідно розглядати за періодами і певними добами її історії, котрі становлять головні осі, на яких оберталася і обертається життя Христової Церкви на землях сучасної України. Вона хоч і відокремлена від держави, але не відокремлена від суспільства.

В умовах ідеологізації, штучних адміністративних перепон та відсутності реальної свободи совісті в колишньому радянському суспільстві поставлену проблему не вивчали. Іноді органи державної влади вдавалися до протизаконних акцій і дій стосовно релігії, Церкви й віруючих. Будь-які публікації, що об'єктивно висвітлювали роль і місце Церкви в суспільно-політичному житті, були заборонені. Тільки внаслідок загальної демократизації

суспільства появилися можливості об'єктивного висвітлення цієї проблеми.

Християнство не заперечувало всього того, чим жив до його прийняття наш народ. Воно принесло східнослов'янському народові вищу мораль, ідеали і культуру осередками яких стали церкви. Прийняття християнства і становлення церковної структури в часи Київської Русі впровадили Україну в коло європейських країн, породили її писемну культуру та заклали основи історичної пам'яті. Основна частина населення Русі-України вже наприкінці X ст. зреклася поганства і з вдячністю прийняла нову релігію.

Християнство, давши відразу розуміння Єдиного Бога, легко запроваджувалося в Україні, бо природно едналося з попередніми віруваннями, особливо в тому, що не суперечило християнству.

Християнство, яке дуже рано появилося та почало розвиватися в Україні й офіційно запроваджене 988 року, дало тут глибоку християнізацію народу, яка вилилася у великій побожності та моральності, цих основних підвалинах духовної християнської культури. Багато найдавніших рис із характеру українців яскраво свідчать, що християнство дуже рано зацепилося в Україні, створюючи власну окрему культуру, головну культуру народу.

Українська Церква, чесно й реально виконуючи своє високе завдання відповідно до духовних обставин в Україні-Русі, глибоко й широко охопила все народне життя і дала повну змогу йому сприйняти глибоку християнізацію, а тим самим утворити українську національну культуру. Українська народна культура й українське народне життя з християнством в основі своїй легко розвивалися і міцніли.

Християнство стало найсильнішим фактором освіти й культури українського народу, піднісши їх на високий ступінь. Воно дало літературі, музиці, образотворчому мистецтву, фольклору невичерпний розсип тем. Храми Божі стають центральною віссю формування численних міст і сіл, надаючи їм зовнішнього християнського вигляду. Церква почала вводити справжню освіту.

Взаємовідносини Церкви і держави розвивалися за принципами: “віддайте, що кесареве – кесареві, а що Боже – Богові” (Лк. 20,25). Християнство сьогоднішнього дніпровського краю можна поділити на три великі групи: православне, католицьке і протестантське. Хоча кожна з них визнає Христа Господа, але однак кожна з них різниться не лише обрядами та організаційною окремою структурою, але й має свої варіанти щодо вірування в науку Христову.

Перша, яка зродилася у IX сторіччі, коли константинопольський патріарх Михайло I Керуларій розірвав єдність з Римом у 1054 році, охоплює грецький, сирійський та слов'янський світ у своїй більшості. Православні тримаються такого принципу у своїй організаційній структурі, що кожен край має свою автономію чи краще по-церковному автокефалію. Належність до царгородського чи антиохійського або й єрусалимського патріархату – тільки номінальна і то не всі автокефальні церкви визнають.

Друга група християн – це католики, тобто ті, що визнають головою папу як наслідника св. апостола Петра з постанови Ісуса Христа (Мт. 16, 18). В нашій дніпровській землі вони мають дві форми католицизму: латинську й київську (греко-католицьку чи візантійську).

Третя група – дуже різноманітна та строката й має цілу множину різних деномінацій і відламків, кожна з окремим статусом і управою та формою християнського життя.

За статистикою православні найчисельніша група у державі. Однак треба зазначити, що й вона має свої поділи, їх під сучасну пору є три: московського і київського патріархатів та автокефальна.

На сході та півдні України є значна кількість протестантів. Протестантизм (латинське слово protestants, - тобто той, хто привселюдно на щось доводить) – третій (після православ'я й католицизму) напрям християнства. Він виник пізніше інших – у XVI столітті внаслідок протесту німецького пастора Мартіна Лютера. Від давніх історичних Церков – православної і католицької протестантські конфесії відрізняються: вченням про

безпосередній зв'язок людини з Богом без посередництва Церкви, відсутністю окремого стану священників і єпископів, відсутністю поділу на ієрархію і мирян (миряни не відділяються від духовенства – священство розповсюджується на всіх віруючих), ствердженням, що спасіння людини досягається тільки через особисту віру в Христа і в Його євангельську правду, що Христос уже викупив людину своєю жертвою на хресті, а завдання людини – гідно і вдячно прийняти цю жертву розумом і серцем, й незмінно йти за Христом, єдиним джерелом віри визнають Біблію, скасувавши Святе Передання, яке вони відносять до людської вигадки. З семи Святих таїнств визнають лише хрещення і спогад причастя. Не моляться за тих, хто вже помер, не визнають ікон, культу святих і Матері Божої. Богослужіння складається з проповідей, молитов і співів псалмів.

Маючи фінансову та особисту поміч з-за кордону, протестанти мають доступ до засобів масової інформації, навчальних закладів. Творячи своє замкнуте суспільство – тримаються цілком окремо і тим самим замість цементувати громадян в одну – всенародну спільноту, - розкладають її і державу.

Про ці речі треба знати і перебуваючи в перехідному суспільстві корисно для народу й власної держави використати.

Через затії ворогів нашої Церкви і народу, різні упередження, серед українців укорінилися релігійні поділи та непорозуміння внаслідок чого, Українська Церква поділена на кілька християнських церков, які суперничають між собою, тоді як незалежній Українській державі необхідна єдина Церква, яка б зберігала б тисячолітню християнську традицію українського народу й вела б його, духовно й національно об'єднаного та оновлено, у третє тисячоліття християнської ери.

Протиставляючи греко-католиків православним, міжконфесійна боротьба роз'єднує український народ. Тільки християнство Володимира Великого, християнська культура, українська мова і християнські звичаї й єдина Українська Церква зможуть об'єднати й оновити його на тривких християнських засадах.

Натомість, для розпалювання міжусобиць, упереджено трактується історія Христової Церкви в Україні, історія Берестейської Унії, перекручуються причини та наслідки праці визначних діячів Української Церкви, в тому числі Української Греко-Католицької Церкви, їх роль і місія у минулому та сучасному. Слід зауважити, що у ряді випадків цих прикрих і болючих конфліктів можна було б уникнути, якби віруючі та духовенство, ніяк не закриваючи сумної, аж до жаху проймаючої дійсності українського народу на матірних землях, звільнилися від тих прокрустових схем, що нав'язувалися цілі десятиріччя, або підкинені для розпалювання чвар в останні роки, запрягли найкращі сили, спільно шукали ліку змінити цей стан – праця для поєднання в Христі, в терпінні за Христа, за Його Святу Церкву і за її єдність, а не зупинялися на полемічних дискусіях, переважно політичного характеру, які ведуться і сьогодні.

Тому ця важлива проблема вимагає об'єктивного висвітлення "білих плям" в історії України та її Церкви. Щоб перейнятися екуменічним духом та віддати себе екуменічній справі, передусім потрібно пізнати в об'єктивному світлі історію християнства українського народу та героїчний подвиг пастирів Української Церкви для відновлення її єдності з Вселенською Церквою, треба знати тих першоієрархів, які посвятили себе утвердженню цієї єдності.

У цій історичній хвилі, в час нової доби Української Церкви й Української Держави, маємо зробити свій вклад у їх єдність. Правдою для нас повинна бути Господня віра, християнська мораль, що міцно переплились з долею рідного народу, його сподіваннями.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ДВУЯЗЫЧИЯ В УКРАИНЕ В ЗЕРКАЛЕ ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ ОДЕСЩИНЫ

Проблема взаимоотношений украинского и русского языков в Украине никогда не ограничивалась сугубо лингвистическим измерением. Сегодня, как, впрочем, и все годы независимости, она является неотъемлемой частью сложнейшего комплекса этнонациональных, культурологических, социальных и политических процессов, присущих переходному обществу.

Все, кто, так или иначе, касается обозначенной темы, разделяют мнение, согласно которому проще было бы не допускать возникновения проблемы, чем решать ее сейчас. Однако уже на стадии постановки вопроса начинаются разногласия. Среди тех, кто отстаивает права украинского языка, как единственного возможного в качестве государственного, доминирует следующая точка зрения: расширение сферы употребления русского языка, а также юридическое закрепление его нынешнего положения угрожают как украинскому языку, так и государству в целом. Их оппоненты выдвигают целый ряд аргументов в пользу придания особого статуса русскому языку на Украине, а именно: в подавляющем большинстве регионов русский является языком межнационального общения; демократическое государство должно защищать интересы всех граждан, а не только «титულიной нации»; украинская и русская культуры всегда взаимно обогащали друг друга, поэтому придание русскому языку статуса государственного отвечает интересам как русских, так и украинцев.

Особо следует подчеркнуть, что поднятая проблема имеет в Украине четко выраженное региональное звучание. Так, на Западе страны вопрос языкового противостояния не принадлежит к числу краеугольных: доминирование государственного языка в данном регионе общеизвестный факт. Центральные области

представляют собой наиболее яркую иллюстрацию фактического двуязычия, когда оба языка достаточно мирно уживаются. Юг и Восток, в свою очередь, характеризует преобладание русского, как языка официального и межличностного общения.

Показательной, на наш взгляд, является языковая ситуация, сложившаяся в Одесской области, одной из самых многонациональных не только на Юге, но и во всей Украине.

Целью данного выступления является освещение особенностей языковой политики Одесщины на фоне общенациональной проблемы в ее политическом контексте.

В этой связи особое внимание следует уделить специфике языковых взаимоотношений Юга Украины.

Традиционным форпостом русского языка на Украине выступает Автономная Республика Крым. По данным на начало 2000/2001 учебного года 97% средних школ в качестве языка обучения используют русский. Украинские школы составляют 0,9% от общего числа и соответственно, 2,1% школ ведут обучение на языке коренной нации полуострова.

Наиболее высокие показатели украинизации системы среднего образования на Юге страны демонстрирует Херсонская область, где в 76% школ языком обучения является государственный.

Однако, не следует забывать, что зачастую украиноязычная по отчетности школа таковой не является, т.к. в неформальной обстановке учителя и ученики общаются на русском языке.

В пользу данного утверждения свидетельствует ситуация, сложившаяся на Одесщине. По данным последней переписи населения в Одесской области на конец 2001 г. проживало 2 млн. 469 тыс. человек. Специфику региона составляет пестрый национальный состав. На территории области проживают представители 133 национальностей и народностей, среди которых наиболее многочисленными являются украинцы (62,8%), русские (20,7%), болгары (6,1%), молдаване (5,6%), гагаузы (1,1%), евреи (0,6%) [1].

Сравнительный анализ результатов переписи населения 1989 и 2001 гг. позволяет сделать некоторые выводы. За годы

независимости в Одесском регионе прошли резкие изменения в национальном составе населения. Если в 1989 году украинцами себя назвали 54,6% жителей Одесщины, то в 2001 году количество украинцев возросло на 7,6%. Соответственно, уменьшилось количество тех, кто называет себя русскими (с 27,4% в 1989 г. до 20,7% в 2001 г.) [1].

При этом показатели по другим национальностям остались практически неизменными. Так, если в 1989 г. на Одесщине проживало 6,0% болгар, то в 2001 г. численность болгарского населения области составила 6,3%. Данные по численности молдаван и гагаузов подтверждают тенденцию. (5,5% в 1989 г. и 5% в 2001 г. от общего числа жителей области составили молдаване, и, соответственно, 1,0% и 1,1% - гагаузы).

Как показывают приведенные цифры, существенное изменение национального состава за последнее десятилетие произошло только в среде русских и украинцев. Причины такого явления могут быть чрезвычайно разнообразными. Это может свидетельствовать как о росте национального самосознания украинцев, так и являться грубо конъюнктурным моментом.

Что же касается тенденций украинизации, в частности, в сфере образования, то данные по Одесской области демонстрируют нам несколько иные реалии.

На начало 2000/2001 учебного года в области функционировало 47% украинских школ и 51% русских. То есть, либо количество первых не соответствует потребностям украиноязычного населения, либо показатель вторых свидетельствует о реальном двуязычии в регионе.

Однако, говоря о доминировании русскоязычного образования, не следует забывать о национальной специфике области. Поэтому особого внимания заслуживает политика региональных властей, в сфере развития и поддержки национальных культур, изучения родных языков.

Особую, если не главную, роль при этом играет сфера образования. Сеть национальных школ на Одесщине постоянно растет. Так, контингент учащихся, которые обучаются на

молдавском (румынском) языке, в сравнении с 1991 годом, увеличился на 15% [2].

Максимально благоприятные условия созданы в местах компактного проживания болгар и гагаузов. К примеру, возрождена знаменитая Болгарская гимназия, являющаяся ведущим учебным заведением юга Одесщины. Сегодня количество человек, изучающих болгарский язык, в сравнении с началом перестройки, возросло на 91%.

В нескольких школах Болградского и Килийского районов изучают гагаузский язык.

Успешно решаются трудности с учебной литературой. Так за 10 лет издано свыше 125 наименований, которые изготовлены и напечатаны на Украине. Обеспеченность учебниками молдавских (румынских) школ области составляет 80-90%, что является достаточно высоким показателем.

При областном институте усовершенствования учителей открыт научно-методический центр национальных языков и литератур, где были разработаны интегрированные курсы обучения для школ, где преподавание ведется на болгарском языке.

Руководством области много сделано для подготовки педагогических кадров для национальных школ. Например, в Измаильском гуманитарном университете готовят специалистов следующих направлений: «украинский язык и литература – молдавский (румынский язык)», «украинский язык и литература – болгарский язык». По аналогичным специальностям идет подготовка в Южноукраинском педуниверситете им. К.Д. Ушинского, в Белгород-днестровском педучилище.

Как видно, для развития языков национальных меньшинств на Одесщине созданы самые благоприятные условия.

Однако, возвращаясь к теме двуязычия в Украине, следует заострить внимание на следующей тенденции. Как свидетельствуют результаты переписи 2001 года, национальные меньшинства, несмотря на колоссальную поддержку развития их языков и культур со стороны украинского государства, стремительно русифицируются, а не украинизируются. Так 88,5%

греков, 83% евреев, 64,7% немцев, 62,5% белорусов, 58,7% татар, 30% болгар родным признают не свой родной язык, а русский.

Итак, на сегодняшний день неоспоримым является факт: глубина русификации настолько велика, что не стоит надеяться на то, что в ближайшем будущем Украина станет украиноязычным государством.

Причиной данного положения вещей, на наш взгляд, является то, что языковую политику государства на сегодняшнем этапе определяют исторические, культурологические и политические факторы, которые и создают режим наибольшего благоприятствования русификации.

К сожалению, отсутствие четкой концепции культурного развития страны и хаотичная государственная политика в целом, приводит к тому, что языковый вопрос до сих пор не снят с повестки дня. Власть, не способная эффективно направлять и регулировать социально-политические процессы, всегда будет находиться в эпицентре острой критики, как со стороны «русофилов», клеймящих ее в чрезмерной «украинизации», так и со стороны патриотически-настроенных сил, обвиняющих власть в том, что она «недостаточно украинская».

Не стоит забывать, что умелое использование определенными политическими силами трений, возникающих на почве языкового противостояния, могут стать причиной необратимых процессов территориальной целостности Украины. Поэтому в проведении языковой политики особое внимание следует уделять национальной специфике отдельных регионов страны. Именно дифференцированный подход к решению языкового вопроса мог бы стать одним из условий успешного и безболезненного течения трансформационных процессов, которые переживает украинское общество на современном этапе развития.

Список литературы:

1. Про кількість та склад населення за підсумками всеукраїнського перепису населення 2001 року по Одеській області // Одесские известия. – 17 января. – 2003 г

2. Глухой тупик или трамплин в будущее? Интервью с Л.С. Ширниной, замначальника управления образования и науки Облгосадминистрации // Одесские известия. – 16 мая. – 2003 г.

О.В. Стогова
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

Проблема самовизначення етноспільнот у поліетнічних країнах.

Україна є поліетнічною державою, і цей факт визнано Конституцією (Ст.11). Майже 27% населення України відносяться до категорії національних меншин. Цілком зрозуміло, що національні меншини прагнуть самовизначення. Але постає питання про форми їхнього самовизначення, які б сприяли оптимальному розвитку кожної національної меншини і одночасно поліпшували б етнополітичну ситуацію в країні, а не загострювали її. Прагнення самовизначення національних меншин як правило спирається на право народів на самовизначення.

На невірному тлумаченні принципу самовизначення, коли кожна етнічна спільність повинна мати власну державно оформлену територію, базується сучасний сепаратизм. Але такий зміст не заключений ні в правовій теорії, ні в національних законодавствах, ні в міжнародно-правових документах. Останні трактують право народів на самовизначення як право територіальних спільнот (а не етнічних груп) формувати систему управління [1, с.7].

На мою думку, суб'єктом права на самовизначення є всі етноспільноти, але форми їхнього самовизначення мають бути різними, починаючи від національно-культурних товариств, культурної, національно-персональної, національно-територіальної автономії до національної держави. Критерієм обрання конкретної

форми самовизначення для кожної етнospільноти має бути її спроможність ефективно розвиватися в межах даної форми самовизначення, а саме:

1). Економічний та культурно-освітній потенціал етнospільноти, її здатність “нести тягар самостійності”;

2). Менталітет народу, рівень його національної свідомості та наявність державних прагнень;

3). Сукупність внутрішніх і зовнішніх умов державотворення, які уможливають, або навпаки, заблоковують цей процес.

4). Необхідність дотримання етнospільнотою, що самовизначається, панівних у світі принципів політичних відносин (гарантії прав людини, непорушність кордонів тощо).

Західні демократії випрацювали ряд ефективних моделей збереження етнокультурного різноманіття. Одна з цих моделей містить використання федеративних чи квазіфедеративних форм територіальної автономії, що представляють самоуправління національних меншин.

У деяких країнах перехід до територіальної автономії був досягнутий шляхом прийняття федеративної системи, оскільки федератизм припускає створення регіональних політичних утворень, що контролюються національною меншістю і наділені істотними (захищеними конституцією) повноваженнями на самоуправління.

Так, Італія і Фінляндія хоча і не є федераціями, прийняли спеціальні форми територіальної автономії для австрійців у Південному Тіролі і шведів на Аландських островах. У всіх цих випадках територіальна автономія дозволяє національним меншинам створювати власні суспільні інститути, які функціонують їхньою мовою, включаючи школи, університети, суди і регіональні парламенти, і управляти ними.

Ф.Резнік ввів термін “багатонаціональні федерації”. Не всі ці країни технічно є федераціями, але всі вони втілюють модель державного устрою, при якому національні меншини об’єднуються у державі на федеративних началах через якусь форму територіальної автономії, і в яких проведені внутрішні кордони і розподілені повноваження таким чином, щоб забезпечити кожній

групі можливість зберегти себе у якості окремого соціокультурного утворення [2].

Розвиток багатонаціонального федералізму розповсюджений на Заході. Серед західних демократій лише Франція і Греція твердо заперечують ідею надання територіальної автономії своїм меншинам. Більшість федеративних систем представляють собою поєднання “адміністративно-територіальних” і “багатонаціональних” форм. Це означає, що лише один або два федеративних підрозділів є засобом здійснення самоуправління національних меншин (це прояв багатонаціонального федералізму), у той час як всі інші є просто регіональними підрозділами у межах національної більшості. Така ситуація у Канаді, де провінція Квебек забезпечує самоуправління для квебекців, а інші 10 провінцій є регіональними підрозділами англійської Канади. Аналогічна ситуація в Іспанії, де автономні общини як Каталонія, Країна Басків і Галиція забезпечують самоуправління національних меншин, тоді як інші 14 автономних областей відображають регіональний розподіл.

У Російській Федерації 32 підрозділи номінально мають надавати меншинам право самоуправління (Татарстан, Північна Осетія), тоді як інші 56 одиниць просто відображають регіональний розподіл. Національні одиниці звичайно прагнуть отримати більше влади, ніж регіон. Як наслідок, всі такі федерації демонструють свого роду асиметричний федералізм.

Вілл Кимлічка оцінює багатонаціональний федералізм як успіх і найбільш важливе досягнення західної демократії у 20 ст. Прийняття федералізму зменшило реальну імовірність відокремлення [3].

Враховуючи цей успіх на Заході, можна передбачити, що східноєвропейські країни, більшість з яких має компактно проживаючи національні меншини, проявлять інтерес до багатонаціонального федералізму. Але територіальна автономія зустрічає сильний опір. Єдиними випадками (за межами Росії), коли автономія приймалася, є ті, коли меншини просто захоплювали політичну владу і встановлювали автономію де-факто, без згоди центрального уряду. У цих випадках єдиною

альтернативою визнання автономій де-факто була воєнна інтервенція і громадянська війна. Таким чином склалася ситуація у Придністров'ї у Молдавії, Абхазії у Грузії, Крайни у Хорватії.

Слід відмітити, що територіальна автономія є одночасно недостатньо і занадто репрезентативним засобом захисту національних меншин. Можливо, слід шукати якихось нетериторіальних механізмів. Рішення ОБСЄ відкинути претензії на територіальну автономію посилює і робить законними уявлення держав про те, що прагнення меншин до ТА є підозрілими. Країни Східної Європи сприймають небажання Заходу підтримувати ТА як доказ правильності їхньої недовіри до меншин. ОБСЄ не повинна підтримувати претензії меншин на ТА, але слід підкреслювати, що обговорення і ведення переговорів по територіальним претензіям є нормальною, повноцінною частиною демократичного життя у багатонаціональній країні.

Орієнтований на безпеку підхід ОБСЄ та інших міжурядових організацій розуміє прагнення етноспільнот до ТА як "радикальні", і наголошує, що нормальна держава це унітарна національна держава, і є невід'ємне протиріччя між посиленням держави і укріпленням меншини. На Заході федералізм працює успішно, гарантуючи етнокультурну справедливість і зменшуючи вірогідність сецесії. Однак федералізм зміг досягти цього і завдяки тому, що громадяни визнали законність сецесіоніського руху. Вони визнали сецесію, тобто її привабливість була суттєво знижена як для державної більшості, так і для внутрішніх меншин.

Я вважаю, що федеральні або квазіфедеральні форми ТА часто є найкращим вирішенням етнічних конфліктів. Але абсолютно точно, що ТА не є універсальною формою для вирішення всіх етнічних конфліктів. По-перше, для багатьох нечисленних і сильно розсіяних меншин територіальна автономія не є ані реальною, ані бажаною. Для таких спільнот необхідні більш винахідливі ідеї. Наприклад, Росія у 1996 році прийняла систему "національно-культурної автономії" для національних меншин, які не мали ніяких переваг у російській системі багатонаціонального федералізму.

На шляху реалізації ідеї федералізму в поліетнічній державі є наймовірно важка перешкода – дисперсне проживання етносів. Український етнолог початку 20 ст. Аркадій Степаненко детально обгрунтував ідею національно-персональної автономії. В питанні, що стосується політико-державного влаштування етноменшин, наука досі нічого більш цінного не винайшла. Показово, що частково ця ідея реалізована в Фінляндії (стосовно шведів, карелів, росіян). Відомі за кордоном теоретики політичного радикалізму М.Буздакін (Італія), О.Дюпюї (Гана), Р. Кларк (США), Ж.П. Рош (Франція) та інші вважають ідею національно-персональної автономії ефективним інструментом запобігання етнополітичним конфліктам і зміцнення державотворчого потенціалу поліетнічного суспільства.

Виходячи з переважно дисперсного розселення національних меншин в Україні, вчені сьогодні вважають за доцільне обрання в якості державно-правового засобу вдосконалення міжнаціональних відносин не національні адміністративно-територіальні утворення, а національно-персональну (аналогічно моделі, сформульованої у ст. 67-70 Конституції УНР 1918 р.) або національно-культурну автономію, змістовно визначену законом від 25 червня 1992 р. "Про національні меншини в Україні". Національно-культурна автономія - це гарантоване державою право та реальна здатність громадян України, які належать до національних меншин, об'єднаних у національну громаду, самостійно (персонально) або під відповідальність органів та посадових осіб національно-культурної автономії вирішувати питання свого національного життя, віднесені до їх компетенції законодавством України та Статутом національно-культурної автономії [4, с.4].

Посилання:

1.Лутовинов В., Морозов Ю. Этносепаратизм – чума нашего времени.//Азия и Африка сегодня. – 2000. - №2. – С.7-9.

2.Philip Resnick. Toward a Multination Federalism/ Leslie Seidle, (ed.) Seeking a New Canadian Partnership; Asymmetrical and Confederal Options. Montreal, 1994.

3.Кимлика У. Федерализм и сецессия: восток и запад.//AB Imperio. – 2000. - №2. – с.245-318.

4. Концепція національно-культурної автономії. //Моя батьківщина. – 1999. – 11 листопада. – С.4.

Т.Ф.Яременко
Сумський Державний Педагогічний
університет ім. А. С.Макаренка

Право громадян на рівний доступ до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування як форма участі в управлінні державними справами

Однією з актуальних проблем сучасного українського “перехідного” суспільства є створення демократичної та ефективної національної системи державного управління. Управління і демократія є динамічними за своєю соціальною природою і призначенням, активно взаємодіючими явищами[1, с.135]. Ступінь розвитку демократії дедалі більшою мірою стає умовою ефективного управління, а останнє в свою чергу, є гарантом успіху політичних, соціально-економічних перетворень в українському суспільстві і державі. Одним із важливих пріоритетів процесу – демократизації системи державного управління є забезпечення реальної та широкої участі громадян у вирішенні всієї різноманітності питань державного і суспільного життя. В Україні на найвищому – конституційному рівні закріплено право громадян брати участь в управлінні державними справами(ст.38). Це право гарантується демократичною організацією всієї політичної системи суспільства і є основоположним принципом взаємовідносин між державою та її громадянами, залучає громадян до активної політичної діяльності [2, с.153].

Проблеми демократії і управління, участі громадян в управлінні державою є одними з найактуальніших в українському суспільствознавстві, їм присвячені праці українських та зарубіжних учених Г.В.Атаманчука, В.П.Горбатенка, Н.Р.Нижник, В.М.Князева, В.Ф.Погорілка, В.В.Цветкова, О.Ф.Фрицького та

інших учених. Разом з тим в сучасних умовах реформування державного управління на демократичних засадах важливе теоретичне і практичне значення має вивчення різних форм участі громадян в управлінні державними справами. Метою даної статті є дослідження конституційного права громадян на рівний доступ до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування (ст.38 Конституції України) як форми участі громадян в управлінні державними справами, що дозволить дослідити місце цього права в системі конституційних прав і свобод, його значення в процесі демократизації системи державного управління та особливості його реалізації громадянами.

Необхідно відзначити, що право на рівний доступ до публічних функцій і посад було сформульовано як одне із ключових в рамках буржуазного конституціоналізму ще ХУІІІ ст.[2,с.154] і за часом виникнення відноситься до першого покоління прав людини. У сучасному світі це право відноситься до основних фундаментальних прав людини, закріплених в таких важливих міжнародно-правових актах як Загальна декларація прав людини (ст.21), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права(ст.25) та у більшості конституцій демократичних держав світу[3, с. 32, 53].

Проте в Україні право громадян на рівний доступ до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування є однією з нових норм Конституції і українського законодавства. За радянського періоду української державності інституту державної служби не існувало, право громадянина брати участь в управлінні державними і громадськими справами (ст.46 Конституції Української РСР 1978р.) у радянській юридичній літературі “не трактувалося як право займати штатні посади в апараті управління”[4,с.51]. Права працівників (службовців) державних органів регулювалися трудовим законодавством і в умовах панування комуністичної ідеології в Україні нерідко обмежувалися партійністю (обов'язковість членства в КПРС), національністю, наявністю родичів за кордоном.

Особливістю правового становлення досліджуваного права в Україні є також те, що спочатку воно було закріплено в Законі

Україні “Про державну службу” (1993р.), а вже потім в основному законі держави - Конституції України 1996р.(ст.38), і в подальшому конкретизовано в цілій низці спеціальних законів: “Про боротьбу з корупцією”(1995р.), “Про місцеві державні адміністрації”(1999р.), “Про місцеве самоврядування в Україні”(1997р.), “Про службу в органах місцевого самоврядування”(2001р.) та ін.

Законодавче закріплення права громадян на рівний доступ до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування означає не тільки приведення Конституції і законодавства України у відповідність до норм міжнародного права, але і поклато початок становленню державної служби, служби в органах місцевого самоврядування як важливого державно-правового і соціального інституту, який на сучасному етапі державотворення є необхідною умовою нормальної життєдіяльності суспільства, невід’ємним елементом всіх управлінських процесів у державі[5, с.175].

Право громадян на рівний доступ до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, як складова частина конституційного права громадян брати участь в управлінні державними справами, відноситься до групи політичних прав і свобод, закріплених у Конституції України. Саме громадяни України, згідно з Конституцією, є суб’єктом здійснення цього права, що відповідає конституційній практиці більшості країн світу та ст.25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і пояснюється правомірним бажанням кожної держави надати вказане право тільки особам, постійно пов’язаним з державою через інститут громадянства. За об’єктом здійснення громадяни можуть реалізувати зазначене право як на загальнодержавному рівні (наприклад, перебуваючи на державній службі в центральних органах виконавчої влади) так і на місцевому (місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування). За часом дії це право реалізується громадянами постійно, на відміну, наприклад, від таких періодичних форм участі в управлінні державою як вибори, референдум.

Ст.38 Конституції України наголошує, що громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, що означає рівність вихідних можливостей і відсутність дискримінації за якимись ознаками і сприяє демократизації апарату державного управління, попередженню проявів групівщини, закритості в його діяльності. Однак не потрібно тлумачити це право буквально. Принцип рівнодоступності до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування реалізується громадянами України як і в усьому світі через систему конкурсів, виборів, тестування, співбесід, кваліфікаційних вимог щодо відповідної освіти та професійної підготовки осіб, які претендують на зайняття посад (ст.4 ЗУ “Про державну службу”, ст.3 ЗУ “Про службу в органах місцевого самоврядування”).

Законодавство України встановлює і обмеження, пов'язані з прийняттям громадян на державну службу, службу в органах місцевого самоврядування, згідно з якими не можуть бути обраними або призначеними на посаду особи, які визнані у встановленому порядку недієздатними; мають судимість, що є несумісною із зайняттям посади; у разі прийняття на службу будуть безпосередньо підпорядковані або підлеглі особам, які є їх близькими родичами або свояками і зобов'язує громадян, подавати за місцем майбутньої служби відомості про доходи та зобов'язання фінансового характеру (ст.12, 13 ЗУ “Про державну службу”, ст.12 ЗУ “Про службу в органах місцевого самоврядування”). Крім того, право громадян на рівний доступ до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування згідно зі ст.64 Конституції України може бути обмежене в умовах воєнного або надзвичайного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, на відміну, наприклад, від такої форми участі громадян в управлінні державними справами, як звернення громадян (ст. 40 Конституції України), яке не може бути обмеженим ні за яких умов.

Отже, політико-правовим змістом досліджуваного права є гарантована громадянам можливість брати безпосередню участь в управлінні державними справами шляхом зайняття за виборами, конкурсом, або призначенням посад в державних органах, органах

місцевого самоврядування та їх апараті і здійснення відповідних завдань і функцій держави, органів місцевого самоврядування на професійній основі.

Станом на 01.01.2003р. 294 391 громадянин України реалізує своє право брати участь в управлінні державними справами через інститут державної служби, служби в органах місцевого самоврядування. Динаміка росту кількості державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування в Україні у 2003 р. у відсотках до попереднього року становила 110,1%, до 2000 р. – 120,5%. Проте, незважаючи на значне зростання чисельності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, лише 26,7 % з них мають базову вищу освіту [6,с.132-133, 141].

У зв'язку з цим, важливе значення для забезпечення реального доступу громадян до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування та підвищення їх професіоналізму має розширення мережі навчальних закладів, які здійснюють підготовку, перепідготовку державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, що дасть можливість отримати спеціальну професійну підготовку як громадянам, які претендують на зайняття посад, так і сприятиме кар'єрному зростанню тих громадян, які вже перебувають на державній службі, службі в органах місцевого самоврядування. Потребує також удосконалення на законодавчому рівні система добору кадрів на державну службу, службу в органах місцевого самоврядування, яка повинна включати в себе об'єктивну і справедливую оцінку професійних якостей кандидатів на зайняття вакантних посад, та підстави судового захисту їх прав.

Отже в Україні відбувається процес правового забезпечення та організаційного становлення права громадян на рівний доступ до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, як форми участі громадян в управлінні державними справами, важливого державно-правового і соціального інституту, що забезпечує реалізацію завдань та функцій держави. В умовах формування демократичної національної системи державного управління потребує ретельного опрацювання той цінний досвід,

який нагромадили країни розвинутої демократії по забезпеченню та реалізації права громадян на державну службу.

Список літератури

1. Цветков В.В., Горбатенко В.П. Демократія – Управління – Бюрократія в контексті модернізації українського суспільства: Монографія. К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. – 248с.
2. Права человека: Учебник для вузов / отв. ред. Е.А.Лукашева. – М.: Изд.: НОРМА (Изд. Группа НОРМА-ИНФРА·М), 2002.- 573с.
3. Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М.: Изд.группа НОРМА-ИНФРА·М, 2000. – 784с.
4. Гражданин и аппарат управления в СССР /отв. ред. Б.М. Лазарев. - М.: Изд. «Наука», 1982. – 269с.
5. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Авер'янова В.Б.– К.: Юрінком Інтер, 1998–432 с.
6. Праця України 2002: Статистичний збірник. Державний комітет статистики України: №6-1-21 / 204 від 18.07.2003р. – 413с.

ЗМІСТ

Ю.М. Дмитрієнко Орієнтири удосконалення перехідного українського суспільства: соціальна держава і соціальна правосвідомість.....	3
✓ Т.В.Іванова Національна та гендерна ідентифікація.....	5
А.Ю.Матвеев Аналіз ролі лідера у політичній системі України.....	8
✓ А.І.Панченко Глобалізація і демократичні орієнтири України.....	14
Н.В.Рыбалко Формирование гражданской и политической активности современной украинской молодежи.....	16
В.В.Сукачов Соціальний капітал, “Мережеві” стратегії та прозорість політичного процесу в Україні.....	20
О.А.Третяк Теоретичні підходи до визначення політичної аргументації як передумови демократизації перехідного суспільства.....	24
І.Ю.Чайка Особливості трансформації суспільства, як соціальної системи.....	29
✓ В.Ф.Бондаренко Інфляція та безробіття в економіці України.....	35
✓ В.А.Касьяненко, М.Н.Журавлев Роль человеческого капитала в условиях перехода к информационному обществу.....	38
В.А.Касьяненко, Л.В.Старченко Роль информатизации в процес се соціально-экономической трансформации общества.....	41
I.V.Krapuvnyu Institutional Resources in the New Paradigm.....	47
Е.А.Кривопишина Формирование способностей к творчеству: проблема гендерных различий	51
В.А.Павлова Оцінка конкурентоспроможності підприємств за методом аналізу ієрархій.....	56

✓ Ю.М.Петрушенко Місце і роль державного регулювання фондового ринку в структурі промислової політики в умовах ринкової трансформації економіки.....	59
М.М.Радева Стратегічний напрямок розвитку організації в перехідному суспільстві.....	66
Г.Г.Старостенко Трансформація регіонального ринку праці.....	71
А.А.Ткач Функції держави в регулюванні ринкової інфраструктури.....	77
О.І.Яременко Роль держави в переході до інформаційного суспільства: зарубіжний та вітчизняний досвід.....	83
А.А.Барвинский Новая идеология для новой Украины... 88	88
М.С.Іванов Досвід розбудови системи політичної освіти окремих європейських держав в період їх переходу до демократичного улаштування.....	93
✓ М.В.Жук Трансформационное общество: философия образования.....	100
? Ю.І.Бриченко Гендерні стереотипи та їх прояви у сфері зайнятості.....	105
✓ И.А.Бушман Ценностные ориентации личности.....	111
О.В.Верещагіна Схильність особистості до атрибуції ворожих намірів іншим як регулятор її поведінкових стратегій у конфлікті.....	117
Г.О.Горбань Вплив суспільних змін на формування нових стереотипів поведінки особистості.....	123
А.О.Лазарева Соціальна свідомість в умовах зміни суспільних пріоритетів. Стереотипи національного менталітету – основа трансформації соціальної поведінки.....	126
✓ О.А.Луценко Роль гендерно-нормативних уявлень в теорії та практиці психосоціальної роботи з населенням.....	131
А.Г.Мегрелишвили Социальная трансцендентность человека в контексте синергетической парадигмы.....	140

О.В.Огірко Вплив релігійної різноманітності на формування соціальної свідомості засобами християнської етики.....	143
Н.П.Сергієчко Вплив особистісних особливостей першокурсників на їхню адаптацію до навчальної діяльності....	149
Н.М.Севастьянович Значення психологічної компетентності при підготовці спеціалістів з менеджменту	153
А.В.Слатвицька Принципи тендерної рівності в національному та зарубіжному законодавстві.....	159
С.В.Харченко Відображення в свідомості особистості дії чинників соціального стресу.....	164
О.С.Шейко Стереотипы общества и личность.....	168
о.Василь Зінько, ЧСВВ, о.Михайло Коваль, ЧНІ, В.Т.Андрушко, О.В.Огірко Християнство у пострадянський час	176
Э.В.Мамонтова Политическое измерение проблемы двуязычия в Украине в зеркале языковой ситуации одесщины..	181
О.В.Стогова Проблема самовизначення етноспільнот у полі етнічних країнах.....	186
Т.Ф.Яременко Право громадян на рівний доступ до державної служби в органах місцевого самоврядування як форма участі в управлінні державними справами.....	191

Наукове видання

*ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ
ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПЕРЕХІДНОГО
СУСПІЛЬСТВА*

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
ДРУГОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Відповідальний за випуск Н.Д.Світайло

Стиль та орфографія авторів збережені.

Підписано
до друку 13.04.2004.

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк.11,6.

Наклад 50 прим.

Замовл. № 185 . Обл. – вид. арк. 11,52.

Видавництво СумДУ. Р.с. № 34 від 11.04.2000р.
40007, м.Суми, вул. Римського-Корсакова, 2
Друкарня СумДУ. 40007, м.Суми,
вул. Римського-Корсакова, 2

